
MILLEKS MEILE HIGGSI BOSON?

Kadi Liis Saar

Kui suured on molekulid — need peaaegu olematu suurusega ja palja silmaga nähtamatud osakesed, millest kõik meid ümbritsev koosneb? Mis veelgi olulisem: millest nende suurus sõltub? Eks ikka sellest, kui paljudest ja kui suurtest aatomitest nad koosnevad. Aatomi suuruse määrab omakorda see, kui kaugel tuumast tiirlevad elektronid. Elektroni tiirlemiskaugus oleneb aga elektroni laengust ja massist.¹ Oleks elektron kergem, oleks ka tema orbiidi raadius väiksem, ja nii võiks kõik meid ümbritsev selle võrra väiksem ja tihedam olla! Järelikult mõistmaks, miks on molekulid ja kõik muu täpselt nii suur, nagu ta on, peame mõistma vähemalt seda, miks on elektroni mass just nii suur, nagu see on. Ja kes või mis oskaks meid selles paremini aidata kui Higgsi osake.

Higgsi osakest ehk Higgsi bosonit on naljatamisi nimetatud ka jumala osakeseks. Selline nimetus peaks kiirelt hajutama kõik kõhklused teemal, kas ja kui oluline Higgsi osake on. Jumala osakeseks nimetas Higgsi bosonit esimest korda Leon Lederman oma raamatus *The God Particle: If the Universe Is the Answer, What Is the Question?* (Jumala osake: Kui universum on vastus,

Autori tõlge Cambridge'i ülikooli Trinity College'i teaduseseede konkursile esitatud tööst *Why Does the Higgs Boson Matter*, mis võitis esimese preemia. Artikkel on kirjutatud selle aasta algul, enne suvel saabunud teadet selle kohta, et osakestefüüsikud on CERNis tehtud katsete põhjal Higgsi bosoni olemasolus veendumusele jõudnud.

¹Vt <http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/bohr.html>.

siis mis on küsimus?)² ning võib öelda, et see väärrib täielikult oma hüüdnime: nagu jumalgi on see justkui kõikjal, kuid mille-gipärast on seda ääretult raske, kui mitte võimatu leida. Higgsi boson on aga otsimist väärt! Ta seletaks erinevusi massita ja massiga kehade vahel. Ta annaks vastuse veel paljudele teistelegi osakestefüüsika põhiküsimustele, millest hiljem põgusalt juttu tuleb, näiteks: kas standardmudel ja spontaanne sümmeetria rikkumine on õiged teooriad vaatlustulemuste selgitamiseks? Võimalik, et Higgsi osake juhatab meid mõne teisegi huvitava küsimuse lahendamiseni, miks mitte näiteks tumeaine päritoluni.³ Sellest kõigest nüüd lähemalt.

HIGGSI BOSON KUI MASSI (K)ANDJA

Inimesed on ammustest aegadest mõtisklenud massi kui sellise üle. See, et igal kehal on mingi mass, tundus sama loomulik kui see, et päike on kollane ja taevas sinine. Kuid teaduse arendes õppisid teadlased osakesi üha väiksemateks koostisosadeks lahutama — kõigepealt aatomitest aatomituumani, edasi prootonite ja neutroniteni ning lõpuks kvarkideni. Avastustejada tipnes füüsikute hämmastava tõdemusega, et alusteoriate kohaselt peaksid elementaarosakesed olema massita!⁴

Sellist vastuolu muidu nii hästi töötavate füüsikateooriate ja päriselus nähtava vahel oli vaja selgitada, ja piltlikult öeldes mõeldigi Higgsi osake välja selleks, et põhjendada, miks elektronid ja teised elementaarosakesed siiski pole massita. Idee avaldamisest saadik on Higgsi boson ja Higgsi teooria sellele salapärasele probleemile elegantseimaks selgituseks olnud. Teooria esitas 20. sajandi teisel poolel Inglise füüsik Peter Higgs ja selle kohaselt saavad kõik osakesed Higgsi väljaga interakteerudes endale massi, kusjuures massi suurus sõltub interaktsiooni tugev-

²Vt www.guardian.co.uk/science/blog/2009/may/29/why-call-it-the-god-particle-higgs-boson-cern-lhc.

³Vt www.hep.yorku.ca/what_is_higgs.html; www.extremetech.com/extreme/91482-what-is-the-higgs-boson-and-why-is-it-important-to-science.

⁴Vt www.rcsu.org.uk/sciencechallenge/files/IPhys.pdf.

sest. Kui osake Higgsi väljas liigub, siis väli deformeerub, ja mida tugevam on haakumine, seda tugevam on kaasnev deformatsioon ning seda suurema massi osake kogub.

Higgsi mehhanismi võib illustreerida järgmise võrdlusega, unustamata, et sarnasus on vaid kaudne. Asendame Higgsi välja ajakirjanikest koosneva väljaga ja osakese näiteks Margaret Thatcheriga. Kui nüüd ekspeaminister liigub läbi saali, kus ajakirjanikud olid algul ühtlaselt jaotunud, koguneb tema ümber järjest rohkem rahvast. Mida kauem Thatcher selles paparatsoväljas kõnnib, seda rohkem ajakirjanikke tema ümber koguneb, seda suuremaks muutub tema mass ja seda raskem on tal läbi välja liikuda. Kui aga Thatcheri asemel siseneks saali käesoleva loo autor, interakteeruks ta väljaga (ajakirjanikega) palju nõrgemini, ta mass oleks palju väiksem ja kerge osakesena liiguks ta väljas üsna kiiresti.⁵

Teistsuguse, kuid väga tabava näite tõi Euroopa tuumauuringute keskuses ehk CERNis töötav teoreetilise füüsika guru John Ellis. Kui professor Ellis kuulis, et tulen kaugelt lumisest põhjast, jagas ta haaravalt oma analoogiat, kus Higgsi väljaks on lõputu lumine maastik ning osakesteks talvemõnude nautijad. See, kui suure massi mingi osake kogub ja kui kiiresti läbi välja liikuda saab, sõltub tema interaktsiooni tugevusest väljaga. Näiteks suusataja interaktsioon lumeväljaga on nõrk ja ta liigub mööda lumevälja kiiresti, saapakandja seevastu interakteerub väljaga tugevasti ja liigub lumeväljal aeglaselt.

KAS AINULT MASS?

See, kas Higgsi boson on olemas või mitte, ja kui on, siis kuidas seletada mehhanismi, mille kaudu kõik teised elementaarosakesed endale massi saavad, on kindlasti väärt teadmine, kuid kas selle nimel tasub ikka “annihileerida” miljardeid eurosid?

Skeptik võiks öelda, et Higgsi boson ei ole kõikvõimas ega lahenda kõiki meie ega isegi mitte kõiki osakestefüüsikaga seotud probleeme. Tegelikult annab ta seletuse vaid elementaarosakeste massi päritolule ehk paarile kilole inimkeha massist; üle-

⁵Vt www.exploratorium.edu/origins/cern/ideas/higgs.html.

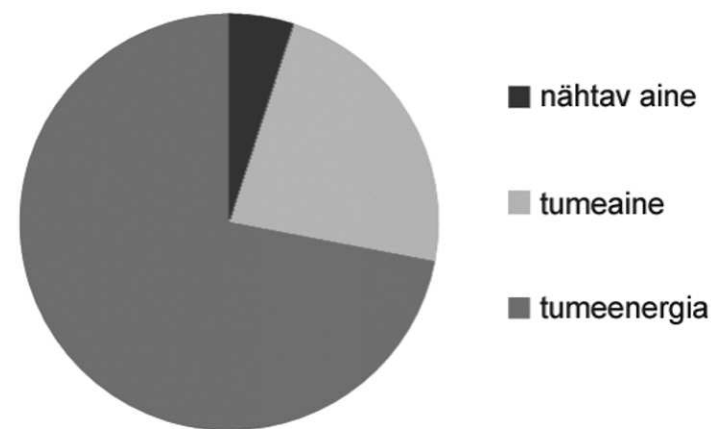
jäänud (ligi 98%) massist on salvestunud neid elementaarosakesi aatomite tuumas kooshoidva energiana.⁶

Mitte vähem tähtis pole see, et Higgsi boson räägib vaid 5%-st universumist, sest just nii väike osa sellest on olemas meile nähtava (barüonilise) aine kujul (vt joonis 1). Kõige muu ehk meile nähtamatu kohta oskame praegu heal juhul vaid ideid pakuda, millest see võiks tehtud olla; päritolust ei maksa rääkidagi. Täpsemalt, sellest 95%-st ligi neljandik on nn tumeaine kujul, mida me rohkem või vähem mõistame, kuid mille päritolu on seni kindlalt teadmata. Ülejäänud kolm neljandikku ehk kokku 72% universumist on tumeenergia kujul, mis on tuntud universumi kiireneva paisumise tagajana. Selle kohta ütles Durhami ülikoolis töötav osakestefüüsika professor Carlos Frenk hiljuti oma loengus Cambridge'i ülikooli teadusühingus, et kõigest tumeenergia seotust võib ta vabalt ülevaate anda 15 minutiga, sest me lihtsalt ei tea sellest midagi rohkemat. Teisisõnu, meie ümber on muidki ja võib-olla veelgi salapärasemaid vastust ootavaid küsimusi — miks siis ikka Higgsi osake?

Vastus on lihtne: Higgsi boson on ainulaadselt hea abimees probleemide lahendamisel, mida me muidu lahendada ei suudaks ega oskaks. Julgeksin isegi väita, et see on osake, mille olemasolu postuleeriti just ilmnunud ebakõlade seletamiseks. Paar näidet. 1970. aastatel leidis maailma füüsikute kogukond, et suure energiaga olekus on kaks fundamentaalset vastasmõju — nõrk ja elektromagnetiline⁷ — väga sarnased. Neid mõlemaid saab kirjeldada ühe ja sama füüsika alustalaks oleva teooria abil ning matemaatika lausa nõuab nende ühendamist. Kuid ühendamisele räägib vastu tõsiasi, et meie igapäevaelu tõdemuste kohaselt ei ole elektromagnetilise ja nõrga vastasmõju mitmesugused väljendusvormid, nagu elekter, magnetism, valgus ning gamma- ja beetakiirgus, kaugeltki mitte sarnased. Enamgi veel, elektromagnetilise vastasmõju kandjaks on seisumassita footon, nõrga interaktsiooni kandjateks aga protonist 80 korda raskemad W- ja Z-boson —

⁶Vt www.guardian.co.uk/science/2011/dec/13/scientists-higgs-boson-god-particle

⁷Peale nende on fundamentaalsed vastasmõjud veel gravitatsiooni- ja tugev vastasmõju.

Joonis 1. Materja jaotumine universumis. Vaid 5% on meile nähtava barüonilise aine kujul; 23% universumist moodustab tumeaine ja 72% tumeenergia.⁸

kuidas saavad need siis ühe ja sama jõu väljendusvormid olla! Vastuolu näilisus seisneb selles, et nagu öeldud, on elektromagnetiline ja nõrk vastasmõju sama jõu eri väljendusvormid suure energiaga olekus, kuid meie tänapäeva maailma temperatuur on üsna madal. . . Universumi algusaegadel, kohe pärast suurt pauku, kui temperatuur oli palju kõrgem ja energia palju suurem, ei olnud osakestel väidetavalt massi. Siis aga hakkas universum jahtuma ning kui temperatuur oli langenud teatud kriitilise piirini, moodustus Peter Higgsi ja tema sõprade Robert Brouti ja François Englerti teooria kohaselt nähtamatu ja meile mittekogetatav Higgsi väli (Higgsi välja vaakumi ooteväärtus) koos Higgsi osakesega. Toimus spontaanne sümmeetria rikkumine, mille käigus W- ja Z-bosonid said massi, kuid footon jäi massita.⁹

Eelnevalt kirjeldatud spontaanne elektronõrga sümmeetria rikkumine seletab paremini kui miski muu, miks elektromagnetiline ja nõrk vastasmõju meie tänapäeva maailmas nii erinevad tundu-

⁸Vt http://en.wikipedia.org/wiki/Dark_matter.

⁹Vt <http://hyperphysics.phy-astr.gsu.edu/hbase/forces/unify.html>.

vad, kuigi universumi algusaegadel olid nad sama interaktsiooni eri väljendusvormid. Aga nagu tähelepanelik lugeja eelmises lõigus märgata võis, annab spontaanne elektronõrga sümmeetria rikkumine probleemile küll lahenduse, kuid ainult Higgsi bosoni olemasolu tunnistamise hinnaga.

Täpselt samale oletusele Higgsi osakesest kui abimehest toetub ka standardmudel, osakestefüüsika alusteooria, mis suudab kirjeldada peaaegu kõiki tuntud subnanomaailma nähtusi. Standardmudelist kui teooriast räägiti esimest korda 20. sajandi keskpaigas. Esimese eksperimentaalse kinnituse sai see 1970. aastatel, kui tõestati kvarkide olemasolu.¹⁰ Standardmudeli avaldamise ajaks oli katseliselt tõestatud vaid üksikute sellesse kuuluvate osakeste olemasolu ja võib vaid ette kujutada, kui julge samm oli terve mudeli ennustamine ainult üksikutele tõendusmaterjalidele tuginedes.¹¹ Kuid viimase 25 aasta avastused on kõike standardmudeli ennustatud uskumatu täpsusega kinnitanud. Standardmudelit on rünnatud kõigega alates väikestest taskukalkulaatoritest ning lõpetades ülisuurte kiirendite ja linnasuuruse osakeste põrgutiga, kuid miski pole teda murdnud. Aasta-aastalt ja kümnend-kümnendilt on kõik teoreetilisel alusel ennustatud osakesed ükshaaval üles leitud ning pärast tipukvargi* (1995) ja τ -neutriino** (2000) olemasolu tõestamist ongi jäänud vaid viimane, seesama Higgsi osake (vt joonis 2).¹² Higgsi bosoni leidmine annaks lõpliku kinnituse, et peaaegu pool sajandit tagasi hulljulgelt välja käidud teooria, mida juba praegu nimetatakse osakestefüüsika üheks tippsaavutuseks, on tõesti korrektne.

¹⁰ Kvargid on imetillukesed osakesed, millest on moodustunud prootonid ja neutronid. Üks prooton koosneb kahest *up*-kvargist ja ühest *down*-kvargist ning neutron vastupidi, ühest *up*- ja kahest *down*-kvargist.

¹¹ Seda võib võrrelda sellega, kuidas Mendelejev ennustas kolme tundmatu elemendi — ekaboori (skandiumi), ekaalumiiniumi (galliumi) ja ekaräni (germaaniumi) olemasolu ja omadusi.

*Tipukvark ehk T-kvark ehk *top*-kvark on kolmanda põlvkonna kvark ja ühtlasi konkurentsituult kõige raskem kvark. *Toim.*

** τ -neutriino on fermionide hulka kuuluv elementaarosake taulaengu 1. *Toim.*

¹² Vt http://en.wikipedia.org/wiki/Standard_Model; www.fnal.gov/pub/ferminews/FermiNews98-01-23.pdf.

u	c	t	γ
d	s	b	g
e	μ	τ	Z^0
ν_e	ν_μ	ν_τ	$W^\pm$

Joonis 2. Standardmudeli osakesed. Kvargid vasakul üleval (*up*, *down*, *charm*, *strange*, *top* ja *bottom*) moodustavad näiteks meile tuntud prootoneid ja neutroneid. Leptonitest (vasakul all) kaks tuntuimat on elektron (e) ja neutriinod (ν). Higgsi boson arvatakse andvat massi kõigile kvarkidele ja leptonitele. Paremalt on fundamentaalinteraktsioonid kandvad footon γ (elektromagnetiline), gluuon (tugev) ning Z^0 - ja $W^\pm$ -boson (nõrk interaktsioon). Gravitatsioonilise interaktsiooni kandjat (nn graviton) ei ole me seni näinud ega tea, kas ta üldse olemas on.

Niisiis on Higgsi boson praegu veel hüpoteetiline osake, mille olemasolu on eelduseks muidu lahendamatu näivate probleemide parimatele lahendustele. Massi kui mõiste selgitamine on tõesti vaid üks paljudest selle otsimise motiividest. Higgsi bosoni “otsimiseks” ehitati mõne aasta eest Šveitsi ja Prantsusmaa piiril asuva Euroopa tuumauuringute keskuse CERNi juurde ligi viis miljardit eurot maksnud 27 kilomeetri pikkune kiirendi, kus Genfi linna ja seda ümbritsevate asulate aluses maapõues simuleeritakse tohutu suure energiaga prootoneid põrgatades universumi algusaegu.¹³ Kumb küsimusepüstitus kõlanuks aga alusteaduste rahastajatele atraktiivsemalt, kas soov veenduda, et elektronõrga vastasmõju rikkumine ja standardmudel on korrektsed, või lihtsalt öelda, et proovime leida vastust ühele maailma fundamentaalseimale küsimusele: kust saab aine oma massi?

¹³ Suure energia saamiseks kiirendatakse seal prootoneid ligikaudu 99,99991%-ni valguse kiirusest.

LIIGUME EDASI — SUPERSÜMMEETRIA

Higgsi bosoni otsimine on paeluv just sellepärast, et keegi ei tea, kuhu me võime välja jõuda. Võime jõuda uute ja ettearvamatute avastusteni; näiteks ei saa välistada, et Higgsi osakesi on mitut tüüpi! Välja võivad ilmuda täiesti uued, seni tundmatud tugevad interaktsioonid, samuti võime ennast leida keset supersümmeetrilist maailma.¹⁴ Kuigi veel tõestamata, on supersümmeetria ehk suupärasemalt SUSY (ingl. *supersymmetry*) osakestefüüsikute seas üks populaarsemaid ja ahvatlevamaid teooriaid. Lühidalt, see postuleerib uue sümmeetriaprintsiibi ja terve peegelmaailma, kus igale osakesele oleks paariliseks teine osake (igale fermionile boson ja bosonile fermion). Kriitikud väidavad siiski, et SUSY muudab kogu loo ainult keerulisemaks ja koledamaks, sest peale viie Higgsi osakese eeldab see paariliste näol veel kümnekonna uue ja seni nägemata osakese olemasolu!¹⁵

Põhjus, miks supersümmeetriast nii palju oodatakse ja loodetakse, on asjaolu, et see takistab Higgsi bosoni massi muutumist liiga suureks (osakesena ei tohiks Higgsil ilmselt lõpmata suurt massi olla). Nagu öeldud, annab Higgsi boson teiste osakestega interakteerudes neile massi. Looduses on aga igale mõjule ka vastasmõju ja nii annab iga elementaarosake omakorda Higgsi bosonile kvantparanduse. Kuna interaktsiooni tugevus on võrdeline osakese massiga, võiks suvaline seni avastamata raske elementaarosake Higgsi bosoni massi väga suureks muuta. Et aga SUSY postuleeritud osake ja tema paariline annaksid sama suure, kuid vastasmärgilise paranduse, takistaks peegelmaailm Higgsi bosoni massi muutumist liialt suureks.¹⁶

Higgsi osakese ja SUSY saatuse käivad käsikäes. SUSY eeldab viie, mõne teooria kohaselt isegi seitsme Higgsi bosoni olemasolu ja seega ei saa seda tõestada enne, kui see osake on leitud või teooriat selle mitteolemasolule vastavalt korrigeeritud. Higgsi bosoni leidmise korral saavad SUSY uuringud ainult hoogu juurde.

¹⁴Vt www.horizont.ee/node/115.

¹⁵Vt http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_particles#Hypothetical_particles.

¹⁶Vt www.horizont.ee/node/115.

Kui aga leitud osake ei peaks piisavalt väikese energiaga olema, kahaneb ka SUSY populaarsus. Siinkohal väike mõttepaus: kui Higgsi bosonit ei ole ja supersümmeetria osutub oma praeguses vormis valeks, mis saab siis supersümmeetriale tuginevast stringiteooriast?¹⁷ Kõik tundub taanduvat sellele ühele väiksele osakesele. . .

Miks on Higgsi bosonit nii raske leida? Kindlasti on oma osa tema olematuil mõõtmeil, kuid veelgi takistavamaks teguriks on kujuteldamatult lühike pooldumisaeg: katsu sa leida midagi, mis sünnib ja siis umbes saja triljondiku triljondiku sekundi pärast kaob (füüsikalise täpsuse huvides: moodustab uued osakesed).¹⁸ Olgu siinkohal veel öeldud, et teadlased ei proovigi leida Higgsi bosonit ennast, vaid temast moodustunud osakesi. CERNi Higgsi bosoni otsingute tütareksperimentid ATLAS ja CMS¹⁹ on praeguseks Higgsi osakese olemasolu 145–466 GeV vahel välistanud 95%-lise tõenäosusega ja kõige tõenäolisem on tema massi jäämine vahemikku 120–130 GeV. CERNi avalike suhete direktor James Gilles ütleb, et kuigi palju on juba tehtud, on suur töö alles ees, sest järele on jäänud need piirkonnad, kus Higgsi bosoni tuvastamine, s.t õige signaali eristamine taustast on kõige keerulisem.²⁰ Kuid füüsikud väidavad, et me elame erilisel ajal: kõva häälega on lubatud kas esimese Higgsi bosoni avastamist või Higgsi teooria lõplikku ümberlukkamist just 2012. aasta lõpuks!

MIS SIIS, KUI HIGGSI BOSONIT EI OLE?

Teeme kiire ülevaate osakestefüüsikute kokkulepetest osakese X olemasolu või olematuse suhtes: selleks et X avastatuks kuulutada, tuleb tema olemasolus veendunud olla viie standardhäl-

¹⁷Vt www.scientificamerican.com/article.cfm?id=how-does-the-higgs-boson.

¹⁸Vt www.telegraph.co.uk/science/large-hadron-collider/7900078/How-long-can-the-Higgs-boson-keep-hiding.html.

¹⁹Nende juures töötab ka Eesti teadlaste rühm Martti Raidali juhitud, kelle vahendusel saavad igal suvel 6–10 noort Eesti teadlast CERNis suvetudengina kätt proovida — väga tänuväärne võimalus.

²⁰Vt www.bbc.co.uk/news/science-environment-14596367.

be (5σ) ulatuses; selleks et tõestada, et osakest X ei eksisteeri, peab sama olema näidatud kolme standardhälbe ulatuses. Ühel järjekordsel mõne kuu tagant toimuval ülemaailmsel osakestefüüsika konverentsil eelmise suve lõpus Mumbais teatati, et energiavahemikes, mida seni on põhjalikumalt uuritud, Higgsi bosonit 95%-lise tõenäosusega ei leidu. Meedia oli kiire kuulutama, et Briti füüsik Stephen Hawking (kes on Higgsi bosoni olemasolu julge oponent) on võitnud maailma suurima teaduskihlveo, ning toetama USA kongressi otsust mitte kulutada miljardeid dollareid maksumaksjate raha CERNi alternatiivi rajamiseks (sellele sai juba ka nimi pandud — *Superconducting Supercollider* ehk ülijuhtiv ülipõrguti) teisele poole Atlandi ookeani.²¹ Kuid me ei tohi unustada, et isegi neis piirkondades, kus Higgsi bosoni eksisteerimine on suure tõenäosusega välistatud, on siiski õhkõrn võimalus (0,00006%), et eksperimendis saadud andmed juhuse tahtel selle olemasolule ei vihjanud.

Nagu öeldud, on Higgsi boson keskne osake standardmudelis, osakestefüüsika ühes alusteoorias, mis seletab ära peaaegu kõik²² ja on katse-katselt usumatult elegantselt oma õigsust tõestanud. Kuid sellest hoolimata on füüsikuid, kes on mudeli suhtes skeptilised olnud juba selle kokkupaneku ajast peale ja tundnud, et see pole täiuslik. Peale gravitatsiooniküsimuse seletamata jätmise tõstatab see vähemalt sama palju uusi küsimusi või rohkemgi, kui on neid, millele ta vastab. Miks on fundamentaalinteraktsioone tänapäeva maailmas just neli ja mitte näiteks viis või kuus? Miks on just 24 elementaarosakest (kuus kvarki ja kuus leptonit koos vastavate antiosakestega) ja mitte rohkem ega vähem?

Õnneks ei ole puudu füüsikutest, kes juba praegu, mil Higgsi bosoni otsingud alles täie hooga käivad, töötavad teooriate kallal, mis seletaksid neid nähtusi ilma Higgsi osakeseta. Kui peaks

²¹Vt <http://blogs.scientificamerican.com/guest-blog/2011/08/23/a-higgs-setback-did-stephen-hawking-just-win-the-most-outrageous-bet-in-physics-history>.

²²Välja arvatud küsimuse, miks me ei ole seni näinud gravitatsiooni kandvat osakest, nn gravitoni? Kas arusaam, et igal väljal, sealhulgas gravitatsiooniväljal, on seda kandev osake, on vale või pole me gravitoni lihtsalt leidnud?

selguma, et Higgsi bosonit ei ole, asub teadus lihtsalt uurima uusi teooriaid, nagu *technicolor* või ekstradimensioonid.²³

Paratamatult tekib küsimus: kui Higgsi bosonit ei ole, kas meie arusaam kõigest on siis vale? Olukord sarnaneb pigem sellega, mis valitses 20. sajandi alguses. Einstein ei väitnud siis, et Newtoni mehaanika, mis juba ligi 300 aastat oli inimestele ideaalselt seletanud enamikku igapäevaelu nähtusi, on vale. Ta ütles vaid, et Newtoni valemid on heaks lähenduseks teatud tingimustel, kus liigutakse väikese kiirusega. Suurematel kiirustel tuleb kasutada täiendatud ja modifitseeritud seadusi. Või kui näiteks selguks, et neutriinod tõepoolest valgusest kiiremini liiguvad,* ei tähendaks see, et kogu möödunud sajandi füüsika vale oleks. Neutriinod postuleeriti esimest korda 1930. aastal ehk alles 20 aastat pärast seda, kui Einstein oli avaldanud oma erirelatiivsusteooria. Nende olemasolu tõestamiseni enne suurteadlase surma aga ei jõutudki. Neutriinod võivad küll Einsteini teooriale piiri panna, kuid mitte mingil juhul ei kummuta seda. Siiski tuleks kindlasti uuesti mõelda nii Newtoni mehaanika ($F = ma$) kui ka Einsteini valemi ($E = mc^2$) sisu peale. Miski ei vähenda nende tähtsust ega piira nende rakendamist, kuid meie arusaam massist kui sellisest poleks enam endine.²⁴

MILLEKS MEILE SIIS IKKAGI HIGGSİ BOSON?

Unustagem hetkeks kogu eelnev jutt Higgsi bosonist kui massi kandjast või massi andjast ja standardmudeli või teiste füüsikateooriate õigsuse tõestamisest ning mõelgem hoopis kaudsetele tagajärgedele. Kindel on see, et kui Higgsi bosonit või mõnda teist osakest poleks otsima hakatud, oleks palju tehtust tegemata jäänud. Suurte, mitmekümne kilomeetri pikkuste kiirendite ehitamiseks ja osakeste nii suure kiirusega liikuma sundimiseks ei piisa-

²³Vt http://en.wikipedia.org/wiki/Higgsless_model.

*Sellised mõõtmistulemused saadi 2011. a septembris ja novembris. Selle aasta juunis teatas CERN, et uued mõõtmised seda siiski ei kinnita. Toim.

²⁴Vt http://gravimotion.info/CERN_ATLAS_experiment.htm.

nud olemasolevatest oskustest, vaja oli täiesti uusi lahendusi. Tänu neile on ideest põrgatusteni meie igapäevaellu jõudnud palju tehnikasaavutusi. Väljatöötatud kiirendeid ja magneteid on hakatud kasutama meditsiinis haiguste diagnoosimiseks ja raviks, detektoreid rohu- ja materjaliteaduses ning ka turvaasjanduses. Tohtu arengu on läbi teinud infotehnoloogia: *world wide web* (www) sai ju alguse just CERNist ja ka *grid*-süsteem* suurte andmehulkade kogumiseks ja salvestamiseks on välja arenenud seal, kuid kasutusel mujalgi, kus on vaja koguda või salvestada suuri andmehulki, olgu selleks geoloogiliste protsesside, ilma või majanduse modelleerimine või hoopis suurte tervishoiusüsteemide haldamine.²⁵ Dan Browni abiga on CERN andnud oma panuse ka kirjandusse ja filmikunsti.²⁶

Teisalt, nii nagu taimed ei fotosünteesi mitte selleks, et inimesele hapnikku toota, vaid ikka endale eluks vajalike orgaaniliste ainete moodustamiseks, ei ole ka teadlastel prootoneid põrgatades peas mitte uued tehnoloogiad ja neist saadav kasum — see on vaid “tühine” kõrvalsaadus, millest hoopis keegi teine kunagi hiljem hoopis ootamatus kohas kasu võib leida. Intervjuus ajalehele *Guardian* lausus Peter Higgs väga lihtsalt, et teoreetilise füüsika võlu seisneb arusaamises maailma asjadest,²⁷ ja tema seisukohaga nõustuks enamik teadlasi. Inimesele on loomupärane uudishimu kõige teda ümbritseva vastu, soov mõista, miks asjad juhtuvad just nii, nagu nad juhtuvad, ja mitte kuidagi teisiti. Mitte mingil juhul ei tohi seda teadmistejanu tappa lihtsalt sellepärast, et tulemused ei ole prognoositavad. Kui koopainimesed poleks tuhandeid aastaid tagasi huvi tundnud, mis on järgmise mäe taga või jõe teisel kaldal, poleks *Homo sapiens* eales nii kiiresti arenenud, kui ta seda teinud on. Ilma uudishimuta meie loodud maailma sellisena, nagu ta praegu on, ei eksisteeriks!

**Grid computing* ehk võrkandmetöötlus on paljude võrku ühendatud arvutite üheaegne kasutamine ühe ülesande lahendamiseks. *Toim.*

²⁵Vt www.iop.org/publications/iop/2009/file_38212.pdf; http://en.wikipedia.org/wiki/Grid_computing#Projects_and_applications.

²⁶Vt http://en.wikipedia.org/wiki/Angels_%26_Demons.

²⁷www.guardian.co.uk/science/2007/nov/17/sciencenews.particle-physics.

Täna akadeemik Martti Raidali juhitud KBI uurimisrühma ja oma juhendajat Andi Hektorit, tänu kellele avanes mul võimalus möödunud suvel kaheksa nädala jooksul CERNis osakestefüüsika maailmaga tutvuda. Eriline tänu Andi Hektorile ka asjakohaste märkuste ja nõuannete eest käsikirja ülevaatamisel.

KADI LIIS SAAR (sünd. 1992) on Cambridge'i ülikooli kolmanda aasta keemiainseneri ja biotehnoloogia eriala üliõpilane. Ta on lõpetanud Tallinna reaalikooli 2011. a ja Reptoni erakeskkooli Inglismaal 2010. a. Astus 11. klassi õpilaseks Cambridge'i ülikooli, on seal teadusühingu ja bioloogiaühingu ning Trinity kolledži teadusühingu juhatuse liige. Võitis aastail 2007–2010 medaleid rahvusvahelistel keemia-, astronoomia-, matemaatika- ja loodusteaduste olümpiaadidel ning kolm esikohta üleriigilistel aineolümpiaadidel. Viiekordne mitteametlik maailmameister peastarvutamises ehk pranglimises (2004–2008) ja 20-kordne Eesti noorte meister tennises.

LÄÄNE ESOTERISM

Integreeriva tõlgendusmudeli poole

Kocku von Stuckrad

Tõlkinud Siim Lill

SISSEJUHATUS: DEFINITSIOONI PROBLEEM

“Esoterism” on vaieldav termin. Hoolimata tõigast, et viimase kümne-viieteistkümnenda aasta jooksul on teadustööde küllus tõstnud “Lääne esoterismi” uurimisvälja esile, on teadlased “esoterismi” definitsioonis kokkuleppimisest ikka veel kaugel. See ei tähenda, et oldaks fundamentaalsel lahkarvamusel mõttesuundade ja ajaloolise nähtuse puhul, mis teadlastel kõnealust terminit tarvitanud meele mõlgub. Enamik teadlasi jagab arusaama, et “esoterism” kätkeb endas selliseid suundi nagu gnostitsism, muistne hermetism, nn okultsed teadused (astroloogia, maagia ja alkeemia), kristlik müstitsism, renessansi hermetitsism, juudi ja kristlik kabala, paratselsism, roosiristlus*, kristlik teosoofia, illuminism,

Western Esotericism: Towards an Integrative Model of Interpretation. — *Religion*, vol. 35, no. 2, 2005, pp. 78–97.

Avaldame autori nõusolekul.

Tõlkija tänab Marju Lepajõed paranduste ja nõuannete eest.

*Roosiristlus on vaimne liikumine, mis sai alguse 17. sajandil Saksaamaal kolme anonüümselt avaldatud tekstiga: *Fama Fraternitatis R. C.* (1614), *Confessio Fraternitatis R. C.* (1615) ja *Chymische Hochzeit Christiani Rosencreützi* (1616). Need tekstid, mis hiljem on uurijate

19. sajandi okultism, traditsionalism* ja mitmesuguseid nendega seotud voole kuni meie kaasaegsete “*new age*’i” mõttevooludeni välja. Kõik need mõttesuunad on leitavad uuest *Gnoosise ja Lääne esoterismi sõnaraamatust* (vt Hanegraaff 2005e), mis esindab esoterismi uurimise hetkeseisu. Sellest tulenevalt märgib peatoimetaja Wouter J. Hanegraaff, et “esoterism” ei ole mõistetav mitte religioonitüübina ega selle struktuurilise mõõtmena, vaid teatud spetsiifiliste mõttesuundade üldise märgistusena Lääne kultuuris, millel on teatud ühisjooni ning mis on ajalooliselt seotud” (Hanegraaff 2005b: 337).

Sõna “teatud” topeltkasutus Hanegraaffi uurimisvälja kirjelduses paljastab selle lähenemise ebamäärasuse. Sest isegi kui teadlased on pragmaatilistel või muudel põhjustel üksmeelel ajalooliste suundade osas, mida nad “esoterismi” rubriigi all uurida tahavad, on oluline vastata mõnele küsimusele, näiteks, millise loogika järgi toimub mõttesuundade väljavahimine. Milleks vajame üldist analüütilist terminit uurimaks üksteisest nii silmanähtavalt erinevaid nähtusi nagu hermetism, paratselsism või “*new age*”? Kas on piisav põhjendada valikut viitega tõigale, et “kuni 20. sajandi teise pooleni on akadeemiline uurimistöö tervet seda valdkonda suuresti vältinud” (Hanegraaff 2005a: ix)? Kuidas on

poolt omistatud Johann Valentin Andreaele (1586–1654), panid aluse roosiristlikule müüdile salajasest vennaskonnast, kes on iidsete teaduste valdajad ning kes tegutsevad inimkonna hüvanguks — inimkonna universaalse reformatsiooni nimel. Roosiristluse ideega on ajaloo vältel tihedalt seotud olnud Robert Fludd (1574–1637), Michael Maier (1568–1622), Sir Francis Bacon (1561–1626), Rudolf Steiner (1861–1925), Max Heindel (1865–1919) jpt. Parima ülevaate roosiristluse ajaloost annab Tobias Churton: *The Invisible History of Rosicrucians: The Worlds Most Mysterious Secret Society*. Rochester, Vermont et al.: Inner Traditions, 2009. Vt ka Johann Valentin Andreae. *Rosenkreuzerschriften*. Hrsg. v. R. Edighoffer. (Gesammelte Schriften, Bd. 3.) Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2010. *Tlk.*

*Siin viitab see termin René Guénoni ja Ananda K. Coomaraswamy kirjutisest alguse saanud esoteerilisele mõttesuunale (vt Haljand Udam. *Orienditeekond*. Tartu: Ilmamaa, 2001; Siim Lill. “René Guénon ja Ananda K. Coomaraswamy.” — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat 2011/2012*. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalselts, 2012). *Tlk.*

lood teiste mõttesuundadega, nagu näiteks muistne ja keskaegne teurgia, islami ja juudi müstitsism ning romantiline *Naturphilosophie*, millel samuti “on teatud ühisjooni ning mis on ajalooliselt seotud” mõttesuundadega, mida peetakse kuuluvaks “Lääne esoterismi”? Need küsimused ei õõnesta valikute pragmaatilisi põhjendusi. Pigem viitavad nad vajadusele kajastada akadeemiliste tõlgenduste taga paiknevaid eelarvamusi ja eeldusi.

Esoterismi üldmõistega seotud probleemide tõttu eelistavad paljud teadlased teisi termineid või kasutavad terminit “esoterism” ainult piiratud perioodi või konteksti puhul. Näiteks Bettina Gruber teeb selgeks, et ta “ei ole huvitatud ühestki nähtuse “ajalooülesest” definitsioonist”. Selle asemel on tema meelest säärane definitsioon “võimalik, vähemalt esoterismi ja okultismi puhul, ainult teatud tingimustes ja funktsionaalsete aspektide marginaliseerimise hinnaga” (Gruber 1998: 28). Ühe olulise “Lääne esoterismi” uuringute väljaande toimetajad väldivad väljendit “esoterism”, sest “seda ei kasutatud varauusajal” ja sellepärast, et “see tekitab liiga kergesti assotsiatsioone kaasaegse *new age*-liikumisega” (Trepp 2001a: 10). Kolmandana arutlusele tulevaks näiteks on Monika Neugebauer-Wölki seisukohad, kes piirab termini ajavahemikuga 1450 kuni 1800.

Muidugi ei ole teadlastel, kes keskenduvad oma uuringutes selgelt määratletud kultuurilisele või religioossele kontekstile, tingimata vaja kasutada üldmõisteid. Aga akadeemilisel “uurimisalal”, mis tahab rajada rahvusvahelisi võrgustikke ning tuua kokku teadlasi eri uurimisvaldkondadest ja mitmelt erialalt, on hädavajalik tagada tõlgendusraamistik, kus need mitmesugused uuringud oma koha leiaksid. Käesoleva artikli peamine väide on, et seda ühist pinda on võimalik leida ainult siis, kui esoterismi ei nähta mitte valikuna “ajaloolistest mõttesuundadest”, ükskõik kuidas nad ka defineeritud oleksid, vaid ühe Lääne kultuuri struktuurielemendina. Teisiti öeldes, selle asemel et küsida, mis esoterism *on* ja millised mõttesuunad temasse kuuluvad, on hoopis viljakam küsida, millised sissevaated Lääne ajaloo arengusse on meie jaoks võimalikud, kui rakendada esoterismi *etic*-mõistet.*

*Mõisted *etic* ja *emic* võttis 1950. aastatel antropoloogia sõnavarasse kasutusele keeleteadlane, teoloog ja luuletaja Kenneth Lee Pike

Lääne esoterism akadeemilises maailmas

Kui omadussõna “esoteeriline” (kreeka sõnast *esōvōi* esōterikós tähendusega ‘sisemine’) kasutatakse esmalt 2. sajandil Samosata Lukianose satiiris,* siis sellele vastanduvat terminit “esoteeriline” kasutati juba vanakreeka filosoofias (vt Gaiser 1988; Riffard 1990: 65). Sellest hoolimata on nimisõnal “esoterism” võrdlemisi lühike ajalugu (vt Hanegraaff 2005b: 336–337). Prantsuskeelsel kujul (*l'ésotérisme*) ilmub ta esmalt aastal 1828,** mil valgustusaegse institutsionaliseeritud religiooni vastase kriitika toel hakkasid kristlusest eemalduma alternatiivsed religioossed mõttesuunad. 19. ja 20. sajandil võitis laiema poolehoidu arvamus, et esoterism on midagi muud kui kristlus. Teadlased kirjeldasid esoteerilist omalaadse subkultuurina, traditsioonina, mis on renessansist alates kujundanud kristlikule peavoolule alternatiive. Nagu “gnoosisesse” ja “müstikasse” — terminid, mida õigupoolest vara-

(1912–2000). Ta tuletas need sõnadest “foneetika” ja “foneemika”. Uute mõistetega püüdis ta näidata, et uurijad ei ole oma vaatlusalustest ja andmetest eraldatud. Pole olemas abstraktset teadust, milles teadlane seisab uuritavast eraldi. Oluline on mõista, et üheaegselt toimivad nii universaalsed, uurijate poolt konstrueeritud *etic*-kontseptsioonid kui ka kultuurispetsiifilised, uuritavate poolt uurijale etteantud *emic*-kontseptsioonid. Vt nt Alan S. Kaye. “An Interview with Kenneth Pike.” — *Current Anthropology*, vol. 35, no. 3 (1994), pp. 291–298. *Tlk.*

*Lukianos Samosatast (u 120 – pärast 180. a) oli kirjanik ja retoorikaõpetaja, kes on tuntud oma satiiriliste ja irooniliste kirjutiste poolest. Lukianose teoses *Vitarum auctio* (Elud müügiks) müüvad Zeus ja Hermes turul filosoofe orjadeks. Pakkudes müügiks ühte peripateetikut, ütleb Hermes: “Väljastpoolt paistab ühena, seestpoolt teisena. Niisiis, kui sa ta ostad, pea meeles kutsuda üht väliseks ja teist sisemiseks.” (Lukianos, *Vit. auct.*, 566.) *Tlk.*

**Jacques Matteri teoses *Histoire critique du gnosticisme et de son influence*. Tegelikult kasutati prantsuskeelset sõna *l'ésotérisme* juba aastal 1811 ja lausa kahes kohas: Pierre Leroux’ *De l’humanité, de son principe et de son avenir*’i 2. köites ja Henri Martini *Histoire de France*’i 9. köites (vt Egil Aspremi internetiblogi sissekannet “Errata, and a lesson of caution for “culturomics””, <http://heterodoxology.com/2011/01/30/errata-and-a-lesson-of-caution-for-culturomics/#more-625>). *Tlk.*

semas teaduses kasutati sünonüümselt tänapäeval esoterismina vaadeldava kohta —, suhtuti ka esoteerilistesse mõttesuundadesse kui hereesiasse, mida ortodoksne kristlus rõhus (vt van den Broek, Hanegraaff 1998; van den Broek, van Heertum 2000). Kuni 1950. aastateni domineerisid nende nähtuste uurimises gnoosise ja müstitsismi spetsialistid, kes pidasid oma uuritavaid mõttesuundi jõulisteks alternatiivideks Euroopa institutsionaliseeritud raamatureligioonidele. Paljud nendest teadlastest — Gershom Scholem, Henry Corbin, Mircea Eliade, Martin Buber ja Carl Gustav Jung — olid ise osalised “maailma lummusest vabastamise” vastases liikumises.¹

Frances Yates (1899–1981), kes töötas Londonis Warburgi instituudis, rajas 1960. aastatel uuringutega teed tänapäeval Lääne

¹Kuulsad “Eranose” kokkutulekud on oluline osa sellest Lääne esoterismi uuringute varajasest etapist (vt Wasserstrom 1999; Hakl 2001). [Šveitsis Asconas toimunud Eranose kokkutulekud said alguse 1933. aastal ning toimuvad mingil määral siiani. Kokkutulekute vaimseks isaks oli Carl G. Jung. Eranose kõrgaegadel pidasid Asconas Jungi kõrval regulaarselt loenguid veel M. Eliade, G. Scholem, H. Corbin, Erich Neumann jt. Anti välja ka mõjukat aastaraamatut (vt Wasserstrom 1999). Princeton University Press publitseeris aastatel 1955–1970 kuus köidet Joseph Campbelli toimetatud Eranose aastaraamatute tekstivalimikke, mis on siiani paberköites kergesti kättesaadavad. *Eranos Foundation* on tegev ka tänapäeval (vt www.erosfoundation.org). “Maailma lummusest vabastamine” (sks k *Entzauberung der Welt*) on arusaam, mis kerkis esile 19. sajandi industrialiseerimise ja teaduste võidukäiguga ning mille järgi religioonile rajanev maailmakord on kadumas. Kõik on mõõdetav ning taandatav *ratio*’le. Jumalikule ainuprintsibile pole säärases maailmas enam kohta. Religioon taandub mitmekesisetele ja üksteisega sageli konfliktis olevatele individuaalsetele väärtustele. “Praegu aga valitseb usuline “argipäev”. Paljud vanad jumalad tõusevad lummusest vabastatuna ja seetõttu ebaisikuliste jõudude kujul hauast ning püüavad haarata võimu meie üle, alustades jälle omavahelist igavest võitlust. [...] Ent meie kultuuri saatuseks on see, et me saame nendest jõududest jälle teadlikuks pärast seda, kui aastatuhande vältel arvatav või näiline eranditu orienteerumine kristliku eetika suurejoonelisele paatoole on meie silmi pimestanud.” (Max Weber. “Teadus kui elukutse ja kutsumus.” Tlk H. Käärrik. — M. Weber. *Poliitika kui elukutse ja kutsumus. Teadus kui elukutse ja kutsumus*. Koost. M. Tamm. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2010, lk 151.) Tlk.]

esoterismiks kutsutavale. Muidugi olid varasemad teadlased, nagu Paul Kristeller, Ernst Cassirer ja Eugenio Garin, juba täheldanud, et renessansiaegne hermetitsism oli mänginud uusaegse teaduse ja kultuuri tekkimisel suuresti alahinnatud rolli.² Nende jaoks oli väär konventsionaalne vaade, et hermetitsism on uusaegse teaduse valguses “ebausk” ja “irratsionalism” ning sellesse ei tohi tõsiselt suhtuda. Ent Yatesi imetusväärne *Giordano Bruno ja hermeetiline traditsioon* (1964) seadis teadustöö uuele rajale. Selles raamatus ja järgnevas mõjukas artiklis (Yates 1967) pööras ta vahekorrad ümber ning väitis, et uusaegne teadus on renessansiaegse hermetitsismi otsene järglane (vt Yates 2002 [1964]: 174). Paljudele oli see väide ilmutuseks. Järsku näis nähtavale ilmuvat kadunud traditsioon, teoloogide poolt summutatud traditsioon, mis oli aga tegelikult olnud juhtivaks jõuks teadusliku revolutsiooni taga — “hermeetiline traditsioon”.³ Maagia ja hermetitsismi esitlemine — Yates lisas hiljem ka roosiristluse — võtmena uusaegse teaduse tõusu mõistmiseks kutsus teadusajaloolaste seas esile järskede vastulauseid. Kuigi enamik praegusi teadlasi peab tema teesi ülepakutuks, on raske üle hinnata tema tööde mõju sellele, et hakkas ilmuma tõsiseltvõetavaid Lääne esoterismi uuringuid (vt Hanegraaff 2005b: 339–340).

Sõltumatult Yatesi tööst asutati 1965. aastal Pariisis *École Pratique des Hautes Études*’i (Sorbonne’i) viiendas sektsioonis kristliku esoterismi ajaloo õppetool. Õppetool asutati Henry Corbini initsiatiivil. François Secret juhtis õppetooli 1979. aastani, mil tema järglaseks nimetati Antoine Faivre. Seejärel sai õppetooli uueks nimetuseks “esoteeriliste ja müstiliste mõttesuundade aja-

²Tänapäeval on tavapärane käsitlus eristada “hermetismi” kui hilisantiigi n-ö filosoofilise hermeetika spetsiifilist religioosset maailma-vaadet “hermetitsismist” kui mitmesugustest hermeetilise kirjavana retseptioonidest hilisematel perioodidel. Just renessansi hermetitsism laienes märgatavalt kaugemale otsesest viitamisest Hermes Trismegistosele ning kaasas endasse teisi filosoofilisi ning religioosseid traditsioone. Enamik “Lääne esoterismi” uurijaid peab seega hermetitsismi esoterismi oluliseks osaks: vt Goodrick-Clarke 2005. Trepp ja Lehmann (2001) kasutavad “hermetitsismi” sünonüümina sellele, mida teised kutsuksid esoterismiks.

³“Yatesi teesi” ja “Yatesi paradigma” kohta vt Hanegraaff 2001.

lugu uus- ja kaasaegses Euroopas”.⁴ 1999. aastal loodi Amsterdami ülikoolis teine rahvusvaheline Lääne esoterismi õppetool, niimetusega “hermeetilise filosoofia ja sellega seotud mõttesuundade ajalugu”.⁵ Wouter J. Hanegraaffi kohalemääramisega Amsterdamis ja teiste õppeprogrammide rajamisega mujal Euroopas⁶ on Lääne esoterismi uurimine laienenud. On loodud ajakiri⁷, iga viisaastaku järel toimuvate Rahvusvahelise Religioonide Ajaloo Seltsi kokkutulekute raames on peetud mitmeid konverentse (vt Faivre, Hanegraaff 1998) ning on rajatud akadeemilised ühingud nii Põhja-Ameerikas kui ka Euroopas.⁸

Heidame nüüd täpsema pilgu mõjukaimatele lähenemisviisidele Lääne esoterismile tänapäeval.

⁴Pärast Faivre'i pensionilejäämist 2002. aastal määras EPHE tema järglaseks Jean-Pierre Brachi.

⁵Nicholas Goodrick-Clarke on rajanud Exeteri ülikoolis Suurbritannias “Lääne esoteerika” magistriprogrammi (vt www.huss.ex.ac.uk/postgrad/ma/esotericism.htm, vaadatud 09.09.2005). Kenti ülikool Suurbritannias pakub magistriprogrammi “Müstitsismi ja religioosse kogemuse uuringud” (vt www.kent.ac.uk/secl/thrs/, vaadatud 09.09.2005).

⁶Nicholas Goodrick-Clarke on asutanud Walesi ülikoolis Lampeteris Lääne esoterismi keskuse koos magistriprogrammiga (vt www.lamp.ac.uk/trs/, vaadatud 13.06.2005).

⁷*Aries: Journal for the Study of Western Esotericism*, Leiden: Brill (alates aastast 2001). [See ajakiri avaldab nii inglise-, saksa- kui ka prantsuskeelseid tekste. Tuleks mainida veel ka Brilli kirjastuse raamatuseeriat “Aries Book Series: Texts and Studies in Western Esotericism”, milles alates aastast 2007 on praeguseni ilmunud 14 köidet. Saksakeelses kultuuriruumis on esoterismiuuringute edastajaks ajakiri *Gnostika: Zeitschrift für Symbolsysteme. Wissenschaft — Esoterikforschung — Lebenswelt*, mis ilmub aastast 1996. Tlk.]

⁸Esoterismiuuringute Selts (*The Association for the Study of Esotericism*, ASE) ja Euroopa Esoterismiuuringute Ühing (*European Society for the Study of Western Esotericism*, ESSW; vt www.essw.org, vaadatud 09.09.2005). [Esoterismiuuringute Selts annab välja ka oma artiklikogumike seeriat, milles on praeguseks ilmunud kaks köidet. Samuti on selle seltsiga seotud e-ajakiri *Esoterica* (<http://www.esoteric.msu.edu/Contents.html>). Tlk.]

Antoine Faivre: esoterism kui “mõtteviis”

Järgides termini antiikset kasutustava, viitavad teadlased esoteerilisele sageli kui millelegi enamuse eest varjatule, kui saladusele, millele on ligipääs ainult väikesel rühmal pühitsetutel. Kuid tegelikult pole paljusid neid õpetusi kunagi varjatud ning 20. sajandil omandasid nad populaarsel tasandil isegi laiema kõlapinna, nii et esoterismi iseloomustamine salajase ja elitaarsena on osutunud eksitavaks (vt Faivre 1999a; Boechinger 1994: 374–375).

Kõige mõjukama alternatiivse arusaama esoterismist sõnastas prantslasest germanist ja ajaloolane Antoine Faivre. Ta väitis, et nende mõttesuundade ühisnimetaja, või *air de famille*, mida on nimetatud esoteerilisteks traditsioonideks, on olnud neile eriomane *mõtteviis* (pr *forme de pensée*), vaatamata selle mõiste ebamäärasusele (vt kriitikat McCalla 2001: 443–444). Faivre vaatleb “mõtteviisi” teatud erilise maailmatõlgendusviisina. Faivre arendas oma tunnusjooned välja rea varauusaegsete allikate põhjal, mille hulka kuuluvad “okultsed teadused” (astroloogia, alkeemia, maagia), renessansiajal välja kujunenud uusplatooniline ja hermeetiline mõtlemine, kristlik kabala, (peamiselt protestantlik) teosoofia ning *prisca theologia* (esimese teoloogia) või *philosophia perennis*’e (igavese filosoofia) mõiste. Viimati mainitud vaate järgi on igavene tõde kandunud läbi ajastute edasi erakordsete õpetajate kaudu, kelle hulka kuuluvad teiste seas Zarathustra, Hermes Trismegistos, Orpheus ja Pythagoras.

1992. aastal esitas Faivre oma heuristilise teesi, et esoteeriline “mõtteviis” koosneb neljast “loomuomasest”, asendamatust tunnusest, millele lisanduvad kaks “suhtelist” tunnust, mis ei ole asendamatud, ent mis sellest hoolimata sageli ilmnevad. Faivre toonitab, et “esoterismina” on õigesti sildistatud ainult need mõttesuunad, millel on kõik neli “loomuomast” tunnusjoont, hoolimata erinevatest rõhuasetustest. Need neli on järgmised. (1) *Vastavuste* idee on otsustava tähtsusega tunnus, sest see viitab kuulsale hermeetilisele arusaamale “mis on all, on nagu see, mis üleval”. Toetudes antiikfilosoofia ja -religiooni mikro-makrokosmose ideele, vaatlevad esoteristid kogu kosmost “peeglite teatrina”, kui pühendatute poolt dešifreeritavat hieroglüüfide truppi. Astroloogia, maagia ja vaimne alkeemia tegelevad kõik

sellise tõlgendusega.⁹ (2) *Elava looduse* käsitlus, millest lähtuvalt vaadeldakse loodust tervikuna kui elavat olendit, kes on läbi imbutunud varjatud leegi seemisest valgusest, mis temas ringleb. Loodust saab lugeda nagu raamatut, kuid temaga saab suhelda ka aktiivse osaluse kaudu — näiteks maagilistes toimingutes (renessansi kõnepruugis *magia naturalis*). (3) *Kujutlus ja mediatsioonid* on teineteist täiendavad mõisted. Kujutlus on “hinge organ”, mis on maagilises töös kontsentratsiooni võtmeks.¹⁰ “Mediatsioon” tähendab kontakteerumist vahepealsete entiteetidega, kes täidavad absoluutse tõe vahendajate ja käskjalade rolli. Inglite, (“tõusnud”) meistrite või jumalike figuuride rolli ilmutusprotsessis võib samuti kirjeldada mediatsioonina. (4) *Transmutatsiooni kogemus* väljendab ideed, et esoteerilisse traditsiooni pühendatud teevad läbi põhjaliku muutumise ja uuestisünni protsessi. Faivre viitab pühendatu poolt läbitava vaimse protsessi illustreerimiseks alkeemilisele surma ja uuestisünni doktriinile.¹¹ Kaks “suhtelist” tunnust on (5) *kooskõla praktika* ehk taustsüsteemide otsimine, mis tooksid välja kõikide vaimsete traditsioonide ühise nimetaja

⁹ Astroloogia kohta vt von Stuckrad 2003a. Kuid Darrell Rutkin (2002) on veenvalt väitnud, et astroloogiat peaks suhestama matemaatika, natuurfilosoofia ja meditsiiniga ning et selle ühendamine maagia ja teiste nn okultsete teadustega on tänapäevane konfiguratsioon (vt ka Newman, Grafton 2001). Võiks märkida, et vastavuste idee ei piirdu mingil juhul ainult Euroopaga. Steve Farmer jt 2000 [2002] on näidanud, et korrelatiivsed kosmoloogiad on mitmetes kõrgelt arenenud kultuurides korduvalt esinev tunnus.

¹⁰ Selle mõiste tähtsust varauusajal on analüüsinud Godet (1982). Vt ka van den Doel, Hanegraaff 2005.

¹¹ “Spiritualse alkeemia” kui alkeemia üldise esindaja (peamiselt C. G. Jungi religioosse psühholoogia kaudu) probleemi üle on arutlenud Principe ja Newman (2001). [Lühidalt seisneb probleem selles, et 20. sajandil on alkeemilisi tekste liiga sageli nähtud läbi C. G. Jungi silmade, peamiselt alkeemiku sees toimuvate protsesside kirjeldustena, mille järgi on reaalselt toimuvad laboriprotsessid üksnes teisejärgulised ning vaimset protsessi toetavad. Principe ja Newman (2001) näitavad aga, et alkeemia ei ole ühtne mõiste, vaid iga alkeemik ja iga tekst vajab individuaalset lähenemist. Kuna on vähe kriitiliselt töödeldud ajaloolist materjali, ei saa teha üldistusi. On tekste, kus on esiplaanil vaim, ning on neid, kus füüsis. Tlk.]

(sarnane *philosophia perennis*’e ideega) ja (6) *ülekanne* mõiste ehk pühendatu sissepühitsemine õpetaja või grupi poolt (vt Faivre, Needleman 1992: xi–xxx; Faivre 1994: 1–19).

Viimased kümme aastat on näidanud, et selline konkreetse ajaloolise materjali alusel arendatud tüpoloogiline lähenemine aitab mõista sidemeid paljude pealtnäha erinevate traditsioonide vahel, nagu natuurfilosoofia, müstitsism, hermetitsism, gnoosis, astroloogia, maagia ja alkeemia. Lisaks on Faivre’i esoterismi operatsiooniline definitsioon* (vt McCalla 2001: 443) aidanud ületada lihtsustatud kaksikjaotusi — religioon *versus* teadus, maagia *versus* religioon ja esoterism *versus* valgustus —, mis on nii sageli moonutanud varasemaid arusaamu Lääne kultuuri keerukustest (vt Neugebauer-Wölk 1999).

Samal ajal on heuristilistele, operatsioonilistele definitsioonidele omane see, et nad on allutatud kriitikale. Üheks probleemiks on see, et Faivre ise ei rakenda oma tüpoloogiat järjekindlalt. Ühelt poolt kaasab ta esoteerilistena mõningaid mõttesuundi, mis ei sobitu kõigi tema tunnusjoonte alla — näiteks mesmerism,** millel

*Operatsiooniline ehk funktsionaalne definitsioon määratleb mingi termini või asja operatsioonide kaudu, mis võimaldavad seda mõõta. Mõiste võttis kasutusele füüsik ja teadusfilosoof Percy W. Bridgman (1882–1961). *Toim.*

**“Mesmerism” on termin, mis tuleneb Franz Anton Mesmeri (1734–1815) nimest. Mesmer arvas, et kogu universum on täidetud nähtamatu fluidumiga, mis kõike omavahel ühendab. Kõik inimeste haigused tulenevad selle ühendava eluenergia puudulikkusest ringlemisest inimkehades. Mesmer kasutas energia juurdevoolu ja ringlemise taastamiseks magneteid. Sealt pärineb ka termin *animaalne magnetism* (*tierischer Magnetismus*). Mesmerism on äärmiselt kompleksne õpetus, mis lähtub Paracelsuse (1493–1541) kirjutistest, oma aja kultuurilistest mõjudest jne. Mesmerismis võib näha otsest lähet ja mõju nii hüpnootismile kui ka Jean-Martin Charcot’ (1825–1893) kaudu Sigmund Freudi psühhoanalüüsile ning sellega seotud koolkondadele (Jung, Adler, Reich jt). Vt nt Frank Podmore, *From Mesmer to Christian Science: A Short History of Mental Healing*. New Hyde Park, NY: University Books, 1963; Alan Gauld, *A History of Hypnotism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992; Adam Crabtree, *From Mesmer to Freud: Magnetic Sleep and the Roots of Psychological Healing*. New Haven: Yale University Press, 1993. Tlk.]

on ainult üks tunnus, nimelt elava looduse idee. Teisalt välistab ta mõttesuunad, mis kenasti sobituvad tema tüpoloogiaga, kuid ei mahu tema huvide ringi, näiteks Suhrawardī keskaegne islami filosoofia (vt Walbridge 2001). Veelgi olulisem, Faivre koostab oma tüpoloogia piiratud allikatekogust (peamiselt renessansi hermetitsism, *Naturphilosophie*, kristlik kabala ja teosoofia) ja nõnda välistab tahtlikult Euroopa religioonialaloo aspektid, mida teised teadlased peavad esoteeriliste mõttesuundade kontekstuaalsel mõistmisel määravaks.¹² Nõnda tehes välistab ta antiikaja, keskaegse perioodi ja eelkõige nüüdisaja.¹³ Ta marginaliseerib juudi, moslemi ja “paganlikud” traditsioonid, mis on kõik tugevalt Euroopa esoterismi mõjutanud. 20. sajandil on Lääne esoterismile oma jälje jätnud samuti budism ning hinduism. Järgides Faivre’i tüpoloogiat, päädime ringikujulise argumendiga: “kuna esoterism on defineeritud kui üks mõtteviis, ei saa miski väljaspool seda mõtteviisi olla esoterism” (McCalla 2001: 444). Kuigi Faivre ise

¹²Faivre’i argumentide kohta “esoterismi võrdleva uurimise” vastu, mis riskib pretendeerimisega universaalsele — essentsialistlikule — “esoterismile” vt Faivre 2000, eriti lk 102–105; aga vt ka Hanegraaff 1995: 121–124.

¹³Näiteks on “vastavustel” renessansis ja 20. sajandi maagias erinev tähendus. Teine problemaatiline mõiste on “maagia”: Wouter J. Hanegraaff (2003) on võrrelnud renessansi *magia naturalis*’t 20. sajandi “lummusest vabastatud maagiaga”. Lihtsad tüpoloogilised lähenemised sellel muutuvate identiteetide ja strateegiate maastikul ei taba tuuma, sest nad eeldavad ühisnimetajat, mida pole allikmaterjalidest tegelikult võimalik leida. [Tuleb märkida, et Hanegraaffi (2003) püstitatud tees maagia psühholoogiseerimisest (mille parimaks näiteks on oma kirjutiste kaudu *Kuldse Koidiku ordu* maagiasüsteemid laiema publiku hulka toonud Israel Regardie (1907–1985), kes sidus oma kirjutistes maagia Freudi, Reichi ja Jungi psühhoteraapiliste ideedega) — maagia päästmine ratsionaliseeritud teadusmaailma eest, võttes käibe psühholoogilise ja inimesest lähtuva toimumisraamistiku — on leidnud omakorda vastuväiteid, mis näitab teistsuguste tõlgendus- ja toimumisvõimaluste olemasolu (vt Egil Asperm. “Magic Naturalized? Negotiating Science and Occult Experience in Aleister Crowley’s Scientific Illumination.” — *Aries*, vol. 8, no. 2, 2008, pp. 139–165; Marco Pasi. “Varieties of Magical Experience: Aleister Crowley’s Views on Occult Practice.” — *Magic, Ritual, and Witchcraft*, vol. 6, no. 2, 2011, pp. 123–162). *Tlk.*]

sellega ei nõustuks, sobitub tema tüpoloogia kõige paremini sellega, mida ma kutsun “varauusaegseks kristlikuks esoterismiks”, või kasutades Neugebauer-Wölki väljendit, “Lääne esoterismiga kristlikus kontekstis” (Neugebauer-Wölk 2003: 160).¹⁴

Et ületada Faivre’i tüpoloogia piiranguid, kõnelen ma laiema, pluralistlikuma esoterismikontseptsiooni poolt. Aga enne seda pean vaatluse alla võtma paljuvaieldud kristluse ja esoterismi vahelise suhte küsimuse.

Esoterism ja kristlus

Monika Neugebauer-Wölk on hiljuti kaitsnud esoterismi ja kristluse vahelist eristust. Ta on seisukohal, et esoterismi tuleks määratleda kui *alternatiivi* kristlusele. Et kirjeldada varauusaegset esoterismi “iseseisva religioosse tähendussüsteemina” (*Sinnsystem*) — see tähendab kristlusest eraldiseisvana (Neugebauer-Wölk 2003: 137) —, toob ta välja esoterismi viis tunnusjoont ehk teemaderingi (*Themenkreise*), mis demonstreerivad selle autonoomsust. Need viis on järgnevad: (1) “Pühakirjast üleastumine” viitab sellele, et esoteerilised autorid toetuvad sageli teadmisele, mis pärineb mittekristlikest allikatest, nagu *Corpus Hermeticum*, Kaldea oraaklid ja mõned eelkristlikud traditsioonid. (2) Need pretensioonid viivad ideeni “kõrgemast teadmisest” esoteerilise diskursuse sees. Varauusaegne esoterism mõistab end kõrgema teadmise baasilt “tõelise kristlusena”.¹⁵ (3) “Teostumine ja maine võim” sõnastab nõude rakendada esoteerilist teadmist sotsiaalses ja poliitilises praktikas, pannes nõnda proovile kristluse institutsionaliseeritud vormid. Neugebauer-Wölki järgi ei tuleks seda nõuet segi ajada reaalse ajaloolise jõu rakendamisega kristlikes institutsioonides, sest kristlus pidi võimu õigustamiseks oma religioosseid arusaamu “laiendama ja kohandama”, samal ajal kui võimu rakendamine on “esoteerilise religioossuse integraalne osa”. (4) Esoterismi praktilisel küljel on mõju “ilmutuse ja Kris-

¹⁴Faivre’i religionistlikule keelele, eriti tema varajastes kirjutistes, on viidanud McCalla (2002: 444–447).

¹⁵Kuidas esoteeriline pretensioon esindada “tõelist kristlust” sobitub väitega, et esoterism asub väljaspool kristlust, jääb lahendamata.

tuse kuju” ideedele. Sellised on eriti gnostiline käsitus eneselnastusest,¹⁶ Kristuse samastamine alkeemilise *Opus magnum*’iga ja “Jumalapoja korduvad reinkarnatsioonid”, mis “ei sobitu kristliku tähendussüsteemiga”. (5) Viimasena — idee “nähtamatust kirikust ja salaühingust” loob mõjuka alternatiivi kiriku ja ühiskonna avalikule loomusele institutsionaliseeritud kristluses (vt Neugebauer-Wölk 2003: 137–143).

Neugebauer-Wölk käsitab oma mudelit ideaaltüübina. Ta üritab luua religioosset *kontseptsiooni*, s.t eristada esoterismi kristlusest, mitte esoteerikuid kristlastest. Ja ta piirab oma tõlgenduse perioodiga 1450–1800, mis tähendab, et kui tahame jõuda esoterismi üldmõisteni, on tema mudel ainult piiratud rakendusvõimalustega. Aga isegi selle perioodi sees jäävad püsima metodoloogilised küsimused: kas on õige samastada kristlust konfessionaliseeritud ja institutsionaliseeritud kirikutega?¹⁷ Kas me pole vastamisi seatud kristluse *sisemise mitmekesisusega*, protsessiga, milles kristliku traditsiooni alternatiivsed tõlgendused nõutavad võimu (“tõeline kirik”)¹⁸ Isegi ideaalse lähtekohana võttes eeldab Neugebauer-Wölki mudel teoloogilist või isegi herezioloogilist puhtuse ja erinevuse diskursust.¹⁹ Peamine probleem säärase kristotsentrilise lähenemise puhul on mittekristlike traditsioonide täielik eitamine Lääne kultuuris — eitus, mis on seda tähelepanuväärsem, et juudi ja moslemi müstitsismil on üüratu mõju Lääne esoterismi kujunemisele, ükskõik kuidas see on defineeritud. Isegi kui me nõustume Neugebauer-Wölki kahe esime-

¹⁶Võib lisada, et gnostitsismis saab päästetud isegi jumalikkus, samas kui peavoolu kristluses on vaid inimesed need, kes päästetakse.

¹⁷Seda ideed on kritiseerinud Hanegraaff (2004), kellele Neugebauer-Wölk oma artiklis vastab.

¹⁸Neugebauer-Wölk märkab seda probleemi, kuid ei anna mingeid vastuseid: “Peamiseks probleemiks siinkohal esitatud käsitluse puhul, nimelt et sisuliselt eristada esoterismi ja kristlust, on kaasaegsete enesemõistmine” (Neugebauer-Wölk 2003: 159).

¹⁹Neugebauer-Wölk kritiseerib õigesti esoterismi täielikku hõlmamist kristlusesse kui varauusaegsete esoteristide poole valimist, kes väitsid end olevat tõelised kristlased, aga samavõrd problemaatiline on asuda “tolle eepohhi ortodoksiate” poolele (Neugebauer-Wölk 2003: 160).

se tunnusjoonega, tuleb kristlus esoteerilise diskursuse määrajana fookusest eemaldada (vt Lehmann 2001: 235–237). Sest Euroopa kultuuriajaloo puhul on üldjoontes tõsi see, et me saavutame adekvaatse pildi dūnaamikast ja dialektikast ainult siis, kui otsime religioonidesiseseid ja -vahelisi vahetusprotsesse — midagi, mida ma kutsun *diskursiivseks ülekandeks*.

DISKURSIIVSED ÜLEKANDED: EUROOPA RELIGIOONIDE AJALUGU

Ei saa olla kahtlustki, et traditsioonide sees, mida kutsutakse kristluseks, judaismiks ja islamiks, eksisteerib võrdlemisi suletud, edasi pärandatud elementide ja õpetustega kese, mida on edasi antud peamiselt kirjalikus vormis — näiteks kanoniseeritud tekstidena. Aga kui uurida nende traditsiooniliinide konkreetseid jooni, on samuti selge, et need suletud keskmed on tegelikult väga väikesed. Palju sagedamini on seda materjalikogu kasutatud ja edasi antud kaasaegsetest mõttevahetustest ning huvidest lähtuvalt. Siinkohal tulevad mängu diskursused, sest nad identifitseerivad eri religioossetest traditsioonidest pärit inimeste ühtsed huvid. Diskursusi võib vaadelda *traditsiooni, tähenduse ja teadmisesse puutuva sotsiaalse organiseeritusena*. Võttes abiks Michel Foucault’ arusaama diskursusest (vt Foucault 1971), võib märkida, et diskursused ei koosne ainult traditsiooni tähendustest ja kasutusvaldkondadest, vaid ka võimuinstrumentidest ning ühiskondlikest reaalistest, mida need diskursused loovad.*

Näiteks võime analüüsida spekulatsiooni ajalooliste sündmuste tähenduse ja funktsiooni üle lunastusloo kui diskursuse mõistes. Kui keskaegsed šiiidid kasutasid Jupiteri ja Saturni “suurte konjunktsioonide” astrooloogilist õpetust, et välja arvutada varjatud

*“Sest diskursus — nagu on meile näidanud psühhoanalüüs — ei ole ainult see, mis toob esile (või varjab) iha, vaid on ise selle iha objekt; sest diskursus — seda õpetab meile pidevalt ajalugu — pelgalt ei vahenda meile võitlusi ja valitsemissüsteeme, vaid on ise see, mille nimel, mille abil võidetakse, see võim, mida püütakse endale haarata.” (Michel Foucault, *Diskursuse kord*. Tlk M. Tamm. Tallinn: Varrak, 2005, lk 10–11.) Tlk.

imaami tulekut, siis rakendasid juudid sedasama doktriini, et tulla teoloogiliselt toime oma väljasaatmisega Hispaaniast 1492. aastal ja oma eksiilisituatsiooniga, mis pidi varsti viima messiaanliku ajastuni. Kristlased omakorda pidasid suuri konjunktsioone konfessioonidevaheliste pingete eshatoloogilise tähtsusega indikatsioonideks. Neid tähenduste *ülekandeid* ühest traditsioonist teise ja nende sotsiaalseid ning poliitilisi tulemusi kutsun ma *diskursuse väljadeks*.²⁰ Konkreetse juhtumi puhul võime viidata apokalüptilisele, *heilsgeschichtliche* või astrooloogilisele diskursuse väljale varauusaegses Euroopas.²¹ Nõnda tehes saame osutada Foucault'd järgivatele teoreetilistele kaalutlustele ning ka Pierre Bourdieu ja Ingo Mörthi loodud "väljade" mõistele. "Süsteemide ja nende kandjate vahel toimiv koostoime ja üksteise täiendamine, poleemika ja dialoog, väljajätmine ja kaasamine on kõige paremini kirjeldatav mõistega "väli"" (Gladigow 1995: 28, viitega Mörthile (1978)). Tuleb lisada, et diskursuse väljad ei piirdu religioosse sfääriga. Me leiame tähenduste ülekandumisi religioossetest süsteemidest teaduslikesse, filosoofilistesse, filoloogilistesse ja juriidilistesse süsteemidesse ning ka kunsti ja kirjanduse valda (vt Simonis 2002) — ja vastupidi. Hiljem naasen nende ülekanete kui Euroopa religioonialoo tunnusjoonte juurde.

Identiteetide paljus

Arusaam diskursuse väljadest ja jagatud huvidest põrkub konventsionaalse käsitusega rangelt piiritletud religioossetest iden-

²⁰Minu arusaama kohta "diskursiivsest religiooniuurimisest" vt von Stuckrad 2003c. "Ideede ülekande" ja "diskursiivse ülekande" vahe seisneb selles, et diskursiivne ülekande tähendab ka ideede tegelikku teostumist ühiskonnas. "Eksiili" diskursus on näiteks lahutamatu seotud füüsilise väljasaatmise, getostumise ja pühakirjade avaliku põletamisega.

²¹Matt Goldish läheneb sabbatismi [*Sabbateanism*] nähtusele varauusaegses Euroopas just sellest lähtekohast: "Sabbatismi prohvetluse uurimine juudi ja üldise kultuuri osana Euroopas ja Osmanite impeeriumis aitab meil hulga rohkem mõista juudi-ideede paiknemist 17. sajandi maailmas ning nende omavahelisi suhteid kaasaegsetes tingimustes" (Goldish 2004: xi). Just prohvetluse ja apokalüptilise religioonidevõrgu diskursiivne väli määras 17. sajandi esoterismi tõlgendusi ja retoorikat.

titeetidest. Diskursuse väljad võivad neid identiteete muuta ning tuua esile hämmastavaid liitumisi ja paralleele. Sageli on piiritletud esileküündivamad platonistide ja aristotellaste, skolastika ja nominalismi või pühakirja sõnasõnalise tõlgenduse ja müstilisesoteerilise visiooni vahel kui "kristluse", "judaismi" või "islami" vahel (või sees). Rääkides tänapäevaste religioossete identiteetide sotsioloogilisest uurimisest, ei viita me enam 20. sajandi suletud religioossetele identiteetidele, mis järgib reeglit "üks inimene, üks religioon". Minu tees on, et see ristumispunkt ei ole piiratud nüüdisajaga, isegi kui religioossete valikute ning võimaluste hulk nende vahel valida on tänapäeval suurenenud. Varasematel aegadel konstrueeriti identiteete samuti diskursuse väljade, biograafiliste narratiivide ning sisemise ja välise taju vahelise pinge raames. Nõnda nagu tänapäeval ei näi kristlastele tekitavat probleemi *zen*-meditatsiooni praktiseerimine või uskumine budistlikesse reinkarnatsiooni ja karma mõistetes, ²² nõnda võisid ka varauusajal mõned kristlased üles korjata ametlikult hereetiliseks peetud panteistlikke mõtteid või toimimisviise. Vaimulik Johann Rist (1607–1667) rajas näiteks oma koguduses Wedelis Saksa maal keeruka alkeemilise laboratooriumi, selleks et otsida elu alget. 1664. aastal tunnistas ta, et "ometi on lõbu [*Lust*], mis ma sellest saan, raske sõnadesse panna". Kui sõber kritiseeris tema alkeemilist tegevust sõnadega "selle tagajärjena saavad [alkeemikud] ja temasugused pooljumalateks", siis vastas vaimulik: "Miks ei võiks see olla võimalik?" (vt Trepp 2001b: 103–104).

Lääne esoterismi ajaloos leiame palju isikuid, keda võib kirjeldada religioonide ja traditsioonide edasikandumise sõlmpunktidenä. Vaimulik Ristist tuntum on Guillaume Postel (1510–1581), kes oli ühtaegu jesuiit, kabalist, islami õpetlane ja neitsi Maarja tagasituleku prohvet, keda Postel määratles kabalistliku *šekina*'na.*

²²Samalaadseks näiteks on kena väljend "judaism" [*Jewboo*] juutide kohta, kes võtavad avalikult omaks budistlikud õpetused.

*Arusaam Jumala kohalolekust maailmas, mille juured asuvad sügaval Tooras: "Isegi Mooses ei võinud minna kogudusetelki, sest pilv oli laskunud selle peale ja Issanda auhiilgus täitis elamu" (2Ms 40:35). Algne jumalik kohalolek konkreetses kohas, auhiilgus, võttis hilisemates kabalistlikes tekstides Jumalast eraldiseisva manifestatsiooni kuju, kes võis seetõttu Temaga ka dialoogi astuda. Selle keeruka mõiste kohta

Kuigi nende isikute huvid olid poleemilist laadi, suurendasid nad filosoofiliste, teoloogiliste ja esoteeriliste mõistete vahetust Euroopas. See, mida Steven M. Wasserstrom (2000) kutsub “interkonfessionaalseteks ringideks” — mõtetevahendajad juudi ja moslemi ringkondades keskaegses Hispaanias, kes olid “interkonfessionaalsed iseendist hoolimata” — kehtib ka varauusaegse Euroopa ja ka kristluse-juudi-moslemi suhete kohta.

Religioossed identiteedid kujunevad kommunikatiivsete protsesside kaudu. Neid ei rajata, vaid räägitakse läbi (vt Kippenberg, von Stuckrad 2003a: 136–146). Selles protsessis mängivad elutähtsat rolli religioossed alternatiivid, sest teiste arusaamade arvesse võtmise kaudu, olgu siis positiivsest või negatiivsest lähtekohast, jõuavad inimesed omaenese positsioonini. Ja see protsess rakendub nii indiviididele nagu Guillaume Postel, Johann Rist ja kristlikud *zen*’i praktiseerijad, kui ka tervetele kogukondadele. Mõlemad vajavad hõlbelist “teist”, et ennast määratleda. Selles protsessis paisutatakse tähtsusetud erinevused radikaalseteks vastuoludeks — nähtus, mis on eriti selgelt tuntav esoterismi “kõrghoovuses” ja kristluse usutunnistuslikus mitmekesisistumises 1450. ja 1750. aasta vahel.²³

Pluralism

Muistsetest aegadest alates, olgugi et eelkõige tänapäeval, on religioosne mitmekesisus olnud Euroopas tavaolukorraks (vt Kippenberg, von Stuckrad 2003b). Isegi neil aegadel, mil islam ei olnud Lääne-Euroopas institutsionaliseeritud, eksisteeris see ideoloogilise alternatiivina kristlusele või judaismile, nii nagu judaism kristlusele. See oli osa ühisest diskursuseväljast. Siin näeme

vt lähemalt Gershom Scholem, *Origins of the Kabbalah*. Tr. A. Arkush. Princeton: Princeton University Press, 1987, lk 162–180; Peter Schäfer, *Mirror of His Beauty: Feminine Images of God from the Bible to the Early Kabbalah*. Princeton: Princeton University Press, 2002. Tlk.

²³Nagu Jonathan Z. Smith (1990) on veenvalt näidanud, määras konfessionaalne ajajärk ära ka hilisemad teoloogilise “teisestumise” protsessid, mis tegid võrdlused kristluse ja antiiksete müsteeriumikultuste vahel võimatuks. Ka see punkt on esoteerikauurimustele metodoloogiliselt oluline.

erinevust “pluraalsuse” ja “pluralismi” vahel. Kui pluraalsus tähistab lihtsalt erinevate religioossete traditsioonide koosseksisteerimist, siis pluralism tähendab *erinevuse korrastatust*. Minu omadest erinevad religioossed võimalused on teada, need on läbirääkimise küsimus ning nad moodustavad osa minu identiteedist. “Teise” konstrueerimisel moodustavad mõlemad pooled diskursiivse ühtsuse. Erinevuste korrastatus kristalliseerub seejärel kirikukogudel, konfessionaalses kirjanduses, konstitutsioonides, sotsiaalsete rühmade loomisel ning poliitilistes ja juriidilistes süsteemides. Esoterismi puhul ei mängi rolli mitte ainult raamatureligioonid, vaid ka mälestused paganlikust polüteistlikust minevikust ja religioosset traditsioonid, mis on seotud Hermes Trismegistose või Zarathustra nimega. Oma muljetavaldavas *Rezeptionsgeschichte*’s Zarathustra kujust Euroopas tegeleb Michael Stausberg zoroastrismiga — mis oli Euroopas kohal “ainult kujutlusena” — viisil, mille puhul tuleb alati arvesse võtta “lisaks euroopaliku Zarathustra-pildi väljaspoolsele analüüsile [*Fremdgeschichte*] ka vastuvõtuprotsessi religioossete implikatsioonide ja eksplikatsioonide küsimus” (Stausberg 1998: 22).

Religioosne pluralism on Euroopa kultuuriajaloo struktuuri-element. Kui tahame analüüsida seda ajalugu, peame arvesse võtma “teist”, mida “meie” pidevalt loome. See, et Baseli, Veneetsia või Pariisi õpetlased hakkasid 16. sajandil huvi tundma moslemi teoloogiate ja kirjanduse vastu, ei tulenenud erapoolest huvist Koraani vastu ega kavatsusest seda “hereesiat” ümber lükata. Ka kiriku sees leidis vaenlasi. 1716. aastal kirjutas Hollandi teoloog ja orientalist Adrian Reland: “Kes iganes tahab anda õpetusele häbistavat nimetust, kutsub seda õpetust muhameedlikuks”. Hartmut Bobzin järeldeb õigesti: “Islami ja täpsemalt Koraani kui “kõigi hereesiate laeka” uuringute motive [---] võib kõigi oma tagajärgedega mõista ainult reformatsiooniga seotud teoloogiliste disputatsioonide taustal” (Bobzin 1995: viii). Esoterism illustreerib, kuidas kristlased ja ka teised hakkasid huvi tundma kosmose ja ajaloo alternatiivsete tõlgenduste vastu, mis kaasati hiljem kas raamatureligioonidesiseselt või -väliselt nende oma identiteetidesse. Me oleme võimelised neid protsesse mõistma ainult siis, kui tunnistame pluralistlikku refleksiooni Euroopa religioonideajaloo tunnusliku joonena.

Diskursiivsed ülekanded ei piirne religioossete traditsioonidega. Burkhard Gladigow on oma palju vastukaja tekitanud artiklis väitnud, et “Euroopa religioonide ajalugu” (*Europäische Religionsgeschichte* vastandatuna religioonide ajaloo Euroopas) iseloomustab vastastikune sõltuvus religioossetest, filosoofilistest, teaduslikest ning poliitilistest refleksioonidest. Ta pakub sissejuhatust esoterismi diskursiivsesse uurimisse:

Paljude sajandite jooksul on filosoofia ja filoloogiad esindanud — või taaselustanud — traditsioone, millel enam pole või pole kunagi olnudki “kandjaid” [*Träger*] (weberlikus mõttes), traditsioone, mida on edasi kandnud ainult teaduse meedium. Renessanss, humanism ja romantism võtsid oma alternatiivid oksidentaalsele kristlikule kultuurile peamiselt teadustest. Taaselustatud platonismi sai seejärel lähedalt siduda kristlusega — või elas see kuni 18. sajandini edasi maagia ja irratsionalismi teooriana —, gnostilised skeemid ja ideed lunastusest võisid seguneda Aasia religioonidega, mida imporditi kirjakultuuri kaudu; monism võis sulanduda kristliku panteismiga või moodustada uue religiooni (Gladigow 1995: 29).

Et vältida arusaamatusi — Gladigow teeb selgeks, et “me ei tegele, *nota bene*, mitte tähendussüsteemide seguga, sünkretismiga, vaid “semiootikaga”, mis koondab erinevad religioonid ja ühiskonnasade tähenduskonstruktsioonid kokku nagu märgid märkidesüsteemis” (Gladigow 1995: 37). Sellest tulenevalt võivad teaduslikud tõlgendused ja tõlgendajad ise saada “tähenduse” loojateks (vt ka Tenbruck 1993; von Stuckrad 2003b: 279–284).

ESOTERISMI DISKURSIIVSE MUDELI POOLE

Kõiki neid kaalutlusi arvesse võttes tahan välja pakkuda esoterismimudeli, mis on võimeline kirjeldama identiteedikujundamise dünaamikat ja toimimist ning ka diskursiivseid ülekandeid Lääne kultuuri valdkondades, eriti religioossetes traditsioonides, natuurfilosoofias, teaduses, kirjanduses ja kunstis. Kuna konstrueerime analüütilist instrumenti, tuleks kõigepealt teha selgeks üks asi. “Esoterismi” kui eraldiseisvat uurimisobjekti pole olemas. “Esoterism” on teadlaste konstruktsioon, kes järjestavad nähtusi nii, nagu nad Lääne kultuuriajaloo protsesse analüüsides sobivaks peavad. Esoteerilisuse uurimine diskursuse osana keeldub

välja pakkumast uut peanarratiivi, nagu Moritz Baßler ja Hildegard Châtellier õigesti märgivad: “Mitte keegi [...] ei konstrueeri uute diskursiivsete elementide avastamisest uut “peanarratiivi”; näiteks tuleb väite vastu, et see oli “peamiselt okultism, mis võimaldas nüüdisaja”, rõhutada iga ajaloolise fakti keerukust, kui loendamata diskursuste ühenduspunkti spetsiifilistes konstellatsioonides” (“Sissejuhatus” teoses Baßler, Châtellier 1998: 25).²⁴

Kuigi kavatsen kaasata sellesse mudelisse mõttesuunad, mida enamik teadlasi peab “esoterismi” puutuvaks, tahan ma luua üldise tõlgendusmaatriksi, mis oleks rakendatav ka teistele uutele uurimisväljadele. Seetõttu teeb minu mudel kindlaks kaks esoteerilise diskursuse mõõdet: pretensioon kõrgemale teadmisele ning teed sellele teadmisele ligipääsuks. Neile mõõdetele võime lisada nendega tüüpiliselt kaasaskäivad teatud maailmavaated. Kuigi neil mõttesuundadel, mida tavaliselt nimetatakse esoteeriliseks, on kõik need mõõtmed ja maailmavaated, on täiesti õigustatud selle tõlgendusmudeliga läheneda ka teistele mõttesuundadele või nähtustele.²⁵ Näiteks marksism, hegellik filosoofia, mõned tahud 20. sajandi teadusest ja Bingeni Hildegardi müstitsism jagavad selle “esoterismi”-mudeli teatud mõõtmeid. Siiski ei peaks see kattuvus viima meid järeldusele, et Marx, Hegel ja Hildegard olid samuti “esoteristid”. Sellise esoterismimudeli tulu seisneb pigem valguse heitmises nende isikute rollile jätkuvas Lääne kõrgema teadmise diskursuses. Oluline on lihtne küsimus: kas on võimalik esoterismi analüütilist instrumenti rakendades läheneda uuenduslikult Lääne kultuuri dünaamikale?

Ma naasen selle mudeli metodoloogilise staatuse juurde. Ent lubatagu viimistleda ja illustreerida esmalt neid mõõtmeid detailsemalt.

²⁴Sellega sarnase lähenemise võib leida Bettina Gruberi sissejuhatusest teoses Gruber 1997.

²⁵See vahetegemine sarnaneb Wouter Hanegraaffi *sensu strictu* esoterismi ja *sensu lato* esoterismi eristusega. Siiski kattub Hanegraaffi *sensu strictu* esoterism enam-vähem esoterismiga *sensu* Faivre (vt Hanegraaff 1996: 384–386).

Pretensioonid kõrgemale teadmisele

Analüüsi üldisimal tasemel võime esoterismi kirjeldada preten-sioonina kõrgemale teadmisele. Siinkohal pole oluline mitte üks-nes nende süsteemide *sisu*, vaid *pretensioon* ülimuslikule tarku-sele teiste kosmose- ja ajalootõlgenduste ees.²⁶ Siin nõutatakse visiooni tõest kui ülimalt võtit vastamaks kõikidele inimkonna küsimustele. Seega on relativism esoterismi loomulik vaenlane. Kõrgema teadmise idee on tihedalt seotud *salajasuse* diskursu-sega, kuigi mitte seetõttu, et esoteerilised tõed on piiratud spetsia-listide või pühitsetute “sisemise ringiga”, vaid sellepärast, et var-jatuse ning avalikustamise dialektika on salatsevate diskursuste struktuurielement. Esoteeriline teadmine pole mitte niivõrd eli-tistlik kui varjatud. See erinevus võib viia teatud paradoksideni, nagu märgib Elliot Wolfson:

Paljudes kabalistlikes allikates esitatud esoterismi hermeneutika viitab elitistlikule seisukohale, mis rajaneb eeldusel, et saladusi ei tohi avalikustada neid mitte väärivatele, ent see läheb kindlasti sel-lest ka kaugemale, sedavõrd kui saladuse varjamine on dialekti-liselt seotud selle avalikustamisega. Lihtsamalt öeldes, saladuse väljendamine on võimalik tänu selle loomupärasele võimatussele väljaõeldud saada (Wolfson 2005, tsiteeritud käsikirjast).²⁷

Põhimõtteliselt on esoteerilised tõed ligipääsetavad kõigile, kes järgivad etteantud teeradu, mis sellele “tõe maale” juhivad, isegi kui nende strateegiate järgimise nõuded on nii kõrged, et nendest tuleneb elitistlik enesemõistmine. Moshe Idel, laenates

²⁶Heaks diskursiivse analüüsi näiteks on Stephen Pumfrey (1998) arutelu “paratselsismi” üle — termin, millel puudub kindel sisu, kuid mida kasutatakse “liigse” teadmisenõudluse märgistajana varauusaegses konfessionaalses väitluses.

²⁷Pange tähele ka Michael Taussigi kommentaari: “Praktiseerija tõeline oskus ei seisne mitte oskuslikus varjatuses, vaid oskusliku varja-tuse oskuslikus esiletoomises. Maagia ei ole tõhus mitte hoolimata selle taga paiknevast kunsttükist, vaid selle paljastamise tõttu. Saladus suure-neb, mitte ei vähene paljastamise tõttu, ning mitmesugustel viisidel, nii otsestel kui kaudsetel, on rituaal mitmete paljastuste näitelavaks. Seega ei vooga jõud mitte maskeerimisest, vaid paljastusest, mis maskeerib rohkem kui maskeerimine” (Taussig 2003: 273).

Jan Assmannilt “arkanisatsiooni” mõiste, kirjeldab ühelt poolt sa-lajasuse ja varjatuse dialektikat ning teisalt ilmutust või mõistmist (*binah* või *derišah*) juudi müstilises diskursuses elitistliku reli-gioonivormina, mis sobib igati minu arusaamaga esoterismist (vt Idel 2002: 202–204).

Totaliseerivaid nõudeid teadmisele võib leida paljudest reli-gioossetest kontekstidest, alates “gnostilisest” eneselunastuse ot-singust Suhrawardī illuminatsioonikoolkonnani, Abraham Abula-fia kabalistlikust ühtesulamisest jumalikuga kuni Jacob Böhme mõisteneni *Zentralschau* ning Emanuel Swedenborgi vestlusteni inglitega. Neid nõudeid võib leida ka filosoofilistest kontekstidest, näiteks hilisantiiksest keskmisest platonismist ja renessansi uus-platonismist. Absoluutse teadmise allikana on kõnekaks näiteks Kaldea oraaklid. Või võtkem näiteks Bütsantsi teoloog Michael Psellos, kes on Proklose* ja Plethoni** vaheline lüli. Oma *Chro-nographia*’s kirjutab ta:

Ma kuulsin räägitavat edasijõudnumate filosoofide poolt, et on ole-mas tarkus, mis on väljaspool kõiki tõestusi, tabatav vaid ettehooldu-sest inspireeritud targale intellektile. Isegi siin ei vankunud mu kindlameelsus. Ma lugesin mõningaid okultistlikke raamatuid ja haarasin nende tähendust, nõndapalju kui mu inimlikud võimed mui-dugi seda lubasid, sest et ma ise ei saa kunagi väita, et mul on neist

*Proklos (412–485) oli uusplatoonik, keda võib pidada selle mõt-tesuuna viimaseks täieõiguslikuks esindajaks. Ta suutis täiuslikult sūs-tematiseerida oma eelkäijate (Plotinos, Iamblichos jne) õpetused ning nõnda koondada eelnevate platoonikute ja uusplatoonikute mõtete es-sentsi. Nii võib näiteks Proklose *Kommentaare Platon*i “*Timaiosele*” pidada antiikse uusplatonismi tähtsaimaks teoseks. *Tlk.*

**Georgios Gemistos Plethon (1355/1360–1452) oli Bütsantsi filo-soof, kes osales Firenze kirikukogul. Tema kaudu tegi Lääs taas tut-tust platonismiga — sündmus, mis oli eelmänguks renessansi “hermee-tilisele revolutsioonile”, mille alguseks peetakse *Corpus Hermeticum*’i saabumist Firenzesse ning Marsilio Ficino poolseid selle ning Platoni teoste ladinakeelseid tõlkeid. (Vt ka W. J. Hanegraaff. “The Pagan Who Came from the East: George Gemistos Plethon and Platonic Orienta-lism.” — W. J. Hanegraaff, J. Pijnenburg (eds.). *Hermes in the Academy: Ten Years’ Study of Western Esotericism at the University of Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009, pp. 33–49.) *Tlk.*

asjadest õige arusaam, ega usu ma ka kedagi teist, kes ütleb, et tal see olemas on (Psellos, tsit. Duffy 1995: 87).

Nende lausetega püüdis Psellos, iseloomulikult oma aja heresioloogilisele diskursusele, ühendada totalitaarset teadmist “tarkusest väljaspool kõiki tõestusi” “okultistlike tehnikate praktiseerimise” süüdistuste ümberlukkamisega.

Filosoofid on sageli kõrgema teadmise jätkuvast diskursusest osa võtnud. Sellest vaatekohast võib isegi Hegelit kirjeldada esoteerilistel diskursuseväljadel mängijana, sest ta esitleb oma õpetust “filosoofia lõpuna” (*Abschluss der Philosophie*) (vt Magee 2001). Need näited illustreerivad säärase filosoofiade “esoteerilist” struktuuri. Kui võrrelda neid Augustinuse ja keskaegsete skolastikute vaatega, et ülimat tõde tuleb lihtsalt uskuda, sest see asub väljaspool inimintellekti haaret, on erinevus silmanähtav (vt ka Ginzburg 1976). Samamoodi on ka kartesiaanlik ratsionalism ja kantiaanlik puhta mõistuse kriitika oma õpetuste lõpliku haarde osas palju tagasihoidlikumad.

Kuidas siis võiksime eristada “esoterismi” “gnoosisest” (s.t “teadmisest”? Kuna termin “gnoosis” ja teatud määral ka “gnostitsism” on äärmiselt erapoolik termin teoloogilises retoorikas, on hea alus nõustuda Michael Williamsi (1996) väitega, et see “kaheldava väärtusega kategooria” tuleks “eemaldada” (vt ka Haneegraaff 2005c).^{*} Samal ajal mängis see “kaheldav kategooria” olulist rolli kristlikus heresioloogilises diskursuses — nagu näiteks Gottfried Arnoldi mõjukas teoses *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historien vom Anfang des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688* (Arnold 1740). Arnold määratleb “gnoosist” järmiselt: “1) Et mõistetakse asju õigesti; 2) et viiakse täide, mida teatakse; 3) ja et seletatakse lahti see, mis on tões jumalikul vii-

^{*}Diskussiooni kohta gnoosise olemuse üle vt Jaan Lahe. “Kas gnoosis on olemas? Diskussioon gnoosise mõiste ja olemuse üle XX sajandi lõpu ja XXI sajandi alguse gnoosise-uurimises.” — *Usuteaduslik ajakiri*, nr 58 (1), 2009, lk 138–156; Kurt Rudolph. “Gnoosise olemus ja struktuur.” *Tlk M. Lepajõe*. — *Akadeemia*, nr 10, 2001, lk 2125–2140. Ühtse gnoosise idee veenva kaitse esitab n-õ praktiseeriv gnostik, *Ecclesia Gnostica* peapiiskop Stephan A. Hoeller oma raamatus *Gnosticism: New Light on the Ancient Tradition of Inner Knowing*. Wheaton, Ill.: Quest Books, 2002. *Tlk*.

sil varjul.”²⁸ Gnostiline püüdlemine kõrgema mõistmise poole on seega “inimese tegelik lõpuleviimine [...] läbi jumalike asjade tarkuse, nii sõnades kui ka tegudes ja terves elus, nii nagu nad sellest räägivad. Seepärast kutsuvadki need kristlased ennast *Gnostikos*’teks, eriti need, kes on huvitatud jumalike asjade uurimisest kontemplatiivses elus”.²⁹ “Gnoosis” võetakse Arnoldi kirjelduses kasutusele *emic*-terminina, mille funktsiooni võime analüüsida esoteerilise diskursuse väljale osutades (vt Gilly 2000; Schlögl 2001). See illustreerib hästi seda, mida Michael Pauen on kenasti kutsunud “tunnetava subjekti enesevolutuseks” (*Selbstermächtigung des erkennenden Subjektes*) (vt Pauen 1994: 36). Aga kas me peaksime muutma “gnoosise” *etic*-terminiks? Vastus on “ei”. Siin väljapakutud esoterismi mõistega võime kerge südamega loobuda terminitest “gnoosis/gnostitsism” ning kirjeldada mitmesuguseid kirjakohti *Corpus Hermeticum*’ist (I:20; XI:22; XIII:18; *Asklepios* 6:41) esoteerilistena.³⁰

Me ei kohta pretensioone kõrgemale teadmisele mitte ainult religioonis ja filosoofias, vaid ka loodusteaduses. Kuigi paljud teadlased peavad oma tööks heuristiliste mudelite rakendamist loodusnähtuste mõistmiseks, ületasid “teaduse” eesmärgid kuni 19. sajandini sageli neid piire. Teadlased olid valmis paljastama maailma kõiki ukse avavat võtit. “Esoteeriline vaatenurk” on kohal näiteks John Dee (1527–1609) juures, kes eksperimenteeris inglitega, eesmärgiks uurida maailmalõppu, ning ka 17. sajandi

²⁸“1) Daß man die sachen wol erkennet: 2) auch vollbringet was man weiß: 3) und darlegen kann/was in der warheit auf Göttliche art verborgen ist.”

²⁹“Eine rechte vollendung des menschen [...] durch die weißheit in Göttlichen dingen, so wol in worten als in wercken und im gantzen leben/wie sie davon reden. Und daher haben sich nun auch die Christen selber Gnosticos genennet, zumal die, welche sich auf betrachtung Göttlicher dinge in einem beschaulichen leben gelegeet haben” (Arnold 1740: I, 70).

³⁰Sama kehtib ka hilisemate ülima teadmise nõutamiste puhul, mida on analüüsinud Pauen: vt von Stuckrad 2004: 41–47. “Gnostilise” astroloogia kohta, kus teoloogiliste piiride ületamine on otsustava tähtsusega, vt von Stuckrad 2000: 624–695.

Sulzbachi õukonna* natuurfilosoofide katses kombineerida kabalat, alkeemiat ja eksperimentaalteadust.³¹ Isegi tänapäeval ei ole totaliseerivad väited teaduslikust retoorikast kadunud. On tähelepanuväärne võrrelda “esoterismi” kui tõlgendava instrumendiga “suure ühendteooria” otsinguid kaasaegses füüsikas või religiooset keelt, mis paikneb inimgenoomi lahtimuukimise taga. Geneetika sõnavara vihjab nii jumalikule loomispotentsiaalile (“genesis”, “geenid”, “generatsioon”) kui ka esoteerilisele kosmose algkeele (*Ursprache***) leidmise temaatikale (vt Coudert 1999; Kilcher 1998).

Kuigi kõrgema teadmise taotlemine võib olla osaks väljakujunenud ja aksepteeritud kultuurivaldkondadest,³² esitab see aegajalt väljakutse institutsionaliseeritud religioosete traditsioonide tõepretensioonidele. Niipea kui on moodustunud enamus, astuvad lavale erinevad hõlbelised vähemused, nii sel teel, et enamus on nad enda seast välja arvanud, kui ka vähemustepoolse teadliku otsuse tõttu võtta omaks alternatiivsed tähendussüsteemid. Vähemuste pakutav *individuaalne* tee “tõelise teadmiseni” on liisanud õli tulle vastuoludesse, mis miilavad tagaplaanil. Paljud

*Mõeldud on Pfalz-Sulzbachi vürstiriiki, mis oli 1656–1808 iseseisev, seejärel Baieri kuningriigi osa. *Toim.*

³¹Vt Coudert 2001. Ka Moran (1991) esitab sellesarnase vaatekoha seoses Hesseni Moritzi õukonnaga.

**Terminiga *Ursprache* seostub enamasti saksa luterliku müstiku Jacob Böhme (1575–1624) nimi. See algkeel või Aadama keel (*Natursprache*) kujutab endast keelt, mille kõla kätkeb endas asjade sisemist olemust, essentsi. Igal asjal on oma tõeline olemus, millel on ka keeleline vaste. Selle idee juuri võib otsida *Genesis*’e algusest, kus Adam andis Jumala soovil kõikidele olenditele nimed (1Ms 2:19–20). *Tlk.*

³²Neugebauer-Wölk rõhutab õigustatult, et idee esoterismist kui vastukultuurist — väga esileküündiv varasemates religionistide lähenemistes antud teemale — tuleks täiesti kõrvale jätta: vt Neugebauer-Wölk 2003: 157. Vt ka Hanegraaff 2001. Agostino Steuchot, Johann Cratot Krafftheimist, keiser Rudolf II-t või Johann Wolfgang von Goethet ei saa muidugi pidada marginaalseteks tegelasteks (vt Neugebauer-Wölk 2003: 158), ent loobumine romantilisest esoteerilise vastukultuuri arusaamast ei tohiks meid kõrvale juhtida totaliseerivate tõetaotluste konfliktipotentsiaalidest. Tegelikult on ka Neugebauer-Wölki enda mudel tõendiks sellisest konfliktist.

esoteerilised voolud kuuluvad hõlbeliste religioosete võimaluste lahtrisse — näiteks teatud kristlikud “hereesiad”, hermeetilise filosoofia retseptsioon ja rekonstrueerimine, mõned rituaalse võimu tehnikad (teurgia, maagia, goeteia*) ning polüteistlikud ja pan-teistlikud teoloogiad, mis määratlevad ennast vastanduses raamatureligioonide hegemooniale.

Sageli on need hõlbelised identiteedid seotud apelleerimisega *traditsioonile*, mida on peetud institutsionaliseeritud religioonidest kõrgemalseisvaks.³³ Kogu *prisca theologia* ja *philosophia perennis*’e temaatika, oma väljapaistvate inimkonna õpetajate reaga, nagu Zarathustra, Pythagoras, Platon jt, mängis võimsat rolli konstrueerimaks identiteete väljaspool judaismi, kristluse ja islami “peavoolu” ilmutusi (vt von Stuckrad 2005; Faivre 1999b).

Kõrgema teadmiseni jõudmise viisid

Järgmine samm Lääne religioonialaloo esoteeriliste komponentide eritlemisel on kõrgemate teadmiste saavutamise spetsiifiliste vahendite tuvastamine. Kaks konkreetset viisi on: mediatsioon ja individuaalne kogemus. Ma mõistan *mediatsiooni* siin samamoodi nagu Antoine Faivre, kes tõi selle mõiste akadeemilisse

*Kr k sõnast *γοητεία* (‘nõidus, loits, lausumine’). Termin esineb juba Platonil. Seda kasutatakse tähistamiseks kõrgemate vaimolendite invokatsiooni ning madalamate vaimolendite evokatsiooni. Peamiselt seostatakse seda terminit 17. sajandist pärit populaarse maagia ja demonoloogia käsiraamatuga *Clavicula Salomonis*, mida omistatakse traditsiooniliselt (ja ekslikult) kuningas Saalomonile. Sealtkaudu sai see termin ka läbi Kuldse Koidiku ordu tekstide laiema kõlapinna. Ordu üks loojatest Samuel Liddell MacGregor Mathers (1854–1918) avaldas 1889. aastal Inglise Rahvusraamatukogu käsikirjade põhjal tõlke *The Key of Solomon the King*. 1904. aastal ilmus parandatud trükk, mille toimetajaks oli Aleister Crowley. Vt ka Stephen Skinner, David Rankine. *The Veritable Key of Solomon*. (Sourceworks of Ceremonial Magic Series, IV.) Singapore: The Golden Hoard Press, 2008. *Tlk.*

³³“Traditsiooni”-retoorika kriitilise hinnangu kohta religioonialaloo vt Engler 2005; Engler, Grieve 2005. Traditsioonile rõhumise olulisuse esoterismis on esile tõstnud Hammer 2001: 85–200 ja Hanegraaff 2005d.

keelde, ehkki mitte esoterismi tüpoloogilise tunnuseks, vaid strateegiana tõestamiseks pretensiooni inimkonnale avaldatud salajasel või kõrgemale teadmisele. Mediaatorid võivad olla jumalad ja jumalannad, inglid, vahepealsed olendid või teised kõrgemad entiteedid. Mediaatorite näideteks on Hermes, Poimandres (*Corpus Hermeticum*'is), Eenok, Saalomon, Teosoofiaühingu "suur valge vennaskond" ja "mahatmad"* ning kaitseingel "Aiwass", kes avaldas 1904. aastal kõrgemat tarkust Aleister Crowley teoses *Liber AL vel Legis*.³⁴ Sellest perspektiivist vaadatuna on ilmne, et lai "kanaldamise" — termin, mis on vermitud nn *new age*'i liikumise kontekstis³⁵ — valdkond on esoteerilises diskursuses tüüpiline nähtus, ükskõik kes ka kanaldatav isik on — näiteks "Seth" (Jane

*Teosoofiaühing loodi New Yorgis 1875. aastal *madame* Jelena Petrovna Blavatskaja (inglise päraselt Helena Petrovna Blavatsky), Henry Steel Olcotti jt eestvedamisel. Pinnase kohta, millelt see 19.–20. sajandi üks suurima mõjuvõimuga n-ö religioosne revolutsioon tärkas, ning ühingu asutamise kohta annab hea ülevaate siiani ületamatuks jäänud Joscelyn Godwini teos *The Theosophical Enlightenment*. (SUNY Series in Western Esoteric Traditions.) Albany: State University of New York Press, 1994. "Suur valge vennaskond" ning "mahatmad" osutavad teosoofilisele (viidatakse Blavatskaja teosoofiale) arusaamale vaimselt kaugelearenenud õpetajatest, kes suunavad maailma vaimseid voolusi. Nõnda väitis ka Blavatskaja täitvat mahatmate missiooni. Reaalsete ajalooliste isikute kohta, kes müütiliste mahatmate taga paiknesid, vt K. Paul Johnson. *The Masters Revealed: Madame Blavatsky and the Myth of the Great White Lodge*. (SUNY Series in Western Esoteric Traditions.) Albany: State University of New York Press, 1994. *Tlk.*

³⁴Muidugi on mediatsioonielement kohal ka peavoolu kristluses, isegi Uues Testamendis. Taas kord ei tähenda see aga seda, et ingel Gaabrieli ilmutus Maarjale (Lk 1:26–38; vrd Mt 1:20–22) kvalifitseeruks "esoterismina". See tähendab üksnes, et "esoteerilisi" ilmutusmustreid võib leida väga erinevatest kohtadest, kus neid võeti üle esoteerilistesse "absoluutse teadmise" diskursustesse. See, samuti individuaalse kogemuse pretensioon, puudub Uue Testamendi narratiivist.

³⁵Kanaldamise kohta vt Hanegraaff 1996: 23–41, 182–202; von Stuckrad 2004: 229–31 (edasiste viidetega). [Kanaldamine tähistab nähtust, kus meediumid vahendavad läbi enda inimeste maailma kas surnud hingi, üleloomulikke jõude või ka näiteks kosmilisi olendeid. Nõnda on väidetavalt vahendatud teadmisi iidsete tsivilisatsioonide, teispoolse, tulevikusündmuste jne kohta. *Tlk.*]

Roberts), "Ramtha" (J. Z. Knight) või "Jeesus Kristus"³⁶ (Helen Schucman, *Imede kursus*).

Lisaks mediatsioonile, ja vahel ka sellega koos, võime olulise viisina salajase või kõrgema teadmiseni ligipääsu saavutamiseks nimetada *individuaalset kogemust*.³⁷ Veel kord — ülima tõe individuaalse kogemise nõutamine oli ohuks institutsionaliseeritud religioonivormidele, nagu see ilmneb kristlike kirikute reaktioonidest nendele nõuetele.³⁸ Institutsionaliseeritud religioonidele ei tekita probleeme mitte kogemus ise — iga religioon hõlmab kogemuse mõõdet —, vaid kaks teist aspekti: selle individuaalne iseloom ja sellega seotud pretensioon, mis sageli ületab institutsionaliseeritud religiooni piire. Me võime märkida *en passant*, et selline kogemusviis seletab, miks varauusajal olid esoteerilised mõttesuunad protestantlike kirikute poolt avalikult omaks võetud, eriti spiritualistlikus ja pietistlikus keskkonnas, mille tähelepanu koondus "sisemise kiriku" loomisele isikliku kogemuse kaudu.³⁹

Selline dünaamika on samuti esil *Corpus Hermeticum*'is ning järgnevas kirjanduses, kus nägemus viitab ilmutusprotsessile.⁴⁰ Individuaalse kogemuse pretensiooni kaasab endasse ka keerukas žanr *tõusust* kõrgemate reaalsuse mõõtmeteni — *hekalot*-

³⁶See on veel üks märk sellest, kui keeruline on eristada "kristlust" "esoterismist".

³⁷Olav Hammer (2001: 331–453) kirjeldab "kogemuse narratiive" võimsate vahenditena "teadmise nõutamiseks" kaasaegses esoterismis. Seda tähelepanekut võib kergesti laiendada ka varasematele perioodidele.

³⁸Sellega sarnane juhtum on rabiinlike autoriteetide negatiivne reaktsioon Abulafia "ekstaatilisele kabalale". Viidata võib ka Suhrawardīle, kes põletati elusalt Aleppos (aastal 1191) tema filosoofia "hereetilise" potentsiaali pärast.

³⁹Vt nt arusaama "tõelisest kristlusest" kui sisemisest fenomenist Johann Arndti teoses *Vier Bücher vom Wahren Christentum*. Selle mõjuka raamatu esoteerilisi koostisosi on põhjalikult käsitlenud Geyer (2001). Vt märkusi Geyeri kohta teoses Neugebauer-Wölk 2003: 154–156.

⁴⁰Hilisema juudi traditsiooni kohta vt Wolfson 1994: eriti 326–392. *Corpus Hermeticum*'i kohta vt Copenhaver 1992.

kirjanduses,* “gnostilistes” traditsioonides ja samuti erinevates müstilistes kontekstides, läbi meditatsiooni või uimastitest esilekutsutud teisenenud teadvusseisundite kaudu.⁴¹ Viimasena, ent mitte vähem olulisena, me võime viidata uuspaganlikele rühmitustele, kes asetavad rõhu isiklikule kogemusele ning “lihtsa usu” pühakirjadesse ja autoriteetidesse ümberlükkamisele. Nõnda tehes on nad olnud samuti esoteerilise diskursuse osaks.⁴²

Maailmavaated

Esoteerilise diskursuse kaks mõõdet, mille seletamisega seni olen tegelnud — kõrgema teadmise pretensioon ja tõeni jõudmise viisid — varustavad meid Lääne kultuuris esoteeriliste mõttesuundade lokaliseerimiseks juba piisavalt täpsete instrumentidega. Võime neile lisada ka kolmanda aspekti. Esoteerilise diskursuse väljale on võimalik läheneda selle tegelike uskumuste ja maailmavaadete kaudu. Kuigi need uskumused ei ole mingil moel tarvilikud, et kutsuda midagi esoteeriliseks, annavad nad ennast loomuoselt esoteeriliste tõeväidete käsutusse. Teatud filosoofilised ideed ja kosmoloogiad soosivad esoteerilisi tõlgendusi kergemini kui teised. Eriti märkimisväärsel rollil esoteeriliste pretensioonide toeta-

**Hekalot*-kirjandus on kabalaalne juudi müstitsistlik kirjandus, mille keskmes on jumalike paleede (*hekalot*) kirjeldused, mida müstik läbib jõudmaks Jumala troonini. Vt nt Peter Schäfer. *The Hidden and Manifest God: Some Major Themes in Early Mysticism*. (SUNY Series in Judaica: Hermeneutics, Mysticism, and Religion.) Tr. A. Pomerance. Albany: State University of New York Press, 1992. Tlk.

⁴¹Olen “hinge rännakut” järjepideva motiivina Euroopa kultuuriajaloo analüüsinud teoses von Stuckrad 2003b: 232–268.

⁴²Michael York rõhutab oma avalikult religionistlikus *Paganlikus teoloogias*: “Niivõrd kui paganlus on religiooni juureks, seab ta enast silmitsi varaseimate, vahetuimate ja vähim töödeldud pühaduse kogemustega. See on kogemuslik tasand, millele paganlus nii oma põlistes kui ka kaasaegsetes vormides soovib keskenduda” (York 2003: 168). Yorki mittelääne traditsioonide kirjeldused (hinduism, budism jne) on suuresti mõjutatud tema eelhoiakust universaalse paganluse suhtes. Kaasaegset Lääne paganlust omakorda ei saa aga seletada ilma viiteta kristluse kriitikale, ja iroonilisel kombel, protestantlikule keskendumisele kogemusele.

misel mängisid antiikajast alates uusplatoonilised kosmoloogiad (vt Runggaldier 1996) oma arusaamadega emanatsioonist, transsendentsest ideedevallast ning surematu hinge müütilisest kodust.

Üldiselt öeldes jagab enamik esoteerilisi mõttesuundi *ontoloogilist monismi*. Nende kosmoloogia tuleneb maailmavaadetest, mis moodustavad materiaalsete ja mittemateriaalsete reaalsusvaldade ühtsuse.⁴³ See positsioon on tarvilikuks eeltingimuseks vastavuste õpetusele ja ka maagilistele rituaalidele või ideedele elavast loodusest (ehk *natura naturans*’ist filosoofilises kõnepruugis). Kuigi monistlikud, panteistlikud või animistlikud mõttejooned ei juhi ilmtingimata kõrgema teadmise pretensioonini, võib neid näha loomumase tugisamba ning seletusena “tõele” ligipääsu esoteerilistele viisidele.

Nüüd võib küsida, kuidas see ülima monismi vaade sobitub dualistlike filosoofialiiikidega, mida leidub osalt “gnostitsismis” ning maniluses, mis mõlemad on ilmselgelt esoteerilisele diskursusele mõju avaldanud. Vastuseks on, et esoteerilised kosmoloogiad on pidevalt võidelnud dualismi probleemiga, sageli kurjuse küsimusega tegeldes. Enamasti on saavutanud ülekaalu need tõlgendused, mis on transformeerinud dualismi polaarsusteks ning on seletanud vastasjõudude olemasolu kosmoloogilise protsessi integraalsete elementidena — seega lõppkokkuvõtteks monistlikud maailmavaated. Selle katse mõjukateks näideteks on zoharistliku ja sefirootilise kabala kosmoloogia,* renessansi uusplatonism ning ka Schellingi loodusfilosoofia koos Hegeli vastusega sellele. Sellesama kosmoloogilise hoiaku paljastab mittedualist-

⁴³On oluline märkida, et see ei sisalda ilmtingimata antropoloogilist monismi. Tegelikult on paljudel platonistlike kalduvustega esoteerilistel filosoofiatel dualistlik suhtumine inimloomusesse, selge eelistusega hinge keha ees (vt Runggaldier 1996: 99–112).

*Eestikeelse ülevaate kohta kabalast üldiselt, *Zohar*’ist ja sefirootilisest elupuust ning jumaliku väe väljavoolamisest vt Kalle Kasemaa. “I. B. Singeri romaani “Saatan Gorais” müstilisest tagapõhjast.” — I. B. Singer. *Saatan Gorais. Patukahetseja*. Tlk K. Kasemaa. Tallinn: Eesti Raamat, 1995, lk 215–242. Vt ka Simo Parpola. “Assüüria elupuu: Juudi monoteismi ja kreeka filosoofia lätete jälgedel.” Tlk A. Annus. — *Akadeemia*, nr 2, 1998, lk 271–297. Tlk.

likeks peetavate Ida filosoofiate segunemine Lääne esoterismiga 20. sajandil.

KOKKUVÕTE

Tulgem tagasi definitsiooniprobleemi juurde. Religiooni akadeemilisest uurimisest teame, et “religiooni” uurimisvaldkondade tekkimise juures ei ole tarvilikuks eeltingimuseks üksmeel “religiooni” definitsiooni osas. Palju tööd religiooniuuringutes koosneb just nimelt *arutlustest* definitsioonide ja analüüsivahendite üle. Käesolev artikkel väidab, et “esoterism” esindab samasugust juhtumit. Kui tahame luua akadeemilist uurimisvaldkonda, peame laiendama oma arusaama esoterismist väljapoole definitsioone, mis piirduvad paratamatult konkreetsete juhtudega. Me peame kajastama eri definitsioonide varjatud läbipõimumisi ning otsima üldist kultuuridünaamikat. Mudel, mille siin esitan, on katse jõuda sellisele ühisele pinnale. Ma ei paku välja esoterismi *definitsiooni*, vaid *analüüsiraamistikku*. Nii tehes toetun ma Max Weberile, kes kirjutas artiklis “Die ‘Objektivität’ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis” (1904):

Teadusliku uurimise aluseks pole mitte “asjade” “faktiline” seostamine [*die “sachlichen” Zusammenhänge der “Dinge”*], vaid probleemide intellektuaalne seostamine [*die gedanklichen Zusammenhänge der Probleme*]: kui teadlased rakendavad uute probleemide puhul uusi meetodeid ning seejärel avastavad uusi tõdesid, mis avavad uusi olulisi kriteeriume, tekib uus “teadus”. (Weber 1982: 166.)

Teisiti öeldes, Euroopa religioonialaloo esoteeriliste elementide uurimine tekitab uurimisvaldkonna *Problemgeschichte* mõttes.⁴⁴ Probleemid seostuvad põhiliste Lääne enesemõistmise aspektidega: kuidas seletada nende suhestumisel religioossete pretensioonidega ratsionalismi, teaduse, valgustuse, progressi ja absoluutse tõe retoorikat? Kuidas selgitada Lääne kultuurialaloo sügavustes asuvate religioossete maailmavaadete, identiteetide ning teadmisliikide vahelisi konflikte?

⁴⁴Weberi metodoloogilise lähenemise implikatsioonide kohta kaasaegses historiograafias vt Oexle 2001: eriti 33–37.

Kirjandus

- Arnold, Gottfried 1740. *Unparteyische Kirchen- und Ketzer-Historien vom Anfang des Neuen Testaments bis auf das Jahr Christi 1688*. Schaffhausen: Emanuel u. Benedict Hurter
- Baßler, M., H. Châtellier (ed.) 1998. *Mystique, Mysticisme et Modernité en Allemagne autour de 1900 / Mystik, Mystizismus und Moderne in Deutschland um 1900*. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg
- Bobzin, H. 1995. *Der Koran im Zeitalter der Reformation: Studien zur Frühgeschichte der Arabistik und Islamkunde in Europa*. Stuttgart: Franz Steiner
- Bochinger, C. 1994. “New Age” und Moderne Religion. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus
- Broek, R. van den, W. J. Hanegraaff (eds.) 1998. *Gnosis and Hermeticism from Antiquity to Modern Times*. Albany: State University of New York Press
- Broek, R. van den, C. van Heertum (eds.) 2000. *From Poimandres to Jacob Böhme: Gnosis, Hermetism and the Christian Tradition*. Amsterdam: In de Pelikaan
- Copenhaver, B. P. 1992. *Hermetica: The Greek Corpus Hermeticum and the Latin Asclepius in a New English Translation with Notes and Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press
- Coudert, A. P. (ed.) 1999. *The Language of Adam / Die Sprache Adams*. Wiesbaden: Harrassowitz
- Coudert, A. P. 2001. Seventeenth-Century Natural Philosophy and Esotericism at the Court of Sulzbach. — R. Caron et al. (eds.). *Ésotérisme, gnosés et imaginaire symbolique: Mélange offerts à Antoine Faivre*. Leuven: Peeters, pp. 27–46
- Doel, M. J. E. van den, W. J. Hanegraaff 2005. Imagination. — Hanegraaff (ed.) 2005e, pp. 606–616
- Duffy, J. 1995. Reactions of Two Byzantine Intellectuals to the Theory and Practice of Magic: Michael Psellos and Michael Italikos. — H. Maguire (ed.). *Byzantine Magic*. Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, pp. 85–90
- Engler, S. 2005. Tradition. — K. von Stuckrad (ed.). *Brill Dictionary of Religion*, 4 vols. Leiden: Brill
- Engler, S., G. Grieve (eds.) 2005. *Historicizing ‘Tradition’ in the Study of Religion*. Berlin: Walter de Gruyter
- Faivre, A. 1994. *Access to Western Esotericism*. Albany: State University of New York Press

- Faivre, A. 1999a. The Notions of Concealment and Secrecy in Modern Esoteric Currents Since the Renaissance (A Methodological Approach). — E. R. Wolfson (ed.). *Rending the Veil: Concealment and Secrecy in the History of Religions*. New York: Seven Bridges Press, pp. 155–176
- Faivre, A. 1999b. Histoire de la notion moderne de Tradition dans ses rapports avec les courants ésotériques (XVème–XXème siècles). Symboles et Mythes dans les Mouvements Initiatiques et Ésotériques (XVIIème–XXème Siècles): Filiations et Emprunts. — Special, Un-numbered Issue of *Aries*. Paris: La Table d'Émeraude, pp. 7–48
- Faivre, A. 2000. La question d'un ésotérisme comparé des religions du livre. — *Henry Corbin et le Comparatisme Spirituel* (= Cahiers du Groupe d'Études Spirituelles Comparées 8). Paris: Archè-Éditit, pp. 89–120
- Faivre, A., W. J. Hanegraaff (eds.) 1998. *Western Esotericism and the Science of Religion*. Leuven: Peeters
- Faivre, A., J. Needleman (eds.) 1992. *Modern Esoteric Spirituality*. New York: Crossroads
- Farmer, S., J. B. Henderson, M. Witzel 2000 [2002]. Neurobiology, Layered Texts, and Correlative Cosmologies: A Cross-cultural Framework for Premodern History. — *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, vol. 72, pp. 48–90
- Foucault, M. 1971. *L'Ordre du Discourse*. Paris: Gallimard [eestikeeles: *Diskursuse kord. Collège de France'i inauguratsiooniloeng 2. septembril 1970*. Tlk M. Tamm. Tallinn: Varrak, 2005]
- Gaiser, K. 1988. Platons esoterische Lehre. — P. Koslowski (Hrsg.). *Gnosis und Mystik in der Geschichte der Philosophie*. München: Artemis, S. 13–40
- Geyer, H. 2001. *Verborgene Weisheit. Johann Arnolds 'Vier Bücher vom Wahren Christentum' als Programm einer spiritualistisch-hermetischen Theologie*. 2 Bde. Berlin: Walter de Gruyter
- Gilly, C. 2000. Das Bekenntnis zur Gnosis von Paracelsus bis auf die Schüler Jacob Böhm. — van den Broek and van Heertum (eds.) 2000, pp. 385–425
- Ginzburg, C. 1976. High and Low: The Theme of Forbidden Knowledge in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. — *Past and Present*, vol. 73, pp. 28–41
- Gladigow, B. 1995. Europäische Religionsgeschichte. — H. G. Kippenberg, B. Luchesi (Hrsgg.). *Lokale Religionsgeschichte*. Marburg: Diagonal, S. 21–42
- Godet, A. 1982. 'Nun was ist die Imagination anderst als ein Sonn im Menschen': Studie zu einem Zentralbegriff des magischen Denkens. Dissertation Universität Zürich. Osaliselt avaldet: Zürich: A.D.A.G. Administration und Druck
- Goldish, M. 2004. *The Sabbatean Prophets*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Goodrick-Clarke, N. 2005. Hermeticism and Hermetic Societies. — Hanegraaff (ed.) 2005e, pp. 550–558
- Gruber, B. (Hrsg.) 1997. *Erfahrung und System: Mystik und Esoterik in der Literatur der Moderne*. Opladen: Westdeutsche Verlagsanstalt
- Gruber, B. 1998. Mystik, Esoterik, Okkultismus: Überlegungen zu einer Begriffsdiskussion. — Baßler, Châtellier (Hrsgg.) 1998, S. 27–39
- Hakl, H. Th. 2001. *Der verborgene Geist von Eranos: Unbekannte Begegnungen von Wissenschaft und Esoterik. Eine alternative Geistesgeschichte des 20. Jahrhunderts*. Bretten: Scientia Nova
- Hammer, O. 2001. *Claiming Knowledge: Strategies of Epistemology from Theosophy to the New Age*. Leiden: Brill
- Hanegraaff, W. J. 1995. Empirical Method in the Study of Esotericism — *Method and Theory in the Study of Religion*, vol. 7, pp. 99–129
- Hanegraaff, W. J. 1996. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden: Brill
- Hanegraaff, W. J. 2001. Beyond the Yates Paradigm: The Study of Western Esotericism Between Counterculture and New Complexity. — *Aries: Journal for the Study of Western Esotericism*, vol. 1, pp. 5–37
- Hanegraaff, W. J. 2003. How Magic Survived the Disenchantment of the World. — *Religion*, vol. 33, pp. 357–380
- Hanegraaff, W. J. 2004. The Dreams of Theology and the Realities of Christianity. — J. Haers, P. de Mey (eds.). *Theology and Conversation: Towards a Relational Theology*. Leuven: Peeters, pp. 709–733
- Hanegraaff, W. J. 2005a. Introduction. — Hanegraaff (ed.) 2005e, pp. viii–xiii
- Hanegraaff, W. J. 2005b. Esotericism. — Hanegraaff (ed.) 2005e, pp. 336–340
- Hanegraaff, W. J. 2005c. Gnosticism. — K. von Stuckrad (ed.). *The Brill Dictionary of Religion*. 4 vols. Leiden: Brill
- Hanegraaff, W. J. 2005d. Tradition. — Hanegraaff (ed.) 2005e, pp. 1125–1135
- Hanegraaff, W. J. (ed.) 2005e. In collaboration with J.-P. Brach, R. van den Broek and A. Faivre. *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. 2 vols. Leiden: Brill

- Idel, M. 2002. *Absorbing Perfections: Kabbalah and Interpretation*. New Haven, CT: Yale University Press
- Kilcher, A. B. 1998. *Die Sprachtheorie der Kabbala als ästhetisches Paradigma: Die Konstruktion einer ästhetischen Kabbala seit der Frühen Neuzeit*. Stuttgart: J. B. Metzler
- Kippenberg, H. G., K. von Stuckrad 2003a. *Einführung in die Religionswissenschaft: Gegenstände und Begriffe*. München: Beck
- Kippenberg, H. G., K. von Stuckrad 2003b. Religionswissenschaftliche Überlegungen zum religiösen Pluralismus in Deutschland: Eine Öffnung der Perspektiven. — H. Lehmann (Hrsg.). *Multi-religiosität im vereinten Europa: Historische und juristische Aspekte*. Göttingen: Wallstein, S. 145–162
- Lehmann, H. 2001. Probleme einer Europäischen Religionsgeschichte der Frühen Neuzeit: Anmerkungen zur Verortung des Hermetismus zwischen Renaissance und Aufklärung. — A.-Ch. Trepp, H. Lehmann (Hrsg.) 2001, S. 235–242
- Magée, G. A. 2001. *Hegel and the Hermetic Tradition*. Ithaca, NY: Cornell University Press
- McCalla, A. 2001. Antoine Faivre and the Study of Esotericism. — *Religion*, vol. 31, pp. 435–450
- Moran, B. T. 1991. *The Alchemical World of the German Court: Occult Philosophy and Chemical Medicine in the Circle of Moritz of Hessen (1572–1632)*. Stuttgart: Steiner
- Mörth, I. 1978. *Die gesellschaftliche Wirklichkeit von Religion*. Stuttgart: Kohlhammer
- Neugebauer-Wölk, M. (Hrsg., unter Mitwirkung von Holger Zaunstöck) 1999. *Aufklärung und Esoterik*. Hamburg: Felix Meiner
- Neugebauer-Wölk, M. 2003. Esoterik und Christentum vor 1800: Prolegomena zu einer Bestimmung ihrer Differenz. — *Aries: Journal for the Study of Western Esotericism*, vol. 3, S. 127–165
- Newman, W. R., A. Grafton 2001. Introduction: The Problematic Status of Astrology and Alchemy in Premodern Europe. — W. R. Newman, A. Grafton (eds.). *Secrets of Nature: Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 1–37
- Oexle, O. G. 2001. Max Weber — Geschichte als Problemgeschichte. — O. G. Oexle (Hrsg.). *Das Problem der Problemgeschichte 1880–1932*. Göttingen: Wallstein, S. 9–37
- Pauen, M. 1994. *Dithyrambiker des Untergangs: Gnostizismus in Ästhetik und Philosophie der Moderne*. Berlin: Akademie-Verlag
- Principe, L. M., W. R. Newman 2001. Some Problems with the Historiography of Alchemy. — W. R. Newman, A. Grafton (eds.). *Secrets of Nature: Astrology and Alchemy in Early Modern Europe*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 385–431
- Pumfrey, S. 1998. The Spagyric Art; or, the Impossible Work of Separating Pure from Impure Paracelsianism: A Historiographical Analysis. — O. P. Grell (ed.). *Paracelsus: The Man and His Reputation, His Ideas and Their Transformation*. Leiden: Brill, pp. 21–51
- Riffard, P. A. 1990. *L'ésotérisme: Qu'est que l'ésotérisme? Anthologie de l'ésotérisme occidental*. Paris: Robert Laffont
- Runggaldier, E. 1996. *Philosophie der Esoterik*. Stuttgart: Kohlhammer
- Rutkin, D. 2002. *Astrology, Natural Philosophy and the History of Science, ca. 1250–1700: Studies Toward an Interpretation of Giovanni Pico della Mirandola's Disputationes adversus astrologiam divinatricem*. PhD thesis. Bloomington: Indiana University
- Schlögl, R. 2001. Hermetismus als Sprache der 'unsichtbaren Kirche': Luther, Paracelsus und die Neutralisten in der Kirchen- und Ketzerhistorie Gottfried Arnolds. — Trepp, Lehmann (Hrsg.) 2001, S. 165–188
- Simonis, L. 2002. *Die Kunst des Geheimen: Esoterische Kommunikation und ästhetische Darstellung im 18. Jahrhundert*. Heidelberg: C. Winter
- Smith, J. Z. 1990. *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*. Chicago: University of Chicago Press
- Stausberg, M. 1998. *Faszination Zarathushtra: Zoroaster und die Europäische Religionsgeschichte der Frühen Neuzeit*. 2 Bde. Berlin: Walter de Gruyter
- Stuckrad, K. von 2000. *Das Ringen um die Astrologie: Jüdische und christliche Beiträge zum antiken Zeitverständnis*. Berlin: Walter de Gruyter
- Stuckrad, K. von 2003a. *Geschichte der Astrologie: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: Beck
- Stuckrad, K. von 2003b. *Schamanismus und Esoterik: Kultur- und wissenschaftsgeschichtliche Betrachtungen*. Leuven: Peeters
- Stuckrad, K. von 2003c. Discursive Study of Religion: From States of the Mind to Communication and Action. — *Method and Theory in the Study of Religion*, vol. 15, pp. 255–271
- Stuckrad, K. von 2004. *Was ist Esoterik?: Kleine Geschichte des geheimen Wissens*. München: Beck (ingliskeelne tõlge: *Western Esotericism*)

- tericism: *A Brief History of Secret Knowledge*. London: Equinox, 2005)
- Stuckrad, K. von 2005. Whose Tradition?: Conflicting Ideologies in Medieval and Early Modern Esotericism. — Engler, Grieve (eds.) 2005
- Taussig, M. 2003. Viscerality, Faith, and Skepticism: Another Theory of Magic. — B. Meyer, P. Pels (eds.). *Magic and Modernity: Interfaces of Revelation and Concealment*. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 272–306
- Tenbruck, F. H. 1993. Die Religion im Maelstrom der Reflexion. — *Religion und Kultur: Sonderheft der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Bd. 33, S. 31–67
- Trepp, A.-Ch. 2001a. Hermetismus oder zur Pluralisierung von Religiositäts- und Wissensformen in der Frühen Neuzeit: Einleitende Bemerkungen. — Trepp, Lehmann (Hrsgg.) 2001, S. 3–15
- Trepp, A.-Ch. 2001b. Im 'Buch der Natur' lesen: Natur und Religion im Zeitalter der Konfessionalisierung und des Dreißigjährigen Krieges. — Trepp, Lehmann (Hrsgg.), S. 103–143
- Trepp, A.-Ch., H. Lehmann (Hrsgg.) 2001. *Antike Weisheit und kulturelle Praxis: Hermetismus in der Frühen Neuzeit*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht
- Walbridge, J. 2001. *The Wisdom of the Mystic East: Suhrawardī and Platonic Orientalism*. Albany: State University of New York Press
- Wasserstrom, S. M. 1999. *Religion after Religion: Gershom Scholem, Mircea Eliade and Henry Corbin at Eranos*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Wasserstrom, S. M. 2000. Jewish-Muslim Relations in the Context of Andalusian Emigration. — M. E. Meyerson, E. D. English (eds.). *Christians, Muslims, and Jews in Medieval and Early Modern Spain: Interaction and Cultural Change*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, pp. 69–87
- Weber, M. 1982. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 5. Aufl. Tübingen: Mohr (Siebeck)
- Williams, M. A. 1996. *Rethinking 'Gnosticism': An Argument for Dismantling a Dubious Category*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Wolfson, E. R. 1994. *Through a Speculum That Shines: Vision and Imagination in Medieval Jewish Mysticism*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Wolfson, E. R. 2005. Kabbalah. — K. von Stuckrad (ed.). *Brill Dictionary of Religion*. 4 vols. Leiden: Brill

- Yates, F. A. 1967. The Hermetic Tradition in Renaissance Science. — C. S. Singleton (ed.). *Art, Science, and History in the Renaissance*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 255–274
- Yates, F. A. 2002 [1964]. *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. London: Routledge
- York, M. 2003. *Pagan Theology: Paganism as a World Religion*. New York: New York University Press

KOCKU VON STUCKRAD (sünd. 1966) on Groningeni ülikooli religiooniuringute professor ning võrdleva ja ajaloolise religiooniuurimise osakonna juhataja. Öppis Bonni ja Kölni ülikoolis; doktorikraad 1999, habilitatsioon 2002 (mõlemad Bremeni ülikoolist). Töötanud Bremeni (1997–2003), Erfurti (1999–2001) ja Amsterdami ülikoolis (2003–2009) ning alates 2009 Groningeni ülikooli professorina. Ta on avaldanud laialdaselt kirjutisi Euroopa religiooniajaloo metodoloogiliste ja ajalooliste aspektide kohta antiigist tänapäevani, huvikeskmeks esoterism, astroloogia ja natuurfilosoofia.

Teoseid: *Schamanismus und Esoterik: Kultur- und wissenschaftsgeschichtliche Betrachtungen* (2003); *Geschichte der Astrologie: Von den Anfängen bis zur Gegenwart* (2003); *Western Esotericism: A Brief History of Secret Knowledge* (2005) (originaal: *Was ist Esoterik?: Kleine Geschichte des geheimen Wissens*, 2004) ja *Locations of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe: Esoteric Discourse and Western Identities* (2010).

VILEN KÜNNAPU. Tado Ando, arhitekt (2011)

UNISTA > TAJU > KOHANE > TOIDA EHK MIDA TEHA TALLINNA LINNAHALLIGA

*Veronika Valk, Ivar Lubjak,
Maria Pukk*

PROLOOG

Tallinna linnahall laguneb. Riikliku muinsuskaitse all olev megastruktuur vanalinna ja mere sõlmpunktis seisab otsese, mõtestatud kasutusest. Võib öelda, et palju omaaegset väärtarhitektuuri on tänapäeva Eestis uutele arendustele jalgu jäänud. Hooned on kas tundmatusest ümber ehitatud või seisavad ning lagunevad aina edasi.

28. maist kuni 1. juunini 2012 toimus Tallinnas töötuba Eesti Kunstiakadeemia, Eesti Maaülikooli ning Tallinna Ülikooli Balti Filmi- ja Meediakooli üliõpilastele, mida juhendasid disainer Maria Pukk ning arhitektid Ivar Lubjak ja Veronika Valk. Töötoas osalesid Jaan Penjam (BFM), Brett Astrid Võmma (EKA), Artur Staškevitš (EKA), Eve Komp (EKA), Merilin Jürimets (EKA), Ingela Viks (EKA), Kairi Kuuskor (Haru), Iris Jägel (EMÜ), Keiti Kljavin (Linnalabor), Gloria Niin (EMÜ) ja Katrin Koovit (EKA). Tulemuste üle arutlesid Kalle Komissarov (Eesti Arhitektide Liit), Andres Kurg (EKA), Margit Mutso (ajakirjandus), Endrik Mänd (Tallinna linnavalitsus), Triin Ojari (ajakirjandus), Peeter Pere (EAL) ja Toomas Tammis (EKA). Täpsemalt vt linnahall. blogspot.com.

Kestvas majandussurutises on muutunud küsitavaks Tallinna kesklinna ehitatud ärihoonete otstarbekus, püstitamise koht ja ehitamise vajalikkus üleüldse. Üha enam kerkib küsimus: kui kaua kestab maja? Või koguni: kui kaua kestab linn? Milline on aja mõõde arhitektuuris?

Tallinna “lukuauk” ja selle võti

Tallinna linnaehituslikku suluseisu iseloomustab kõige paremini linnahalli näide.

1980. aastal valminud linnahall oli Tallinna esimeseks linnaehituslikuks läbimurdeks mere äärde ning tekitas jõulise telje Viru hotelli suunal. Maastikmajana taastas linnahall linlaste kauaoodatud ühenduse merega. Seni on linnahalli taaskasutuseks pakutud selle funktsionaalset teisendamist kontserdisaalist ja jäähallist konverentsi- või meelelahutuskeskuseks. Korraldatud on mitu konkurssi, kuid ükski lahendus pole viinud tulemuseni. Riigi esindussaaliks sobiv ehitus on aastaid seisnud kasutusest. Enamgi veel, linnahalli kõrvale kavandatakse linnavalitsuse uut hoonet, mille funktsionaalne täitmine tekitab juba praegu küsimusi.

On tekkinud niisugune olukord, et linnahalli tulevikule mõeldes tuleb kõrvale heita senine tulemuseta jäänud tegevus ning alustada puhtalt lehelt ja lahti mõtestada ehitise sisuline olemus, selle mõte erinevate tegevuste (teenuste) ärgitajana (võimaldajana).

Tuleb teadvustada linnahalli võtmepositsiooni Tallinna linnakoos. Linnahallist võib saada võti, mille abil kujundada stsenaariume, aidata lukust lahti ja suluseisust välja modernismipärandi laokil hooneid mitte ainult Eestis, vaid ka mujal.

Küsimust “Kui pikk on ehitise eluiga?” (How long is the life of a building?)¹ tuleb küsida väga madala hääletooniga, aeglaselt ja eriliselt rõhutatud väarikusega. See ei tähenda, et Eesti ekspositsioon seekordsel Veneetsia 13. arhitektuuriabiennaalil on mingi nali.

Hüljatud, kuid ajalooliste ja väarikate hoonete lagunemine või mõtestatud uuskasutus on kogu kultuurisfääri väärtushinnangute

¹Eesti ekspositsiooni pealkiri Veneetsia 13. arhitektuuriabiennaalil 2012. aastal.

peegeldaja. Arhitekti roll on siinjuures sageli justkui kuraatori oma, et aidata kaasa ideede käivitamisele ja iseseisva mõtlemise turgutamisele laiemaltki kui oma valdkonna piires.

Esitame näite ühest võimalikust kasulikust mudelist, mille puhul on tegu küll tuntud töötoa formaadiga, kuid millel on oma spetsiifiline struktuur, mis on üles ehitatud protsessile unista > taju > kohane > toida. 2012. aasta mais toimunud töötoa tulemusena pakkusid erineva taustaga osalejad linnahalli jaoks välja viis uuskasutuse võimalust. Vaatleme allpool selle töötoa tegevust päevade, teemapüstituste ja tulemuste kaupa. Vahele on põimitud osutusi väljaspool töötuba toimunud vestlustele linnahalli projekti peakonstruktori Ago-Allan Kuddu ja sisearhitekt Ülo Sirbiga.

Et luua ehedat erialast sidet põlvkondade vahel, on hea tuua nad kokku “objektile” — mitte neutraalsele pinnale, vaid erilise emotsionaalse laenguga ruumi. Töötoa avapäeva jalutuskäigul rääkisid linnahalli kujunemisloost omaaegne Tallinna peaarhitekt Dmitri Bruns, linnahalli autorid arhitekt Raine Karp ja sisearhitekt Ülo Sirp. Tulesid süütas, uksi avas ja saali tõusvat ringseina “giljotiini” liigutas linnahalli haldusjuht Leo Lõoke.

Kui Dmitri Brunsilt küsiti linnahalli sünnidaatumit, vastas ta, et hoone avati 1980. aasta juuni lõpupoole. Olümpiahartas on kirjas, et olümpia ajal ei tohi korraldajariigis toimuda poliitilisi üritusi, seega oldi sunnitud linnahalli avamist ühe kuu võrra ettepoole nihutama. Ajal, mil kõik ülikud Moskvast ja mujaltki juba avamisel kohal olid, lihviti puhvetiruumis veel põrandat. Dmitri Bruns ütleb:

Üht asja tahan rõhutada, kui parasjagu oleme siin peasissepääsu juures — siinsamas on ju kaubasadam ja siit alalt läks ju läbi raudtee; tähendab, oli vaja teha estakaad. Raine Karp kasutas seda oskuslikult ära, nii et hoonesse siseneme teise korruse tasandilt. Kui mõelda teistele amfiteatritele, siis sageli sisenetakse neisse tänavatasapinnalt ja saali jõudes ei hooma külaline ühekorraga kogu saali. Siin on autor leidnud võtte, kuidas näidata tulijale saali ülevaalt, nii et kogu poolringikujuline amfiteatri kauss avaneb vaatajale tervikuna.

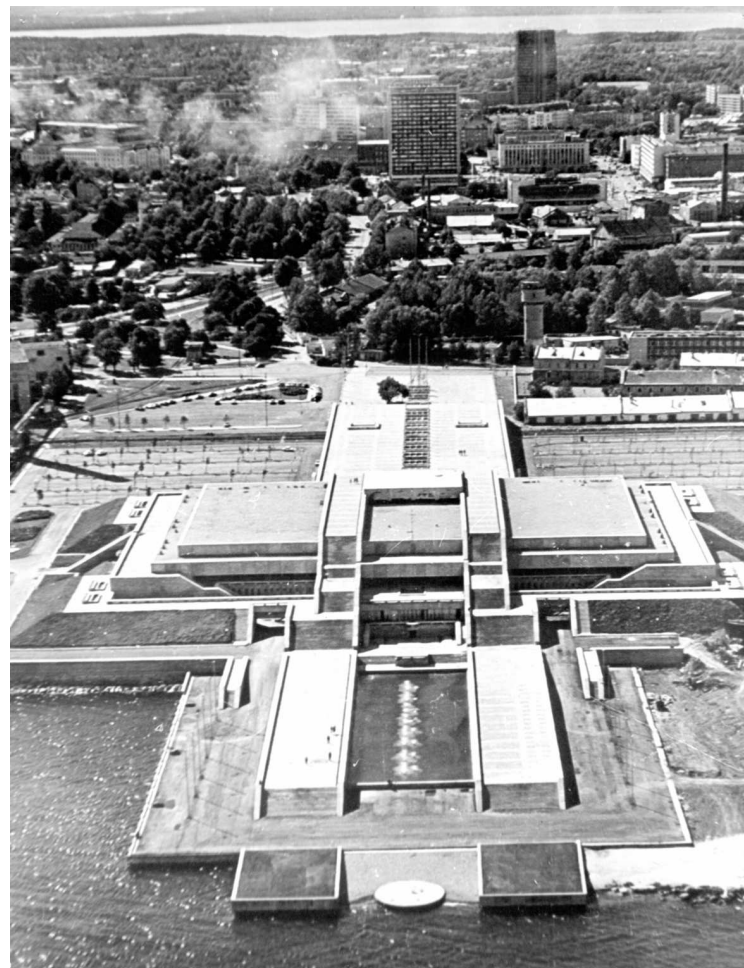
Märksõnade hulgas, mis üliõpilastele töötoa avapäeval kuuldust eredamalt meelde jäid, nimetati hiljem arhitektuurse suurvormi kütkestavust, samas lootusetust, et endist hiilgust ei anna taastada.

Peasissepääsu juures avaneb akendest teljeline vaade Viru hotellile, mille kohta Bruns mainib:

Omal ajal oli meil koos Raine Karbi, Toivo Kallase ja Hain Käruga kesklinna detailplaneerimise üleliidulisel võistlusel mõte teha jalakäijate bulvar siit kuni Viru hotellini välja. Nüüd on see mõte ära jäänud, sest Rotermanni kvartal on rekonstrueeritud.

Arhitekt Raine Karbi 2007. aastal koostatud linnahalli rekonstrueerimisvisoon küll julgustas üliõpilasi teatud määral, kuid töötoalasi valdas funktsioonist lähtuv kustumatu nostalgia — maja toimib sellises võtmes, nagu ta kunagi ehitati. Oli tunne, nagu antaks teatepulkka edasi.

Jalutatakse garderoobide juurde. Iga tugiposti sees oli siin kunagi telefon. Garderoob pole sirge jäik barjäär, vaid koosneb kaartest, et aidata järjekorrasabade moodustumisele kaasa. Publiku jaoks aktiivne osa on kavandatud mere poole, nii et saali maht juhib siseneva publiku kahte lehte. Kui saali piirav kardinsein on kogu mahus üles tõstetud, on vaatesihi pikkus ühest garderoobi välisseinast teiseni, läbi saali, 160 meetrit — saal on tervikuna kohe külalise jalge ees. Kontserdi- ja teatritehnoloogid ei pidavat Kreeka amfiteatri laadseid saale eriti armastama. Ka linnahalli puhul oli probleeme Leningradi firmaga, kes tegi eelprojektile saali tehnoloogiat: “Poisid, tehke esmalt korralik saal!” Raine Karp oli kaval, lasi tehnoloogia ära teha, aga tegutses ise omasoodu. Tollase tehnokraatliku esteetika kohaselt pidid torud kõik näha olema, ripplage peeti vanamoodsaks. Ometi on peasaalis tänu Raine Karbi nutikusele astmeline ripplagi, mille 1:25 mõõtkavas makett aitas saali akustikat, valgustust ja vaatesihte kontrollida. Lavastuste puhul kerkis hiljem küsimus, kus dekoratsioone ehitada, sest projekteerimisel polnud keegi silmas pidanud, et linnahallis hakatakse oopereid või muusikale lavastama — see pidi olema heal juhul vaid kontserdisaal, mistõttu taga- ja külglavad ei vasta ooperi ja muusikali vajadustele. Ka lavatorni pole võimalik tänapäeval lisada, sest see lõhuks hoone arhitektuurse vormi. Saali toolid olid algselt sporditribüüni plastmasstoolid, mis hiljem pehmete toolide vastu vahetati. Fuajee trepistik on justkui astmete kaskaad, sealt alla minnes jõuti puhvetisse, kus oli 150 meetri pikkune poolkaares lett. Algselt planeeritud kohtade arvu 5300 järgi (praegu 4260)

Vaade linnahallile linnulennult. Foto: Ago-Allan Kuddu erakogu

oli võimalik kõiki külastajaid aegsasti teenindada, nii et igaüks sai vajaliku vaheajal puhvetist kätte.

Oleme liikunud linnahalli merepoolsesse ossa, kus avaneb hea vaade merele. Kuidas kohaotsingud möödusid, kuidas linnahall selle koha peale üldse tekkis? Dmitri Bruns:

Ma olen kindel, et 99% Tallinna elanikest üldse ei teadnud Admirali-teedi basseini veepeegli olemasolust. 1973.–1974. aastal, kui kerkis linnahalli ehituse küsimus, seoti see olümpiaehitiste programmiga. Arutati variante, kas ehitada linnahall linnasüdamest väljapoole või keskusesse, lammutades olemasolevaid hooneid. Ülemused olid algul praegusele asukohale vastu: “Hurtsikud ümberringi. Mereäär korda, siis ehitame midagi!” Bruns vastu: “Kui ootame, ei tule linnahalli siia mitte kunagi — lükkame ta parem siia paika ja varem või hiljem vabastab ta Tallinna kesklinna mereääre nagu viitsütikuga pomm.”

Ülikute veenmine oli raske võitlus — Karl Vaino, Konstantin Lebedevi jt arvates pidi üks korralik palee olema “portikuse ja sammastega”. Linnahalli projekti puhul on tegu aga madala püramiidiga, millel pole peafassaadigi. Bruns peab lugu Johannes Käbinist, kes küsis, kas arhitektid on projekti isekeskis arutanud. Lahendust oli arhitektide liidus arutatud ning nii öeldigi Käbinile, et arhitektkonna arvates on linnahall parim hoone, mis üldse kunagi projekteeritud. Siis ütelnud Käbin ajaloolise lause: “Me oleme pannud selle mehe [Brunsi] linna peaarhitektiks. Ma teen ettepaneku, et usaldame tema ja arhitektide arvamust.” Aasta oli siis 1976 või 1977. Spetsialisti arvamusest peeti lugu. Nii see hoone siia rajati, sillana kesklinna ja mere vahele — “viitsütikuga pomm”, mis asus vabastama mereäärt.

Seda enam on oluline, et see ehitis püsib, et teda renoveeritaks ja et ta saavutaks taas oma kunagise hiilguse. Linnahall on saanud üleliidulise arhitektuuripreemia ja ülemaailmse Interarch’83 preemia, ning Raine Karp on saanud ka presidendi preemia. Nii et tal [Karbil] on siinkohal kogu rind aumärke täis,

on Bruns uhke. Raine Karp kostab selle peale: “Kõige lõpuks saan veel lammutusfirmalt ühe korraliku pudeli konjakit,” ja jätkab:

Oleme rääkinud suurest saalist, aga omaette teema on veel see, kuidas omal ajal jäähalli projekteerima hakkasime — algselt polnud see ülesanne ju üldse seotud olümpiamängudega, vaid igas liidu-

vabariigis pidi olema üks 6000-kohaline saal, kus saab sportmänge mängida ja “paksud” saavad oma poliitkoosolekuid pidada. Leedus oli üks niisugune ehitis just valmis saanud, aasta enne meid, sama programmiga. Sõitsime Vilniusesse, et nende kogemusi uurida. Leedu halli peainseneri käest küsisime, et kas tal on olemas ühe aasta ürituste kokkuvõtte, mis seal majas on toimunud, et näha, mis sellises hoones tegelikult tehakse. Leedus oli seal peetud vaid kaks-kolm hokivõistlust. Meil oli jäähoki sel ajal veel ebapopulaarsem kui Leedus. Seega viskasime suurest saalist hoki välja. Spordikomitee mehed rahustasime estakaadi abil maha — “teeme hokiväljaku 2. etapis”. Presiidiumilaua jaoks tuli küll lava sisse ette näha süvend, et poliitkoosoleku lõppedes, kui bossid konjakit jooma lähevad, saab lava jätkukontserdiks kohandada. Praeguse ajutise lava sisse oli ette nähtud kaheksa tõstukit, et ka näiteks orkestriauku tekitada, jne. Need jäid kõik ehitamata.

Põimime siia vahele katke vestlusest linnahalli projekti peakonstruktori, ehitusinsener Ago-Allan Kudduga 21. juunil 2012 tema kodus:

Veel 1920. aastatel oli siin meri. Elektriijaam täitis merd tuhaga, mis oli pinnasena väga tugev. Väga raske oli seda üldse vaiadega läbida, kuid selle all on “podid” — vedel savi. Nii et me ei saanud seda usaldada. Kohati kasutasime 28 meetri pikkuseid vaiu, kohati ka 12-meetriseid. Vajumisi on jälgitud, põhikonstruktsioonid on väga hästi säilinud. Vajumised on tühised. Iga hooneosa ei saanud vaiadele panna — mullavallid ja selle alused raudbetoonkonstruktsioonid ning amfiteatri põrand on ilma vaiadeta. Ainult ühes sadamapoolses tiivas tekkis teeninduskäigus vajumine, siis tuli välja, et all oli kogemata prügilas, mida uurimistöökäigus ei avastatud. See oli ainuke vajumise jama, aga see ei kajastu kusagil mujal kui sealsamas käigus.

Edasi meenutab jälle Dmitri Bruns:

Estakaadi projekteerisime nii, et arvestasime hokiväljaku mõõtudega juba ette. Linnahall võeti 1980. aastal ilma jäähallita vastu. Seejärel tekkis mõne aja pärast linnasadel küsimus, et kusagile on vaja ju jäähall ehitada. Mina ütlesin siis, silmad naiivsust täis: “Kuulge, aga meil on ju linnahalli estakaadi all postid juba püsti, lagi on olemas, ja kogemata mõõdud klapiivad.” Selle peale ahhetati: “Nii odav! Teeme kohe ära.”

Küsisime linnahalli sisearhitektilt Ülo Sirbilt 9. juunil 2012 Tallinnas ühe teise vestluse käigus, kuidas arhitektid omal ajal

sellistesse suurtesse riiklikesse projektidesse nagu linnahall suhtusid ning kui loominguuline projekteerimiskäik oli, kuidas niisuguste suurte objektide projekteerimine oli organiseeritud. Tema mäletamist mööda oli projekteerimise korralduslik külg väga korralik:

Tööstusprojekt oli kaheksasaja töötajaga hästi sisse töötanud projekteerimisasutus, kus olid vastavalt erialadele osakonnad. Süsteem, kuidas projekt ühest osakonnast teise liikus, oli selge ja loogiline. Raine Karp alustas oma osakonnas projekteerimist ja Riina Altmäe liitus temaga etapis, kus tuli palju vajalikku tehnilist tööd teha, nii et ta oli Karbile väga suureks abiks — kahekesi tegid projekti valmis, kiiresti ja osavalt. Vaidlused, mis kõrgemal tasemel võib-olla aset leidsid, meid projekteerimisel ei seganud. Sisearhitektuuri osa kavandamine hakkas vaikselt, pisitasa peale, otsides detailidele sobivaid lahendusi, mis heliseks kogu kontseptsiooniga kaasa. Kui tervikpilt oli enam-vähem olemas, liitus ka Mariann Hakk, kes joonistas linnamööblit, sisetreppe ja kõrvalruume. Arutasime temaga näiteks valgustuse lahendusi, kus ka üks Soome vahendajafirma oli meil suureks abiks, otsides välja parimaid lahendusi. Ega me ausalt öeldes projekteerimise ajal ehitise elueale nii väga ei mõelnud. Kuid muidugi oli linnahalli mõeldud pikemaks ajaks!

Kuidas oli lugu eelarvega, eriti võrreldes teiste objektidega? Ülo Sirp vastab:

Linnahallil oli paindlik eelarve — partei oli ju huvitatud linnahallis ENSV 40. aastapäeva tähistamisest. Kord aga juhtus ka nii, et kui parasjagu tegime garderoobinagisid, siis tehas Teras püüdis parasjagu tootmisplaani täita ega tahtnud muud tööd vahele võtta. Ütlesin neile kogemata — tahtsin tegelikult end muud moodi väljendada, et olen partei keskkomitee esindaja, ja oh-sa-jutt, kuidas siis läks töö käima! Kõik vajalikud kruvid ja muu otsiti kohemaid välja.

Põrandaplaatide liim telliti Itaaliast, marmorplaate “toodeti” kodustest vahenditest nii, et tehase Silikaat plaatidele lisati valget või musta marmoripuru, et õige toon saada. Linnahallis on põrandad üldiselt hästi vastu pidanud.

Mõni ehk mäletab aega, kui jäähalli jahutuseks mõeldud basseini purskkaevud veel töötasid. Raine Karp tegi 2007. aasta rekonstrueerimisprojekti ettepaneku ehitada basseini kohale riiklike vastuvõtude jaoks suur, 2000 külalist mahutav ja piduliku

klaasfassaadiga ruum, kus avaneb vaade merele. Selle all saaks toimida messihall. Rahvusvaheline konverentsidele orienteeritud keskus annaks Karbi hinnangul Tallinnale palju juurde:

Suurte rahvusvaheliste konverentside korralduskulud on Eestis väiksemad kui Soomes või näiteks Suurbritannias. Sellega liituks hästi ka üks ballisaal, mis on minu eskiisis sees. Raudteetunneli kohta oli ettepanek, et sinna teha uue konverentsikeskuse peasissepääs. Trepid on minu kava kohaselt ette nähtud natuke laugema kalde ja pandustega, lisaks lift. Minu pakutud lahendus muinsuskaitsjaid ei häirinud, kuigi ooperiteatri lavatorn võib-olla juba häiriks.

Ülo Sirp meenutab:

Omalt poolt oskan tolleaegsetest muredest kirjeldada veel näiteks sisekujunduse värvivalikut. Nägite ju, et garderoobiski on kasutatud rohekassinist plaati — roheline värviga polnud probleemi, kuid sinise kasutamine oli tollase korra jaoks kahtlane. Eriti veel siis, kui meil tekkis tahtmine kasutada saalis tumeda kattega pehmeid toole. Siis hakkas parteijuhtidele tunduma, et asi liigub liigselt sinimustvalge värvigamma suunas, nii et meil tuli lausa füüsiliselt ette näidata, et toolid on tumepruuni ja mitte musta kattega. Nii et siis vaikides lepiti sellega.

Aga ma räägin ka ühe “habemega” loo, kui ehitus oli algstaadiumis ning ehitajaks oli vene noortest agaratest meestest seltskond Ehitusvalitsus nr 3, kes soovisid väga teha, kuid kel puudusid kogemused. Parasjagu laoti sissepääsu vastasseina viimistlust Saaremaa dolomiitplaatidest ja terve seltskond mehi oli tellingutel, üks neist suure punase habemega. Käisin ehitusel iga päev ja nii ma sealt mööda juhtusin jalutama ning nägin kohe, et töö oli kehvalt tehtud ja plaadistus määrdunud. Mõtlesin, et tuletan meelde ja hüüdsin: “Puhastada ka vaja!” Kohe tuli vastus: “Millega?!” Ja mina vastu, et: “Habemega!” Kõik jäid vait ja mina arvasin, et nüüd tuleb suur pahandus. Aga järgmisel päeval oli kõik ilus ja puhas ning naeratati ka veel.

Küsimusele, kuidas tol ajal materjalivalikuga oli, vastab Raine Karp:

Mida sa valid, kui valida pole. Kõige tähtsam kooskõlastus oli Tallinnstroiga, mida juhtis üks juudi mees. Neil oli üks eesmärk — võimalikult kiiresti, odavalt ja omale kasutoovalt. See tähendas, et monoliitset betooni ei tohtinud üldjuhul valada mitte ühtegi kuupmeetrit. “Märga krohvi” ei kasutatud, sest see oli “liiga töömahukas

töö”. No mida siis kasutada? Ei laos sellise maja seinu ju silikaattellistest. Saaremaa paekivi oldi nõus laduma, sest see oli kallis kivi ja töö võis olla lohakas — kui kusagil jäi suurem vuuk ja teises kohas väiksem, siis see tegi müüritise ainult põnevamaks. Tagavere oli ainus koht Eestis, kus sellist kivi sai. Lasnamäelt sai sel ajal ainult dünamiidiga lõhutud kildu. Monteeritavat betooni oldi nõus tegema ja erivormiga tükke oldi ka nõus tegema, sest ka see oli kallis töö. Siselahenduse puhul — ripplagi tuli Soomest, roheline siseviimistlusplaat vist Valgevenest. Katusemaastiku trepiastmed olid algselt kõik dolomiidist, nüüd on lagunenud treppe asendatud graaniidiga. Unistada pole muust, kui et tuleks keegi, kel oleks tegelik huvi hoone vastu, ja selle korda teeks.

Töötoa avapäeva vestluse mõjul kirjeldasid üliõpilased seejärel linnahalli hoonemahu eri tasanditeks jagunemist ja saali kui tühimikku selle sees. Arvati, et kuigi “suurt” planeeringut enam pole, on idee, et inimesed võiksid jala kesklinnast mere äärde jõuda, ka tänapäeval väga päevakohane ja jumekas. Ruudu sees olev ringhoone on kindlus, mis peidab oma sisemuses teistsugust olekut, kui väljast võiks eeldada. Noored said aru, kuidas linnahall omal ajal läbimurdena kujunes, olles pääsuks mereni läbi suletud ala. Hiilgeaja taastamine tähendaks aga kogu kompleksi tegelikult nullist uuesti üles ehitamist. Tunnistati, et ettekujutus sellest, mis on linnahall, erineb tegelikkusest väga. Linnahall on justkui ajas seisma jäänud ufo.

Jalutame saali lavale. Hetkeseisu kohta ütleb haldusjuht Leo Lõoke:

Ümberringi paistavad ülal tehnilised ruumid tõlkidele, akustika-, valgustus-, kino- ja igasugu automaatikaseadmetele. Alguses töötas linnahallis 600 inimest, kõigile oli ruume vaja. Hetkel, kui maja kinni pandi, oli siin 36 töötajat. Täna on tööl kaheksa inimest.

Gobelääni puhul on küsimus, kuhu ta panna. See 9 meetrit kõrge ja 42 meetrit lai ning 1,5 tonni kaaluv villasest lõngast gobelään toodi siia paanidena ja õmmeldi kohapeal kokku. Põldroosi gobelään oli 1988.–1989. aasta Rahvarinde koosolekute aegadel kõige enam esil. Siis oli siin selline aeg, et ühel päeval toimus linnahallis Rahvarinde ja teisel päeval Interrinde miiting.

Dmitri Bruns teab rääkida, et Alla Pugatšova polevat paremat saali näinud ja ta olevat alati nõus siin esinema. Leo Lõoke lisab, et

ka Kiievi jääballett on olnud siin laval, mis aga vaiba kohe alguses ära rikkus, sest vett ei kogutud kokku. Nn sotsialistlikest riikidest käis siin palju esinejaid. Linnahalli saali akustika modelleerimisse oli kaasatud professor Oruvee, kes on aidanud ka meie laululava juures kaasa, tol ajal ainus üleliiduliselt tuntud suurte ruumide akustika spetsialist, temaga konsulteeriti ka näiteks Leningradi Filharmonia puhul.

Kui konstruktsioonidest rääkida, siis kaks kandvat sildekonstruktsiooni on piltlikult öeldes 60 meetri pikkused Leningradi tehase toodetud raudteesillad, mis monteeriti maas kokku, tõsteti üles ja asetati kohale. Raine Karp meenutab, kuidas esimese tõste käigus läks keskvarda tugitross katki ja 250 tonni kaaluv sild prantsatas alla tagasi. Keegi õnneks selle alla ei jäänud ja sild ei deformeerunud. Teisel tõstel läks samuti õnneks, sest üks samuti tonne kaaluv põhiploki komplekt sadas alla nii, et inimesed jäid sellest viie-kuue meetri kaugusele. Aga jälle jäid kõik ellu. Dmitri Bruns kinnitab: “Sildade tõstmine oli omaette elamus.”

Hiljem insener Kudduga vesteldes mainisime, et vanu arhitektuurivikaadreid vaadates tundub uskumatu, kuidas linnahalli tol ajal ehitati — selle järgi võiks arvata, et suur osa valmis hoogtöö korras. Kuddu oli teatud määral nõus:

Eks see jättis muidugi oma jälje, et tegu oli hoogtööga. Aga samas oli seal kohati ikka väga häid meistreid ametis, nende seas Venemaalt toodud metallkonstruktsioonide spetsialistid. Nad suhtusid töösse küllaltki vastutustundlikult — oluliste keevitustööde puhul oodati kaks kuud Siberist suurehituselt paari keevitajat, kes olid väga kõrge kvalifikatsiooniga. Ja oodati ära.

Linnahallis oli palju üle jõu käivat tollaegsetele ehitajatele — käidavad katused olid kuni tolle ajani ülemaailmne probleem. Alles paar aastat pärast linnahalli valmimist tulid nn pööratud katused, kus soojaisolatsioon on pealpool ja hüdrosolatsioon allpool. Vaat see tuli Kanadast ja alles see lahendas ülemaailmselt selle probleemi. Sinnamaani tilkusid kõik sellised katused läbi, isegi Soomes. Lõpuks Eesti Kolhoosiehituse mehed saatsid samuti oma spetsialiseeritud katusebrigaadi.

Kogu selles tohuvabohus oli õieti raske kvaliteeti tagada — seal olid sellised rahvamassid peal, et [kattematerjal] tallati lihtsalt puruks.

Ja nii naljakas, kui see ka on, toimusid ka väiksed sabotaažid — vandalismiaktid, millest vaikitakse. Ühel ööl süüdati ühes tiivas paiknenud ruberoidiladu. Täpselt samal ajal süüdati ka mujal ühel Eesti Projekti ehitusel miskit.

Praegu käib linnahallis vandalism teises võtmes. Kurb, kuigi hoone on vaid mõni aasta olnud otsese järjepideva kasutusega. Kuddu arvab:

Nii see kipub minema, kui peremeest sees ei ole. Eks see on niisugune nõudlik maja, mis tahab pidevat hooldust, teenindust. Aga seda ei olnud seal algusest peale. Selline hoone ei saa olla isemajandav.

Ilmselt on vaja ikka linna ja riigi toetust. Linnahall on linna omand, kuid riikliku muinsuskaitse all — siin on mõlema poole huvid mängus.

Jalutatakse taskulambi valgel jäähalli. Elekter on välja lülitatud, sest seal on väga niiske. Niiskus tuleb ilmselt läbijooksudest, kuid uut katust on siia kergemgi teha kui vana parandada. Fermid on tugevad — Tallinna Tehnikaülikooli õppejõu Karl Öigeri tehtud ekspertiis on näidanud, et fermide kandevõime on 500 kg/m². Leo Lõoke teab rääkida, et jääväljakualune maapind külmus hooaja vältel nelja meetri sügavuselt ära — energiakadu oli meeletu, sest põrand on lihtsalt kruusapadjal, kuigi oleks pidanud penoplast isolatsiooniks all olema. “Meie õnn, et jää ei kergitanud platsi paigast,” ütleb Lõoke. 1982. aasta sügisel oli põranda valamisel tolleaegse ehituse juures vaja ühe ööpäevaga kogu põrand ära valada, nii et kärudega veeti segu sisse — betoonipumpasid sel ajal veel ei tuntud. Projekti järgi peaks jäähallis olema 3000 istekohta, kuid viimased read teisel datil, nii et 1500 jäi alles.

Küsid es Ago-Allan Kuddult, kas linnahalli jäähalli püsikulud olid omal ajal ka suured, vastab ta, et jäähall oli võib-olla isegi kõige paremini kasutatav: “Jäähall tootis isegi kasumit teatud aja, mitte kahjumit.” Praegu on jäähall aga väga nukras olukorras. Kuulates raadiosaateid, mis on Kuddu ja teiste inseneridega linnahalli teemal tehtud, jääb ometi kõlama, et inseneritehnilises mõttes linnahall nii väga kokku kukkuma siiski ei hakka. Kuddu selgitab:

Ei, seda ei ole. Levitati igasuguseid kahtlusi — uue Eesti aja alguses oli väga pahatahtlikke avaldusi, et “see on üks kommunistlik värk ja pole midagi väärt, parteikonverentsideks tehtud” jne. Tegelikult ei

Linnahalli kontserdisaali interjäär avamise järel, kui plasttoolid pole veel asendatud suuremate ja pehme kattega toolide vastu. Foto: Ago-Allan Kuddu erakogu

tehtud ju parteile. Jah, seal viidi läbi küll üks parteikongress ka kohe alguses, aga linnahall oli tegelikult juba ammu plaanis. Liidu poliitikas oli ette nähtud, et igas pealinnas peab olema üks universaalsaal. Pakuti välja, et tehke nii nagu Vilniuses. Käisime seda vaatamas ka ja Vilniuse oma ongi üks vahvamaid, ma olen Venemaal neid palju näinud. Seal on konstruktsioongi väga huvitav, trossidega pingestatud metallfermid; tutvusin seal ka konstruktoriga. Öieti Vilniuse sõidu tulemusena tekkiski jäähall, sest algselt pidi kõik toimuma ühes saalis — jääalad, pallimängud ja kultuuriüritused. Kuid Vilniuses just parasjagu projekteeriti lisasaali liuvälja jaoks ja nad tegid meile selgeks, et liuväli ei ole universaalsaaliks kasutatav — kusagil

peab olema harjutusväljak, kus hokimängijad ja teised saaksid pidevalt harjutada. Seetõttu tuligi meil mõte, et viskame jäähalli siis juba kohe kontserdisaalist eraldi. Sest muidu ei rahulda lahendus lõpuks kedagi — rikub saali ära ja ikkagi ei täida oma funktsiooni. Saku Suurhallis on selline pilt, et jäävõimalus on olemas ja jääd ka tehakse seal aeg-ajalt. Kuid kõrvale tehti spetsiaalselt Preemia jäähall. Seal on kaks saali, kaks jääd, nii et treeningu osa on tagatud. Suurhallis on mõned korrad jääd tehtud vaid suurte šoude ajal. Nii et kokkuvõttes on üpris tülikas lahendada liuvälja küsimust suures universaalsaalis — jää ikka väga hästi ei sobi sinna.

Aga nii see jäähall suurest mahust välja jäi ning parteibossidele hakkas see idee meeldima: “Olgu siin siis ainult kultuur, viskame hõigse spordi välja!” Käigu pealt vahetati suures saalis sporditribüüni plastmasstoolid pehmete vastu välja, mis nüüd ei taha jälle hästi ära mahtuda, sest reavahed tehti plastmasstoolide järgi kitsad. Kuigi veel tükk aega räägiti korvpalli ja võrkpalli mängimisest suures saalis ning need võimalused on seal lausa olemas, jäi see teoreetiliseks. Seal pole kunagi ühtki pallimängu minu meelest peetud. Jäähallis küll, kus jää peale kattekilbid osteti.

Kui konstruktiivse poole pealt veel mõelda, kuidas linnahalli ellu äratada, siis millele tuleks eeskätt tähelepanu pöörata? Kuidas konstruktsioone kaitsta, nii et seda hoonet võimalikult kaua kasutada saaks? Kuuddu vastab:

Kõik katused tuleb põhjalikult remontida. Eriti just käidavad katused — need on vaja kõik üksipulgi lahti võtta, vana soojustus ja hüdroislatsioon ära rookida. Jäähalli pealt eriti, ka ülekäigustilad. Saalidepealsed katused pole ehk nii hullus olukorras, kuid üks aega on lihtsalt nii palju juba mööda läinud, et seal tuleks samuti ära rookida kõik kuni kerge teraslaudiseni. Siis tuleks kaasaegsed soojustused ja isolatsioonid panna — tolleaegsed materjalid olid ikka nigelad, olgugi et seal oli ka hangitud spetsiaalne vahtklaas Valgevenest või Ukrainast, selline suhteliselt kerge ja tulekindel. Aga siiski pole see võrreldav tänapäevaste materjalidega. Nüüd saaks mõttes natuke kergendada koormusi, mida oleks vaja, sest praegune euronorm on karmim — lumekoormuste puhul näiteks on nõuded palju suuremad, kui tol ajal olid. Seetõttu tuleks isolatsioonide kaalu kat-suda vähendada.

Uue vabariigi alguses tekkisid suured linnahalli vastased — projek-teerimisbüroo AS Amhold näiteks, kes kirjutas varisemisohust. Siis tegid tehnikaülikooli insenerid Karl Õigeri juhendamisel mitu eks-

pertiisi ja diplomitööd, kus kontrolliti ka konstruktsioonide vastavust euronormile. Leiti, et ei ole viga — isegi euronormiga veab välja, olgugi et koormused on suurenenud, kuid eks meil oli natukene varu ka ikkagi.

SNIPiga, s.t N. Liidu ehitusnormidega võrreldes on nii lume-, tuulekui ka kasuskoormuse nõuded praegu kõrgemad. Kui normkoormus praegusel ajal on 150 kg/m², siis vene ajal oli see ainult 70. Nii et siin on küllaltki suured erinevused. Aga noh, eks linnahalli puhul oli ikka kõvasti peidetud varusid sees.

Me olime päris hädas “kollitamistega” — projekteerimine toimus kaunis närvilises õhkkonnas. Nimelt jäeti spetsialiseeritud teras-konstruktsioonide firmad olümpiaobjektidest kõrvale — võib-olla selle iseärasuse tõttu, et need objektid oli vaja kiiresti valmis teha ja need spetsialiseeritud firmad olid natuke liiga kitsalt spetsialisee-runud, ei suutnud komplekselt asju lahendada ja neile sai seega anda ainult eriosi teha. Seetõttu oli jame ots ülddehitus- või üld-projekteerimisasutuste käes, mille peale said need spetsialiseeru-nud ettevõtted päris pahaseks ning kukkusid kõike kritiseerima, nii Moskva olümpiaobjekte kui ka meie omi. Tulemusena tulid meile väga rängad ekspertiisid sisse — näiteks üks Leningradi teraskonst-ruktsoonide firma tegi meile ekspertiisi, millest võis kohati kasugi olla, sest nii panime mõnes kohas varu juurde. Tänapäeval võib neile natuke tänulikki olla selle eest. Kõva närvesööv võitlus oli nendega, kuid lõpuks nad tunnustasid meie tööd — tahtsid siia Tallinna oma filiaali luua.

Nii et jah, üleliiduliselt pöörati sellele objektile suurt tähelepanu. Tegijaks määrati Promstalkonstruksija, mis oli suur üleliiduline teraskonstruktsioonide firma, millel olid oma tehased ja tase. Konst-ruktsoonid tulid põhiliselt Valgevene firmast Molodetšnost. See pole nali, need konstruktsioonid olid ikka väga massiivsed. Raud-teetranspordiga oli suur probleem — peafermide ava oli 60 meetrit. Normaalseks fermi kõrguseks loetakse 1/10 avast, seega tala kõrgus oleks pidanud olema kuus meetrit, kuid meie pidime 3,6 meetri sisse ära mahtuma. Seetõttu kasutasime eelpingestamist ja erinippe, et kõrgusega toime tulla.

Konstruktiivse lahenduse omapära seisneb ka selles, et peasaali sillad polnud päris võrdselt koormatud — löike joonisel on näha, kus kaks silda peavad võtma koormuse enda peale, ristipidi abifermid toetuvad neile. Probleem oli selles, et välimist silla serva koormati rohkem kui sisemist, mida püüdsime tasakaalustada konsoolide abil — konsooli moment kergitas silla serva vastavalt üles. Postid said liitekohas

lahendatud nii, et nad pööravad — võtavad deformatsioone vastu. Peafermid meenutavad raudteesildu. Nad toodi üksikute lülidena ja tehti siis siin kõrval maas valmis, pandi kokku ja tõsteti ühe tõstega — 100 tonni — paika. Konstruktiivne nipp seisnes selles, et konsooli otsad pingestati poltide abil, ühe suure pika mutrivõtmega pingutati nad ära, et tuua momenti ja pingeid ära keskele.

See on ehtne terassild, kus on 1000-tonnised jõud mängus — ala, millelt koormus koguneb, on väga suur. Olin siinamaani tegelnud sajatonniste jõududega, kuid siin on hoopis teised suurusjärgud. See tekitab konstruktoris ikka teatud aukartust. Võtab natuke une ära.

Raine oleks tahtnud sildasid üksteisele lähendada, ta leidis, et fassaadi proportsioon oleks siis parem — ma tunnen ses osas siiani natuke süümepiina, et võitlesin talle vastu. Olin niigi mures, et välimine serv sai rohkem koormatud kui sisemine, ning olin hädas konsoolide ja eelpingestamisega, et kuidagi koormusi võrdsustada. Aga lava-inimesed toetasid lahendust, sest muidu oleks lava osa liiga kitsas tulnud. See mind natuke lohutab.

Muuseas, Raine oli omal ajal üsna suures hädas projekteerimisega — ruumiprogrammi polnud talle ju ette antud. Ta ise pani suurema osa sellest kokku, oma peas. Muidu on arhitektil ju toeks ruumiprogramm, mille tellija annab. Siin seda polnud.

Linnahalli-tuuri lõpetuseks torkab Raine Karp: “Mul on ka üks küsimus, kui tohib: linnaehitus ja arhitektuur on ju üks ja sama asi, miks neil omaette õppekavad on?”

Osalt sellesama küsimuse mõjul, aga ka praeguses Tallinna linnavalitsuses õhus olevat kommertslikule meelelahutusele suunatud linnahalli “arendust” arvestades küsiti töötoas osalejailt ka seda, mis on nende arvates “meelelahutus”. Üliõpilased arvasid, et see võib olla huvi ja avastus. Et see on koht, kus on hea olla. Et “meelelahutus” on sõnana devalveerinud ja vajame uut sõna, sest sellele on poogitud külge elustiili sisu. Et meelelahutust iseloomustab massidele suunatus — ses mõttes mitmekihilisus. Siiski on ta sihtgrupitum — ja see on probleem. Et põnevama tulemuse võib saada siis, kui alustada vormist ja seejärel jõuda kasutuseneni. Et see on puhkus, tähelepanu köitja, ideede käivitaja, sundmõtetest vabanemine. Ja et see võib olla tasuta, kaetud avalik ruum.

UNISTA

Oletame, et infoühiskonna järel oleme jõudnud unelmaühiskonda, mida iseloomustab unelemine ja pidev unelmanälg.² Gaston Bachelard räägib raamatus *Ruumipoeetika* (eesti k Tallinn: Vagabund, 1999) sellest, et paigad on seda väärtuslikumad, mida enam nad võimaldavad unelemist. Inimesed mäletavad paiku läbi seal kujutletud unelmate, läbi mängu. Kohad, mis ei inspireeri ega luba uneleda, on negatiivsed ning neid ei mäletata.

Nii paluti ka töötoas osalejatel esmalt väljendada linnahalliunistusi maketeerimise keeles. Leo Lõoke ütleb, et linnahalli ehitusalune pind on umbes 4,2 hektarit. Netopinda on 36 000 m². Praegu on rentnikeks vaid mõned laevafirmad kaipoolses osas.

Mis oleks, kui “avaks ruumi”? Töötoas osalejad Keiti Kljavin ja Brett Astrid Võmma pakkusid välja “Arhitektuurikonkursi” stsenaariumi:

Korraldatakse arhitektuurikonkurss, mille võidab Põhjamaade juhtivate arhitektide ühistöö “Linnakodu” — linnahall kui kõrgklassi vanadekodu, sihtgrupp Läänemere ümbruse eakad. Kontserdisaalis vaatavad vanurid keskpäeval lemmiksaateid, õhtuti toimub bingo, taas avatakse linnahalli legendaarne baar, mille sabas vanurid toitu ootavad. Avatakse eakate töökeskus, kus nad veedavad oma päevi jõukohaste ametitega, näiteks juhendavad tänava- ja lastekodulapsi.

Või muuta linnahall “voolujaamaks”? Kairi Kuuskor ja Katrin Koovit:

Hoone mõõdab, jälgib, analüüsib, reageerib ja suhtleb, peegeldab ja võimendab ennast ja ümbrust nii digitaalselt kui ka analoogselt, meediumiks heli ja valgus. Siin on ühtaegu valguse-, varju- ja helide-maastik, kus treppide helid tõlgitakse linnulauluks või pimeduseks, teatud helisid võimendatakse, kus merepoolsed hääled on kuuldavad hoone linnapoolses osas — poole kilomeetri kaugusel, ja kus on ka absoluutne tehisklik vaikus. Linnahall on akustiline instrument.

Aga kui jätaks kõik nii, nagu on? Iris Jägel ja Merilin Jürimets:

²Vrd Uffe Palludani ettekannet “Mis tuleb pärast infoühiskonda?” V Eesti tuleviku kongressil 17. IV 1998 (blog.ekspress.ee/Arhiiv/Vanad/1998/18/tempo/artikkel2.html).

Las ta säilib ruumitajuteatrina — kui suur mänguasi, keerlev triibuline vurr, väliselt kindel, oskab vaikida. Vurrile annavad värvi temas sisalduvad paralleelmaailmad, millest mõned asuvad 1980. aastate Eesti NSVs, teised üheksakümnendates, kolmandad on küsivalt kohatud. Neid ühendab tervikuks lagunemise ja unustuse lõim, paljude jaoks tuntud ka kui nostalgia.

Jaa ja ei. Artur Staškevitš, Gloria Niin ja Jaan Penjam:

Linnad tekivad maastikele, arenevad maastikel ning kaovad maastikelt. Linnahall kui maastikmaja maa ja vee kokkupuutel ei ole tavaline hoone. Üüratu ruumiprogramm on suurele maa-alale laiali venitatud, et muuta ehitist kattev nahk ületatavaks, merd ja linna ühendavaks. Linn(ahall) on urbaanse kogumi rikkalik aegruumiline maatriks.

TAJU

Kui postmodernism ja dekonstruktivism püüdsid rahuldada intellekti, siis praegu omistame võib-olla suuremat tähtsust visuaalsele, ruumilisele ja puudutuse tunde. ³ Elamuslik elu keskendub emotsiooni abil meelelisele ainelisusele — käegakatsutavatele materjalidele, valgusele, helile. Emotsiooni tootmine on meelelisuse lähtekoht. Töötoas osalejatel paluti teise ülesandena keskenduda ruumitaju erisustele, mis neil linnahallis tekivad. Selleks valis iga rühm välja ühe meele, mille täpne jälgimine aitas neil luua oma individuaalse vaimse kaardi linnahalli 35 000 ruutmeetrise maastikmaja džunglist.

Tajuti “köhutunnet” ja et hoone idapoolne külg tekitab kõhedust ning sellest tulenevat kasutuse ebasümmeetrilisust. Romanistikat, nostalgiat. Hirmu, ohutunnet ja tupikutesse jooksmist. Ulmelisust, sürreaalsust. Et ruum “ujub”. Mitte kõrgust, vaid horisonti. “Meelamist”, et hoone meelab (neelab) alla, sülitab välja, laseb läbi. Pidevust, lõputust, ajatust. Kuulamist ja kuuldavuse ruumi, erinevaid heliruume.

³Vt Hans Ibelings. A supermodern perspective. — *The Artificial Landscape: Contemporary Architecture, Urbanism, and Landscape Architecture in the Netherlands*. Rotterdam: NAI Publishers, 2000.

Meeltega tajutavat võiks võimendada linnahallitorudega? Eve Komp ja Ingela Viks:

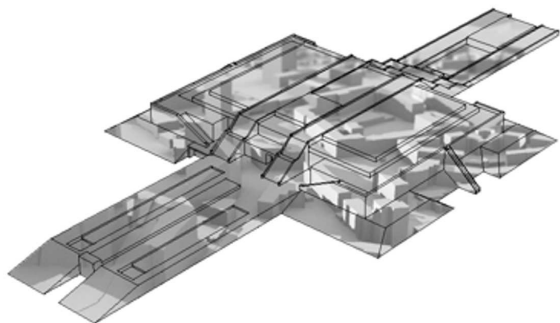
Siin on kaks erinevat atmosfääri, mida tajub helide kaudu. Linnahalli sees valitseb vaikus, mahajäetus, ainult pingelised elektrikapi helid häirivad mitmel pool süngelt kõrva. Väljas aga külluslik helide virvarr. Linnahalli igal küljel annavad tooni erineva iseloomuga helitekitajad: sadam, linnaliiklus, meri. Sisemine ja välimine helidekooslus aga kokku ei saa.

Leiti üles ka üks uus taju, meelamine. Iris Jägel ja Merilin Jürimets:

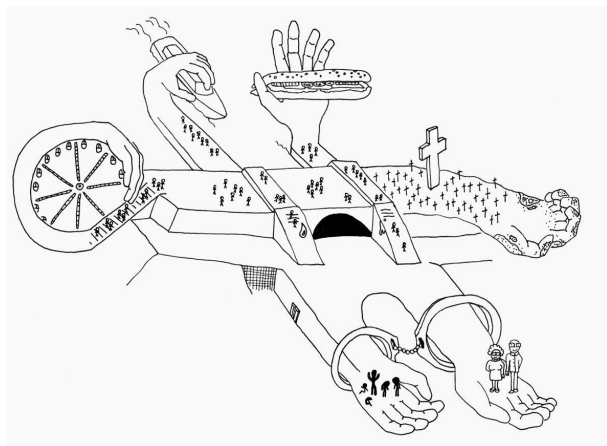
Linnahall on oma vormilt inimesi põrgatav struktuur. Temast üle ronijad meelatakse või heidetakse sujuvalt üle hoone merre. Hoonesse meeldudes põrgatavad seinad külastajat — kontrastide rajal — väikestest ruumidest suurde, sirgjoonelistest ümaratesse ning pimedast heledasse. Sulgedes mõne ukse või telje, avades teisi, võib teekonnal olev külastaja kogeda ruumi üllatavalt erinevat moel. Linnahalli südameks oleva saali all, peal ja kõrval on pikad koridorid ning lõputud ruumid, mis kulgevad ümber nn sügavik-saali, meelavad külastaja endasse, keerutades mänglevalt segi tema koha- ja ruumitaju.

Ning tajuti Rahvarinde-kummitust. Keiti Kljavin ja Brett Astrid Võmma:

- I Linnahalli avatud ruume ähvardab rüüstamine. Rahva hulgast kostab hääli linnahalli kaitseks. Rindes osaleb erineva taustaga inimesi, ühiselt leitakse vahendid, mis peatavad vandalismi. Vaiksel “normaliseerub” elu linnahallis. Linnahalli ruumides arendatakse välja linnak, kus tõuseb esile “arendajate leer”. Linn on leidnud linnahallile oodatud kosija.
- II Tallinn kui jätkuvalt populaarne ristlusturismi sihtpunkt. Jäähalli endist veejahutusbasseini süvendatakse, lõbusõidulaevad peatuvad otse linnahalli südames. Kõrvaltiibadesse ehitatakse erakordsed turistimaailmad, kus leidub täpselt sihtrühma järgi tegevusi ja mille katustel patseerivad seilajad. Saal kohandatakse mastaapseks restoranide paleeks ja turukeskuseks, kus toitu kantakse ette Segway [tasakaaluliikuri ehk sõidupuki] kiirusel, sest nii on turistid harjunud.
- III Linnahall müüakse maha USA läänerannikul tegutsevate abiorganisatsioonide ketile, mis muudab linnahalli Aafrikast ja Lõuna-Euroopast Põhjamaade poole rändavate immigrantide ametlikuks vahepunktiks. Linnahalli siseruumidesse seatakse üles põgenikelaager.

Linn(ahall) võib areneda omaette linnaks linnas või siis linna loomulikuks osaks. Funktsionaalsete ruumide kobarad moodustavad rikkalikke tüpoloogiad. Artur Staškevitš, Gloria Niin ja Jaan Penjam

Linnahall päästab Tallinna: kui loomaaed ja/või kolumbaarium ja/või põgenikelaager ja/või Guggenheim, vindiga. Keiti Kljavin ja Brett Astrid Võmma

KOHANE

Evolutsiooni käigus ei evolutsioneeru mitte üksikindiviidid, vaid indiviidide rühmad: populatsioonid ja liigid. Populatsiooni geenofond on teisisõnu populatsiooni isendite kõigi geenide ja nende alleelide ning genoomi mittekodeerivate osade kogum. Nii nagu linna nn urbaanfond on linna kõigi hoonete ja avaliku linnaruumi, ruumiosade ja ka ruumiliste unistuste ning vaimsete kaartide kogum. Kui väike hulk isendeid paneb aluse uuele populatsioonile, nimetatavat seda rajaja- ehk asutajaefektiks.

Suured evolutsioonilised muutused saavad sageli alguse mõne liigi üksikisendite geneetilisest muutumisest. Uute geenide teke algab tavaliselt geeni kordistumisest, mis toob kaasa populatsiooni muutumise mutatsiooni tõttu. Struktuurigeenid pidavat olema püsivamad, nii et sagedamini leiavad muutused aset reguleerogeennides. Kui mõelda, et emotsioon on side ükskõik millise inimese ja tema tajutava reaalsuse vahel ning et emotsiooni olemasolul tekib elamus, et emotsioon muutub mälestuseks ja seob inimese koha ja ajaga, et emotsioon loob miljöö, siis võib ka öelda, et emotsioonid on kohanemise instrumendid.

Kolmandas töötoas antud ülesandes palutigi osalejatel keskenduda linnahalli kohastumise ja kohanemise taktikatele ning strateegiatele. Iga individ, seega ülekantud tähenduses ka näiteks mõni hoone, võib elu kestel sobituda elutingimuste muutustega päriliku reaktsiooninormi piires — kohaneda. Kohastumine on bioevolutsiooni põhiprotsess. Makroevolutsioon seisneb erinevate organismitüüpide tekkes ja nende pikaajalises eraldi evolutsioneerumises. Eristatakse kolme protsessi: 1) mitmekesistumine, 2) täiustumine ja 3) väljasuremine.

Osalejad pakuvad stsenaariume, kus linnahall on voolujaam. Või ON-teater.⁴ Kui talveunes (hüberneeruv) “tark maja”, kus nii nagu elusorganismides toimuvad magamise ajal tervenemise ja

⁴Sõnamäng ONteater / NOteater. NO99 ehk “numbriteater” on küllap ainus postkontseptuaalne teater Eestis, mis on võtnud omale ühiskondliku “lapsesuu” rolli. Alustades numbrist 99, väheneb iga uue lavastusega teatri nimesse peidetud number, olles praeguseks jõudnud NO63ni. Mis aga juhtub siis, kui kätte jõuab NO00? Kas nimi pöörduv teistpidi, ON-teatriks?

kasvamise protsessid. Ta on sündmuse ja sündmusetuse käivitaja, kõigi meelte puhkaja. Hiigellõuend ja -lõuad, mis meelavad loo-
meinimesi üle maailma. Linnahalli erinevate “ajupoolkerade” va-
hel süveneb asümmeetria. Tema toruühendus Tallinna linnaruu-
miga on kui memo, mis ei lase linnahalli olemasolu unustada. Lin-
nahall kui loomaaed ja/või kolumbaarium ja/või põgenikelaager.
Guggenheim, vindiga.

Eve Komp ja Ingela Viks:

Torumetafoor kätkeb endas info ja ainese edastamise vahendit või
tuiksoont, mis ühendab kahte poolust, merd ja linna. Torud toi-
mivad ühendajatena, aga ka edastajate või vastuvõtjatena. Torude
kaudu liigub valgus väljast sisse ja öösel seest välja, torud vahen-
davad helisid, videopilt, *data*’t, inimesi, asju jne, lehtrid imeksid
endasse infot või paiksaks seda välja. Ühenduselemente võiks olla
palju ja erinevas skaalas, nii et tekib linna(halli)torustik.

Või kui inimloomus võtab võimust? Keiti Kljavin ja Brett
Astrid Võmma, “Human (nature) takes over”:

Avatud siseõu kannatab vandalismi all, sisustus tassitakse laiali.
Hoones viibimine on ohtlik. Linnahalli siseruumidel ei ole enam
mingit väärtust.

- I Ilmub kummaline uudis uuest kiiresti levivast viirusest, haiguse
peiteaeg on kuus kuud. Seejärel hakkavad ilmnema samasugused
sümptomid nagu linnahallil: inimene kaotab hääle, nahk vananeb
kiiresti, jäsemed lõpetavad töö. Nakatunud organitel kasvab veider
hallitus, mis levib rüüstajate seas kiiresti ja pidurdamatult. Vandaalid
surevad välja, kuid haiguskolle, linnahall, jääb veel aastasadeks.
- II Linnavalitsus korraldab avaliku küsitluse, mille tulemusena rahvas
otsustab linnahalli lammutamise asemel mullaga täita. Mere ääres
keset uusi kinnisvaraarendusi laiub suur mälestus kontserdisaalist,
monument, mille treppidelt rutatakse endiselt helikopterile ja mille
bastionidel lasevad talvel liugu naaberkinnistute lapsed. Aastate
möödudes kerkib üha enam esile küsimus, kuhu matta surnuid. Ole-
masolevad linna matmispaigad on kõik hõivatud, linnahall avatakse
osaliselt ja sinna kavandatakse suur VIP-surnuaed.
- III Tivoli. Linnahalli siseruumid hõivavad noored, kes kaubanduskes-
kustes enam hängida ei tohi. Noorte vaba aja veetmises näeb tulual-
likat välisinvestor. Linnahalli ostab Luna Park.

Linnahall on hüberneeruv loom. Kairi Kuuskor ja Katrin Koo-
vit:

Las sisu magab unustatu ja kaitstuna, kuni tuleb uus “kevad”. Tai-
mestik varjab hoone tunnused, mattes enda alla sissepääsud ja aknad.
Kaob võimalus ja tahtmine aknaid rüüstata, terrassidelt eemaldatakse
trellid — hoone kogu välispind on ligipääsetav. Piisava inimtiheduse
tekkides saab alguse järkjärguline loomulik inimvool väljast sisse.
Linnahalli olukord on avariiline: iga päev, mis ta tühjalt ilma rendi-
tuluta seisab, tähendab kellelegi kaotatud raha. Küttearve on nagu
tinapomm, mis hoone väärtust ja tulevikuväljavaateid põhja veab.
Kuid ellu jääb see, kes ei ole teistele koormaks.

Kui linnahallist saaks väike autotroofne jõujaam, siis võiks ta oodata,
kuni tema järele tekib loomulik, mitte külgepoogitud vajadus. Tulu
teenimise mudelid muutuksid, nii et rentnike valikul saaks lähtuda
uutest sotsiaalsetest ja kultuurilistest väärtustest.

TOIDA

Lõpuks küsiti töötoas osalejatelt, kuidas peaks ühiskond linnahalli
jaoks nädala jooksul arendatud stsenaariume edaspidi “toitma”.
Meem on idee, käitumine või stiil, mis levib kultuuriruumis ühelt
inimeselt teisele. Teisiti öeldes on meem informatsioonimuster
inimese mälus, mis on võimeline ennast paljundama teise ini-
mese mällu. Selline paljunemisprotsess viib kogu kultuuriruumi
hõlmavate religioonide, mõttestruktuuride ja maailmavaadete ni.
Kui geeni paljunemiseks on vaja kogu generatsiooni, siis meem
kopeerib ennast minutitega, olles seeläbi palju viljakam.

Linnahalli tuleviku geneetiline kood sõltub otseselt praegus-
test meemidest. Kas linnahallile ja tema saatusekaaslastele oleks
vaja omalaadset kaitsvat kesta või ajukaitset, mis hoiaks teda
võõraste, (enese)hävituslike, võõrandavate ja teiste sobimatute
meemide eest, samas kaitstes ka linnaruumi tema ümber? Või
teisigi temaaegseid ehitisi, mis seisavad vastakuti samalaadse
hüljatuse, hääbumise ja “väljasuremise” nähtusega. Mis kaitseb
linnahalli tema enese ideoloogilise taaga eest?

Appi tulevad linna(halli)torud. Eve Komp ja Ingela Viks:

Linnadžunglis asetsev mutant on keskkonnas kohanenud ning torus-
tike kaudu “läbi uuristatud”. Linnatorustik tõmbab endasse linlasi,

ühendab neid merega, seob omavahel ja paiskab tänavapilti tagasi. Neis ruume ühendavates avaustes ja käikudes toimuv vilgas sagimine on linnahalli eluspüsimiseks kui soontes voolav veri, mis kannab eluks vajalikke aineid organismis edasi.

Linnapilti ilmuvad torud, mis edastavad linnahallis toimuvat. Iga toru hakkab alateadlikult viitama just linnahallile.

“Meelajad” Iris Jägel ja Merilin Jürimets:

Linnahalli “toide” on tema ruumide mitmekülgsus, proportsioonide kontrast, kõrguste vaheldus, valgustingimuste muutumine, heli summutavate ruumide järsk üleminek kajavale betoonpinnale, igal sopil oma lõhn. Läbitud teekond peegeldas vaid murdosa tunnetusest, mida linnahall äratav.

Kairi Kuuskor ja Katrin Koovit:

Jaamast saab elektrihindade tõustes kogu ümbruse “toitja” nii ülekantud kui ka otseses tähenduses — oma laengu saavad siit nii katusel viibivad inimesed, installatsioonid, aparaadid kui ka hooned, toimub inimeste ja mere kui laetud osakeste vool. Võib-olla toidab kogu tuleviku-Tallinna energianälga hoopis linna(bioenergia)halli vetikafarm?

Kas linn toidab linnahalli või linnahall linna? Artur Staškevitš, Gloria Niin ja Jaan Penjam:

Linn(ahall) on magnet, mille suunas tõmbub ümbritsev linnakude. Mitmekihilisse tühjade tänavate ning avalike ruumide võrgustikku jooksevad kokku erinevad urbaansed jõujooned, mis ennast neile päriselt ei ava. Linna(halli) tekib iseseisev uute väärtustega, ruumiline ning muutuva hierarhiaga liikumisvoolude kude, kuhu poogivad end majakobarad. Linn(ahall) võib areneda omaette linnaks linnas või siis linna loomulikuks osaks. Linna(halli) hoiab koos unikaalse tektoonika ning vormiga avaliku potentsiaaliga ruumide võrgustik, kus igäihel on oma rada: isiklik kodu-, kooli- või lemmiktee.

Linna(halli) avalikel ruumidel on identiteet, mis leiab kasutuse vastavalt tõlgendusele või sisustusele. Tänavatel ning platsidel toimuvad filmivõtted, kasvavad rannaniidud ja džunglid, tärkavad sotsiaalsed võrgustikud, peituvad romantilised, nostalgilised, dramaatilised, ekstaatilised ja muud ruumikogemused. Funktsionaalsete ruumide kobarad moodustavad rikkalikke tüpoloogiad, kus põimuvad helistuudiod, koosolekud, kohvikud, lasteaiad, koolid, riigiasutused.

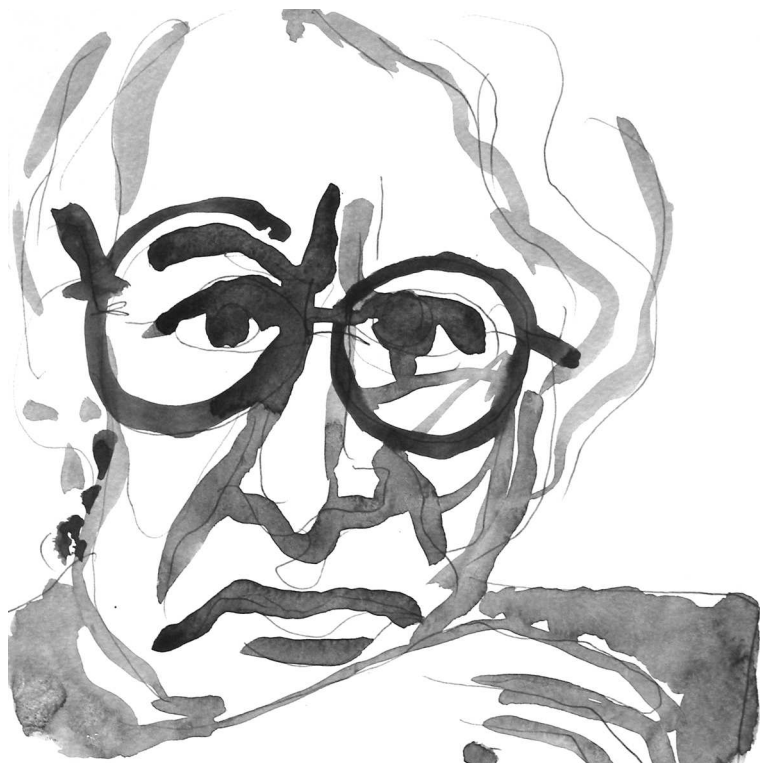
Õhku jäid:

- Kuidas linnahall linnaks saab?
- Kuidas linnahall toidab Tallinna linna kui terviku potentsiaali?
- Kas “õige” (investori, kasutuse, lahenduse) ootamine on kohane?

VERONIKA VALK (sünd. 1976) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri ja linnaplaneerimise magistrantuuri (2001), praegu Royal Melbourne Institute of Technology arhitektuuri- ja disainikooli doktorant. Arhitektuuribüroode Kavakava (2002–2005) ja Zizi&Yoyo (alates 2005) kaasasutaja ja arhitekt. Olnud Eesti Arhitektide Liidu eestseisuse liige (2004–2008), Valgusfestivali kunstiline juht (2005–2008), MTÜ Kultuurikatel asutaja ning juhatuse liige (alates 2006), juhendanud töötubasid ja kursusi nii EKAs kui ka välismaal.

MARIA PUKK (sünd. 1976) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia disainiteaduskonna tootedisaini eriala (1999), disainimagister 2001. Töötanud kunstiakadeemia tootedisaini osakonnas dotsendina 2002–2011, samas külalislektorina maastikuarhitektuuri ja tootedisaini osakonnas a-st 2011, arhitektuuribüroos OAAS Arhitektid OÜ a-st 2002 kuni käesoleva ajani.

IVAR LUBJAK (sünd. 1973) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri- ja linnaplaneerimise teaduskonna magistrakraadiga (2000) ja Escuela Técnica Superior de Arquitectura, Universitat Internacional de Catalunya arengumaade urbanistika erialal magistrakraadiga 2006. Töötanud arhitektuuribüroos Emil Urbel OÜ arhitektina 2001–2004. Asutas 2002. aastal oma arhitektuuribüroo OAAS Arhitektid OÜ. A-st 2010 EKA arhitektuuriteaduskonna maastikuarhitektuuri magistriskursuse “Linnadisain” lektor.

VILEN KÜNNAPU. Richard Meier, arhitekt (2011)

KÜMME LUULETUST

Sabahudin Hadžialić

Tõlkinud Lauri Pilter

... IGAVESED UNENÄOD

Hõikan tema nime
öösi,
kui ta magab.

...

Tõenäolisuse peegeldus
jääb minu sureliku hinge
haardest välja
sest
Ariadne
ketras sulatuumast
lõnga.

...

Minu tuumast!

...

Hõikan tema nime
koidikul,
kui ta magab.

Besmrtni snovi; Čudan san; Filmovana realiti; Vice versa; Nastavi spavati, snjeguljice; Repeticio est mater studiorum; Rijeka u snovima; Duhovi i bogovi; Control freak; Maestro i Margarita XXI stoljeća. Tõlke aluseks on autoriseeritud ingliskeelsed tõlked bosniakeelsetest algupäranditest.

Ta on tugev oma
vaoshoituses,
sellal kui ta viivleb
hauakivil
minu. . .

. . .
saatuse surnuaias.

KUMMALINE UNENÄGU

Käed maetud liiva
sügavale

. . .
Verega määritud käed.
Mõlemad.

. . .
Püüan kaevata sügavale
liivaugu põhjani,
tundes valu.

. . .
Kaks sinist silma
süvasukelduvad
sinu poole.

Verd täis valgunud silmad.
Mõlemad.

Kantuna meeleheitlike pisarate lainest,
püüan sind vilksamisi märgata,
kuid
sa kadusid silmapiiri taha.

. . .
Oh häda!

Sa hiilisid vargsi ligi
ja embasid
Maailma!

FILMITAV REAALSUS

Nukker kujutis
minu enda jäljest ajas,
mis on ehtne
ebatõelises nägemuses,
otsib meeleheitlikult
Teda, naist!

. . .
Kuninganna Elizabeth,
Katariina Nikolajevna,
Printsess Diana,
Fatima
kaovad metsikute hordide
silme ees.

. . .
Jään üksi,
värisedes ärevusest,
püüdes välja mõelda,
mida nad õieti tahavad.

. . .
Sürreaalse filmimaailma reaalsus
pole midagi enam kui
tõelise maailma reetlik kehastus,
mis petab mind,
Kuulekat Teenrit!

. . .
Ta on läinud!
Tuleb ta kunagi tagasi?

Küsimuse puhub ära tuul.
...
Ootan, et torm rahuneks,
ja katsun püüda mistraali, et leida abajat
ja otsida paika, kus teda kohtasin.
Paljajalu ja alasti.
Tagasi päevas.
Laval!

VASTUPIDI
Õrn hämarus
kõlab põlglikult vastu.
Krõbe valgus
otsib õrnalt raskuskeset.
Kõik saab korda
...
nagu närtsinud usupungad.
...
Kui ma vaid teaksin,
et läbi sõnade
suudan väljendada tõtt
ja mitte valetada
iseendale.
Ning sulle!

KUSS, KUSS. . . MU KALLIS LUMIVALGEKE

Oma laialipillatud unenägudes
mäletan
tuld tema silmis.
...
Ma ei seadnud kahtluse alla
seda muinajututegelast,
kelle ma ise vormisin.
...
Ainus, mis mulle haiget tegi,
oli tema kõikjal nähtav
kujutis.
...
Metroopeatustes
ja
joonistatud trollibussidele.
...
Läksin omaenda
varju juurde
ja ütlesin:
"Kustutan su ära,
nagu poleks sind olnudki?!"
Ta naeratas ja läks eemale,
lähima kuulutustahvli poole ning ütles:
"Sa unustad, maestro,
et minu loomishetkel
surid kõik sinu kavatsused.
Ilu on vaataja silmas.
Antud juhul — pealtvaataja silmas!"

Võtsin harja
ja torkasin läbi varju loonud käe.

Säh sulle!

REPETICIO EST MATER STUDIORUM

Aja ja ruumi
soojus
pole midagi muud
kui veidrate riimide
unustamatu kergus,
mis kõlavad vastu
minu hinge väändunud käikudes.

...

Jällenägemistunde kõhedus
ja ruum
pole midagi muud
kui
liigsete ootuste
veider vorm,
mis õõtsuvad piinlikkust tehes
tema tamburiini rütmis.

...

Nad tantsivad.
Ilma meieta.

...

Kaua aega tagasi
eksisime kahekesi
meeltesegadusse.
Minu meeltesegadusse.

Lootes, et
tema ütleb sellele hullusele El.

...

See see siis oli.

...

Müüriga ümbritsetult, lootuses.

UNENÄGUDE JÕGI

Tema sõnad
on jäänud
minu unenägude jõkke. . .

See ei ole Niilus
ega Mississippi,
isegi mitte Doonau,
ammugi mitte Volga. . .

Tema sõnad
on täitumatute lootuste
keeris. . .

Minu. . .

ja
tema. . .

JUMALAD JA VAIMUD

Ma ei tea,
kuidas üle elada
omaenda surma!
Ta ligineb,
tahtes imeda sisse

21 grammi
minu Hinge!

...

Kas teadsite,
et surma hetkel
jääme 21 grammi kergemaks?
21 grammi meie Hinge!

...

Tunnen end kohe palju paremini,
sest
21 grammi
jäävad
osaks energiaväljast,
mis on surmast enesest tugevam.
Jumal?
Võib-olla, juhul kui ta on olemas.

KONTROLLIVEIDRIK

Rüübates
klaasi valget
veini,
loksatab vaelevus.

...

Sarajevo
mähituna
novembripäeva.

Millesse?

...

Juhusliku kannataja
igatsusse,
kes püüab purustada oma kurbust.

Ei tule kõne allagi.
Naine ei luba teda.

...

Ta kontrollib isegi
mehe igatsust.

21. SAJANDI MEISTER JA MARGARITA

Minu enese edevuse
kuumus
hiilib minu
mandumise
sassis pooridesse.

...

Kõik pardale!
hüüab
must kass,
sellal kui tramm nimega iha
lõikab maha
nõdrameelse pea.

Minu elu
on liiga lühike,
selleks et aru saada,
et ma polegi elanud!

SABAHUDIN HADŽIALIĆ (sünd. 1960) on Bosnia-Hertsegoviina ajakirjanik ja luuletaja. Enda sõnul kirjutab ta lõunaslaavi keeles, sest Jugoslaavia pinnal tekkinud rahvusriikide keeleerinevused ei ületa keeleteadlaste hinnangul viit protsenti. Hadžialić (sõpradele Sabi) on sündinud Mostari linnas, elanud ja töötanud Sarajevos ning Bugojnos. Alates 2007. aastast elab ta taas Sarajevos, kus tema korraldamisel

Kümme luuletust

on toimunud luulefestivalale. Ta on Bosnia ja Hertsegoviina Kirjanike Liidu ja Ajakirjanike Liidu liige. Kirjanike hulka, kes teda tugevasti on mõjutanud, kuuluvad Mihhail Bulgakov, Charles Bukowski, Witold Gombrowicz ja Walt Whitman, samuti endise Jugoslaavia autorid Danilo Kiš, Ivo Andrić ja Meša Selimović. Hadžialići luule on huvitavate seostega ning värske, ühtaegu valulik ja vaimukas. Seda on tõlgitud mitmesse Euroopa keelde.

L. P.

VILEN KÜNNAPU. Tõnis Vint (2011)

TÕSILOOD

1912

Valik anekdoote

Guillaume Apollinaire

Tõlkinud Andres Raudsepp

1. jaanuar

SULTAN JA “KUNINGAS UBU”

Kahju, et Alfred Jarry'd ei olnud elus, et osaleda sel ettekan-
del. Ta oleks leidnud hämmastavaid ja patafüüsikalisi sele-
tusi niisuguse aarde kasutamisele. Jarry kõneles heatahtli-
kult sultanist, kes oli lasknud oma erateatris *Kuningas Ubut*
etendada ning seda nautinud. Toimunust teatas mulle peale
Alfred Jarry ka Edmond Fazy, kes oli Türgis elanud. Oli kui-
das oli, üks nendest kinnitas, et teatritükki mängisid elavad
näitlejad, ent kui uskuda teist, siis etendati näidendit nukku-
dega.¹

Tõlgitud teosest Guillaume Apollinaire. *Anecdotes*. Paris:
Gallimard, 1955. Vt originaaltekste ka: [gallica.bnf.fr/ark:/12148/
cb34427363f/date1912](http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb34427363f/date1912). “Auteuil’ mälestus” ilmus kogumikus *Le
Flâneur des deux rives* (Kahe kalda uitaja); 1918), selle loo kirjuta-
miseks kasutas Apollinaire oma lugusid, mis olid kirja pandud 1912.,
1915. ja 1917. aastal. Saatesõna anekdootlikele lugudele vt *Akadee-
mia* 2011, nr 10, lk 1834–1858, kus on avaldatud 1911. aastast pärit
tekstivalimik.

¹*Kuningas Ubu* kuulub Alfred Jarry *Ubu*-tsükliisse, mille avaldas
1896. aastal Paul Fort'i ajakiri *Le livre d'Art*. Näidendit peetakse

16. jaanuar

ANDRÉ BARRE

Hr André Barre, kelle väitekirj *Sümbolismi* kohta elevust teki-
tas,² oli mõni aasta tagasi Euroopas võrdlemisi tuntud. Pariisi
nädalalehes *Européen*, mis Prantsusmaal oli peaaegu tund-
matu, kuid üleeuroopaliselt mõjukas, avaldas hr André Barre
toona märkmeid Serbia kohta. Ta nahutas kuis jaksas Obre-
novičite dünastiat³ ja ühel nädalal kuulutas ta välja kuninga-
paari peatse surma.

Belgradi tragöödia⁴ leidis aset vähe aega pärast artiklit,
mida Euroopas vägagi märgati, ning hr André Barre oli mõne
päeva jooksul kangelane. Samas hr André Barre ise, kellele
poliitika arvatavasti enam huvi ei pakkunud, järgnes oma kir-
janduslikule kutsumusele. Sellest on kahju, sest prohveti rolli
ei maksa põlata.

sürrealismi ja absurditeatri eelkäijaks, pealkiri viitavat kuningas Oidipu-
sele, kuid tekst sisaldab hulga viiteid Shakespeare'i *Macbeth*'ile. Ubu
prototüübiks on füüsikaõpetaja Rennes'i lütseumis, kus Jarry õppis.
Elu lõpupoole hakkas Jarry üha enam samastuma Ubuga, kõnelema
nagu Ubu ja kirjadele alla kirjutama Ubu. — *Kommenteerimisel olid
abiks Apollinaire'i Anecdotes'i* (Paris: Gallimard, 1955) ees-
sõna ja kommentaarid Marcel Adéma sulest, Apollinaire'i Oeuvres en
prose complètes, t. III. Textes établis par Pierre Caizergues et Michel
Décandin (Gallimard, 1993) ning Wikipedia. Tlk.

²A. Barre. *Le Symbolisme: Essai historique sur le mouvement sym-
boliste en France de 1885 à 1900*. Paris: Jouve, 1911.

³Obrenovičite dünastia valitses Serbiat aastail 1815–1842 ja 1858–
1903.

⁴Serbia kuninga Alexander I ehk Aleksandar Obrenoviči (1876–
1903) ja ta abikaasa kuninganna Draga tappis Belgradis rühm van-
denõulasi kapten Dragutin Dimitrijeviči juhtimisel.

16. jaanuar

ENNUSTUSED MAROKO JA TRIPOLI KOHTA

Kahtlemata trükiti ja levitati nimetu prohveti kuluga üht iseäralikku, enne 1931. aasta 9. aprilli aset leidvate sündmuste ettekuulutust.

Minu eksemplar, mis on ilmunud 1903. aastal, anti mulle samal aastal Pariisis tänaval.

Mõned ennustused, eriti Maroko ja Tripoli kohta, mis on peaaegu täide läinud, muudavad tundmatu Nostradamuse vihiku huvitavaks.

Vihik on kaksteistkümnendikpoognas, 42-leheküljeline, sissearvatud ümbris, millelt loeme:

Kakskümmend tulevast sündmust. — Prohvet Taanieli ja Johannese ilmutusraamatu järgi. — 1906. aasta ja käesoleva ajastu lõpu vahel 1929–1931. — Revolutsioonid ja sõjad aastatel 1906–1919. — Kümne kuningriigi konföderatsioon 1919. aasta paiku. — Uue Napoléoni tulek Süüria kuningana 1922–1923 paiku ja konföderatsiooni president aastatest 1925–1927 kuni aastateni 1929–1931. — 144 000 kristlase taevaminek 26. veebruaril 1924 või 1926. — Suur häda ja tagakiuamine kolm ja pool aastat augustist 1925 või 1927. — Jeesus Kristuse maa peale tulek Jeruusalemmas 2. mail 1929 või 9. aprillil 1931. — Rahvuste üle valitsemine 1000 aastat. — Samuti prohvet Taanieli raamat. — Librairie Charles, — 8, rue M. Le Prince, boulevard Saint-Germain, Paris.

Värvipilt, mis kujutab nelja tegelast hobusel, ennustatud sündmuste sümbol, illustreerib pealkirja, mille veidrused mu tähelepanu äratasid.

Ümbrise leheküljed 2, 3 ja 4 on värviliste piltide all ning pilt 4. leheküljel on kõige hämmastavam. See kujutab Armageddoni lahingut Jeruusalemmas käesoleva ajastu lõpul 2. mail 1929 või 9. aprillil 1931.

Ümbrise neljanda lehekülje alt loeme: Trükikoda *Tom Browne and Company, Hyson Green, Nottingham*.

Kui uskuda mõningaid vihikus sisalduvaid andmeid, siis selle esimese väljaande olevat avaldanud raamatukauplus

Martien 1863. aastal Philadelphias. Üks teine, täiendatud väljaanne, olevat ilmunud 1893. aastal. 1903. aasta väljaanne olevat kõige huvitavam, sest kahekümne tulevase sündmuse täpsed kuupäevad on vihikus esimest korda. Esimesed väljaanded võisid olla avaldatud inglise keeles, kuid autor ei ütle selle kohta mitte midagi.

Ettekuulutuse esimesed leheküljed võivad viia mõttele, et tegemist on bonapartistliku propagandateosega. Paraku langeb väljakuulutatud Napoléon lõpuks niisugustesse jumalavallatustesse, sedavõrd suurtesse julmustesse, et kui vihik oleks kõigest poliitilise propaganda pamflett, siis töötaks see oma eesmärgile vastu.

Autor teab, et tema ennustused on levinud Ameerika Ühendriikides, Euroopas ja Palestiinas.

Teisest küljest, me puutume kokku valgustatud, kui mitte erudeeritud ajaloolasega. Ükski tänapäeva poliitika probleem ei ole talle tundmatu. Ta ei pretendeeri prohvetiaule — tema tekstid on vaid pühade tekstide tõlgendused.

Esimene lõik, millel on midagi pistmist Maroko ja Tripoliiga, on kirja pandud nii:

“Revolutsioonid ja sõjad ajavahemikus 1906 kuni 1919, mis viivad Makedoonia, Albaania ja Süüria eraldumiseni Türgist, ja *Prantsusmaa laienemine kuni Reinini*, ning teevad, mitte hiljem kui 1919. aastal, 22 kuningriigist või lihtsalt riigist, mis asuvad praegu Caesari endise Rooma impeeriumi maaalal, kümme kuningriiki, mida valitsevad kümme suverääni nagu seda esindavad Taanieli metsalise kümme sarve, niisamuti Taanieli kuju kümme varvast.⁵ 22 kuningriiki või lihtsalt riiki on: 1) Prantsusmaa; 2) Suurbritannia; 3) Belgia; 4) Luksemburg; 5) Šveits; 6) Baier; 7) Baden; 8) Württemberg;

⁵“Ja need kümme sarve; sellest kuningriigist tõuseb kümme kuningat, ja veel üks tõuseb pärast neid; aga tema on teistsugune kui eelmised ja ta alandab kolm kuningat” (Tn 7:24); “Sina, kuningas, nägid, ja vaata, oli suur kuju. See kuju oli suur ja selle hiilgus erakordne; see seisis su ees ja selle välimus oli hirmus. Kuju pea oli puhtast kullast, rind ja käsivarred hõbedast, kõht ja reied vasest, sääred rauast, jalad osalt rauast, osalt savist” (Tn 2:31–33).

9) Reini provintsid; 10) Hispaania; 11) Portugal; 12) *Maroko*, mis lisatakse kas *Prantsusmaale* või *Hispaaniale*; 13) *Tripoli*, mis lisatakse kas *Prantsusmaale* või *Itaaliale*; 14) Austria; 15) Itaalia; 16) Kreeka; 17) Egiptus; 18) Türgi; 19) Bulgaaria; 20) Serbia; 21) Rumeenia; 22) Montenegro.”

Üks teine lõik on veelgi selgesõnalisem. See mainib sündmusi, mis peavad teoks saama enne 1919. aastat:

“Nendest kümnest kuningriigist kujuneb kümne kuningriigi konföderatsioon ehk liit (mis asendab nüüdse Saksamaa, Austria ja Itaalia kolmikliidu, niisamuti Prantsusmaa ja Venemaa kaksikliidu). Kümme konfedereerunud kuningriiki moodustuvad 1) Prantsusmaast, mis annekteerib mitmed väikeriigid või väikesed kuningriigid ning nõnda kasvab kuni Reini jõe ja Bingeni Rooma müüri Ratisbonne’is⁶, sest vanasti moodustas see jõgi koos müüri Rooma impeeriumi piiri Prantsusmaa ja Saksamaa vahel; 2) Suurbritanniast, millest on eraldatud (vähemasti sedavõrd, et neil saavad olema omaenda parlamendid) Iirimaa ja India, niisamuti ka teised kolooniad, mis ei ole mitte kunagi Caesari Rooma impeeriumisse kuulunud; 3) *Hispaaniast koos Portugaliga ja kogu selle Maroko osaga, mida ei lisata Prantsusmaale*; 4) *Itaaliast tõenäoliselt koos Tripoliga*; 5) Austriast, vähemasti provintsidest, mis paiknevad põhja pool Doonaud, see tähendab ilma peaaegu kogu Ungari, Böömimaa, Moraavia ja Galiitsiata; 6) Kreekast koos Tessaalia, Ipeirose, Makedoonia ning Albaaniaga, nagu see vanasti oli; 7) Egiptusest; 8) Süüriast, mis on eraldatud Türgist; 9) Türgist, mis koosneb veel vaid Vana-Kreekast ja Bitüüniast; 10) Balkani ehk slaavi riikidest, s.t Bulgaariast ja Rumeeniast ning osast Serbiast ja Ungarist.”

Elame, näeme.

⁶Sks k Regensburg.

1. veebruar

TERAVMEELNE ÜTLEMINE HR ROUVEYRE’I KOHTA

Praegu on liikvel teravmeelne ütlemine portreede kohta, mida hr Rouveyre kaasaegsetest joonistab: “Tegemist ei ole isegi mitte karikatuuride, vaid laimuga.”

Ütlemine omistati hr Remy de Gourmont’ile, kuid näib, et see pärineb hr Charles Morice’ilt.

Tabavalt öeldud, sestap jääb. Paljud inimesed on mulle öelnud, et õigesti öeldud. Enamikku neist on hr Rouveyre joonistanud.⁷

16. veebruar

FUTURISTLIKE MAALIKUNSTNIKE NÄITUSEL

Maalikunstnik Picasso vaatab ühte futuristliku maalikunstniku lõuendit. See on päris sassis, seosetult on koos esemed: pudel, äravõetav krae, rõõmsameelse mehe pea jms. Selle segaduse pealkirjaks on *Naer*.

— Pigem *Korralagedus*,⁸ ütleb naeratades Picasso.

16. veebruar

MAALIKUNSTNIK JUAN GRIS’ JUURES

Üks moodsa kunsti austajast vene daam külastas hiljaaegu Hispaania kubistliku maalija Juan Gris’ ateljeed.

⁷Joonistused kaasaegsetest ilmusid pidevalt *Mercure de France*’is alates 1908. aastast. Numbris, kus ilmus see anekdoot, leidub ka üks portree, kaheksakümne esimene.

⁸Pr k *Pêle-Mêle*. Ometi on ka see lugu mitmekihiline. *Le Rire* (Naer) ja *Le Pêle-Mêle* (Korralagedus) on ajakirjandusväljaanded, mis alustasid ilmumist vastavalt 1894. ja 1895. aastal, kusjuures esimene oli varjamatult nilbe ja teine midagi koguperelõbulehe taolist.

Ta silmitses kaua lõuendeid, millel kujutatut Prantsuse publik kuigivõrd ei mõista, seejärel ukse poole suundudes teatas Moskva kaunitar:

— Ei ole huvitav. . . Kõik on liiga arusaadav.

1. mai

FAÏK BÉG KONITZA

Inimestest, keda olen tundnud ja keda suurima heameelega meenutan, on Faïk bég Konitza üks erilisemaid. Ta sündis Albaanias, umbkaudu nelikümmend aastat tagasi, katoliku kultusele ustavaks jäänud perekonnas. Seda *chkipe*'i⁹ kasvatati Prantsusmaal ning kahekümnendaks eluaastaks oli ta nii vaga, et tahtis Grande Chartreuse'i¹⁰ noviitsiks minna. Ometi ei võtnud ta selleks midagi ette ning tasapisi asendus tema religioon küll mitte ükskõiksuse, aga teatavat liiki otsusekindla antiklerikaalsusega, mis on väga Mérimée kirikuvaenu sarnane. Ta jätkas õpinguid, kuid palava armastuse tõttu oma Albaania kodumaa vastu oli ta Türgisse tagasi läinud, seal vandenõus osalenud ning omaenese sõnade järgi kaks korda seljataga surma mõistetud. Ta tuli tagasi Prantsusmaale, mille keelt ja kirjandust ta imetlusväärselt hästi tundis, ning astus ühendusse kõigiga, kes tegelesid Albaaniaga. Kuid vabadus, mida ta siin nautis, ei tundunud talle üldsegi piisav ning ta kolis Brüsselisse, Albaania tänavale, et rajada seal erudiitlik ajakiri *Albania*, mille veergudel ta tegeles poliitikaga, aga veel rohkem kirjanduse, ajaloo ja filoloogiaga. Sel moel andis ta albaania liikumisele tublisti hoogu juurde. Albaania keelt sellesse poetunud võõr- ja parasiitmõistetest puhastades tegi ta madrusteurka murrakust kauni, rikka ja nõtkke keele.

⁹Albaania keeles nimetatakse Albaaniat Shqipëria ("kotkaste maa"), seega viide rahvusele.

¹⁰Grande Chartreuse — kartuuslaste peaklooster Saint-Pierre-de-Chartreuse'i maakonnas Prantsusmaal.

Ent vabadus, nagu sellest Brüsselis aru saadakse, ei meeldinud talle mitte rohkem kui meie Pariisi vabadus. Ükskord oli tal isegi sekeldus politseinikuga tänaval. Temalt küsiti: "Teie rahvus?" — "Ma olen Albaaniast." — "Kus te elate?" — "Albaania tänaval." — "Mis on teie elukutse?" — "Ma juhin ajakirja *Albania*." — "Tead sa mis, ma arvan, et te irvitate mu üle", ütles politseinik, ning Albaania patrioodil tuli öö soolaputkas veeta.

Vastikuks muutunud Brüsselist sõitis Faïk bég Konitza Londonisse. Ta hülgas oma ilusa, üksnes Plantini šriftist koosnenud trükikoja, kus ta oli ise ladunud ja trükkinud väikesi teoseid, mis tänapäeval on juba ülimalt haruldaseks muutunud. See ei kehtnud kaua, sest tema ainus tööline oli osanud trükitahted niimoodi laiali lammutada, et need kasutamiskõlbmatuks muutusid.

1903. aastal Londonis ma Faïk bég Konitzaga tutvusingi.¹¹ Tema elukohaks oli Oakley Crescent, City Road, E. C. Ma ei olnud teda kunagi varem näinud. Ta oli kutsunud mind paari päeva tema pool veetma ja pidi jaama vastu tulema. Tarvis oli mingit märki, mille järgi ma ta ära tunneksin. Leppisime kokku, et ta kannab nööpaugus orhideed. Minu rong saabus suure hilinemisega ning Victoria raudteejaama perroomil märkasin, et kõikidel härradel seal oli nööpaugus orhidee. Kuidas oma albaanlane ära tunda? Võtsin takso ja jõudsin tema juurde just hetkel, mil ta kodust väljus, et orhideed ostma minna.

¹¹Faïk bég Konitza küllakutse oli Apollinaire'ile sobiv ettekääne, et 1903. aasta novembris Londonis Annie Playdeni nimelise neiuga kohutada. 1901–1902 viibis Apollinaire Saksamaal, kus armus kõrvuni oma õpilase inglannast guvernanti. Luuletaja armastus ja lähenemiskatsed jäid vastusetu. Apollinaire külastas Konitzat Londonis veel kord 1904. aasta mais, et taas — asjatult — neiu kätt paluda. Annie Playden põgenes Apollinaire'i eest Ameerikasse. Selle õnnetu armastuse jälgi nähakse Apollinaire'i ühes kaunimas luuletuses "Armastuseta jäetu laul" (La Chanson du mal aimé), samuti luuletuses "L'Émigrant de Landor Road".

Minu Londonis veedetud aeg oli hurmay. Faïk bég Konitza tundis kirglikku armastust klarneti, oboe ja inglissarve vastu. Tal oli salongis vanade puhkpillide kogu. Hommikupoolikul alati hilinevat lõunaeinet oodates mängis mu võõrustaja mulle vanu inisevaid-nohisevaid viise, istudes noodipuldi taga, silmad maha löödud ja ilme tõsine.

Lõunatati Albaania moodi, see tähendab lõputult kaua. Igal teisel päeval oli magusaks vaheroaks *crème renversée*, mida mina kuigivõrd ei hinda. Tema aga laskis sel hea maitsta. Ja järgmisel päeval oli *blanc-manger*¹², mille peale mina olen maias, kuid mida tema ei söönud.

Lõunad kestsid nii kaua, et ma ei saanud ühtegi Londoni muuseumi külastada, sest me saabusime alati hetkel, mil uksi kinni pandi.

Kuid me tegime pikki jalutuskäike ning ma õppisin tundma, kui peene ja haritud vaimuga on Faïk bég Konitza.

Nagu kõik heast perekonnast albaanlased, oli ka tema pisut pelglik ning sõprusest, mida ta minu vastu üles näitas, olin ma liigutatud seda enam, et sõpruse jagamisel tundus ta olevat üpriski kitsi.

Tema pelglikkus võis väljenduda õige eriskummaliselt. Kui ta juhtus kuhugi kauplusesse sisse astuma, et midagi osta, siis väljus ta sealt hirmuga, et kaupmees võib talle järele joosta, väites, et Faïk bég Konitza on temalt varastanud: “Ja tõepoolest,” lisas ta, “kuidas ma saaksingi tõestada, et ma ei ole temalt varastanud?”

Kui ma teda Londonis külastasin, oli Faïk bég Konitza oma raamatukogu ümber korraldamas. Ta oli müünud kõik oma raamatud, et osta neid Inglise väljaandeid, mille tekst on trükitud nii väikeses kirjas, et lugemiseks läheb tarvis luupi. Nõnda oli ta koostanud uue ja märkimisväärse raamatukogu, mis tervikuna mahtus ära ühte väiksesse kappi.

¹²*Crème renversée, blanc-manger* — pudingilaadsed, kuid erinevad magustoidud.

Oma vanadest raamatutest oli ta alles jätnud vaid *Dictionnaire*’i Bayle’ilt, kelle ta oli õpetajaks valinud, ja Darmesteteri sõnaraamatu.

Tema suurim kirjanduslik imetlus kuulus hr Remy de Gourmont’ile ning ta oli mulle väga tänulik, kui kunagi hiljem saatsin talle de Gourmont’i portree, mille olin leidnud.

Faïk bég Konitza oli nagu teine Beyle¹³ ja teda vaevas alatine vajadus varjunimede järele. Ta vahetab neid päris sageli. Temaga tutvumise ajal lasi ta ennast kutsuda Thrank-Spirobegiks, Léon Cahuni ajaloolise romaani kangelase nime järgi, kusjuures teos on omal moel šedööver ning parim, mida albaanlaste tsiviilajalugu eales on inspireerinud. Nähes, et trükkalid pidasid aina õigeks tema nime kirjutada Thrank Spiroberg, otsustas Faïk bég Konitza peagi, et hakkab ka ise niimoodi alla kirjutama.

See kestis vaid kaks-kolm aastat, misjärel ta võttis teise varjunime, mille kirjutas väga õpetatud ja väga hästi kirjutatud teosele: Pyrrhus Bardyli, *Essee tehiskeeltest*.

Sattusin veel korra mõnda aega Londonis Faïk bég Konitza pool veetma. Ta oli vahepeal abiellunud ning elas Chingfordis. Oli kevad, me rändasime maal ringi ning kulutasime tunde golfimängu vaatamisele. . .

Pisut enne minu saabumist oli Faïk bég Konitza lasknud osta kanu, et saada värskaid mune. Ent kui mune saama hakati, oli neid võimatu süüa. Tõepoolest, kuidas sa sööd mune, mida munevad kanad, keda sa tunned ja ise toidad?

Kohe hakkasid kanad ise oma mune sööma ja see tõik kohutas Faïk bég Konitzat sedavõrd, et ta vaatas neid vaeseid kodulinde õudusega ega julgenud neid enam välja lasta nende tillukesest kanalast, kus nad üksteist vastastikku tapsid ja

¹³Henri Beyle, tuntud peamiselt Stendhali nime all, kasutas väga paljusid varjunimesid nii kirjanikuna kui ka erakirjavahetuses, millest kindlaks on tehtud sadakond. Prosper Merimée on märkinud: “Ta ei kirjutanud kunagi kirja, ilma et oleks sellele valenime alla kirjutanud.”

sõid, välja arvatud üks võidukas kana, kes oma üksinduses veel mõnda aega elas. Seal nägin seda kana minagi. Ta oli muutunud verejanuliseks ja läinud lolliks. Ta oli musta värvi ja kõhnaks jäänud, mistõttu ta oli ta peagi nagu ronk. Minu ärasõidu ajaks oli ta kaotanud oma suled ja millekski rotitao-liseks muundunud.

Faik bég Konitza avaldas ajakirja *Albania* suure hoolega. Ümbrispaberil oli tunnusmärgina tulevase Albaania kuningriigi vapp, mille oli joonistanud üks andekas prantsuse kujur, kelle nime olen unustanud ja kes mõni aasta tagasi New Yorgi lähedal surma sai, kui õhupalliga maha prantsatas. Samas see tähelepanu, mille Faik bég Konitza oma artiklite redigeerimisele pühendas, ja tema aeglus olid põhjuseks, miks tema ajakiri alati suure hilinemisega ilmus. 1904. aastal ilmusid alles 1902. aasta numbrid ja 1907. aastal ilmusid korrapäraselt 1904. aasta numbrid.

Selle poolest suutis *Albania*'ga võistelda vaid Prantsuse *Occident*.¹⁴

Kui kätte jõudis Türki revolutsioon, arvas Faik bég Konitza, et pöördub oma kodumaale tagasi. Kuid sündmused ei arenenud tema tahtmist mööda. Ühtäkki sõitis ta Ameerikasse, just sel ajal, kui sepitseti Albaania mässu.

Enne lahkumist kirjutas ta mulle korra, seejärel ei tulnud temalt enam mingeid teateid. Teadsin, et Ameerikas on mõjukas ja rikas albaania koloonia. Arvasin, et see võttis albaania keele taastaja lahkesti vastu. Oli kahju, et ta ei hoidnud mind kursis oma seiklustega, kui möödunud aastal leidsin juhuslikult ühe raamatukaupmehe juurest ühe publikatsiooni esimese numbri pealkirjaga *Trumbéta è Krujes*, s.t *Croya trompet*¹⁵, mis oli vürst Skanderbegi peakindlus. Sellest nägin, et Faik bég Konitza elab Saint Louises Missouris ning et ta on loo-

¹⁴*L'Occident*'i 109. number ilmus 1910. aasta detsembris, 110. number 1912. aasta jaanuaris. Ajakirjale tegi kaastööd ka Apollinaire.

¹⁵*Croya trompet* — Krujë (Kruja) trompet.

bunud kirjutamast prantsuse keeles, mida ta väga hästi oskas, et minna üle inglise keelele, mida ta väga viletsalt kõneleb.

Kirjutasin Saint Louisesse, kuid vastust ei saanud. Kuni, paar päeva tagasi, kiri Chicagost mulle minu albaanlast meenutas.

Kirja oli saatnud keegi Benjamin DeCasseres (kokkukirjutatult, kahe suure algustähega).¹⁶

Kuid käekiri ümbrikul ei jättnud vähimatki kahtlust, tegu oli Faik bég Konitza peene ja kauni käekirjaga, mille *a*-tähed oli nagu trükitähed ning Petrarca käekirjast üle võetud.

Avasin kirja. See sisaldas teatavat kaheleheküljelist trükitud prospekti, inglise keeles, pealkirjaga *Prélude*, ja oli pühendatud *kõigile neile, kelle minu võitlev egoism eemale tõukas*. See on isevärki proosaluuletus, täis filosoofilisi lauseid ja piibellikke kujundeid, milles mainitakse Beethovenit, Goethet jne. See Faik bég Konitza eriskummaline jumalagajätt nendega, keda ta oli tundnud ja kellega kõik sõprusuhted katkestanud, ei jäta mulle mingit lootust teda veel kord kohata.

Ta ütles lahti Euroopast, ta ei avalda enam *Croya trompetit*, ehk Albaaniaagi pärast ei ole ta enam mures, ning Michigani ärimeeste seas tuulutab nüüd see Georges Castriot¹⁷ võitluskaaslaste järeltulija oma üliharitud eurooplase, ulma-dest vabanenud luuletaja melanhooliat, oma pagulaspelglikust ja muidugi Bayle'i *Dictionnaire*'i kõiki nelja suurt köidet.

¹⁶Benjamin DeCassérès ei ole Konica varjunimi, vaid kuulub tõesti elanud isikule, kes 1910. aastal tegi korrapäraselt kaastööd New Yorgi avangardiajakirjale *Camera Work*. Apollinaire kirjutab *Paris-Journal*'is 1914. aasta mais, et DeCassérès on "boheemlaste luulekooli juht".

¹⁷Georges Castriot — Albaania rahvuskangelase Skanderbegi prantsuspärane nimekuju.

1. juuni

TUNGUUSI LUULETUSED

Hiljaaegu kohtasin rändurit,¹⁸ kes oli mõnda aega elanud Aasias tunguuside seas. Ta tõlkis mulle ühe meie kaasaegse tunguusi luuletaja asju:

“Mees vaatab üle mu öla. Tuul vihiseb meie eest mööda, viies kaasa võõraste naiste salku. Mees süüdistab naiste lahkumises mind.”

“Sõdurid on rännanud kõikjal ja sellepärast on neile selga pandud ühesugune vorm.”

“Tähed kasvavad taevas nagu lilled maa peal, ainult et maa peal kasvavad inimesed ja hobused. Sellepärast ei saagi taevas maaga võistelda.”

“Kui ma sind näen, olen armastusest haige, kui ma sind ei näe, olen armastusest haige, nõnda et ei sinu siin- ega äraolek suuda mind tervendada.”

Kõik see on sama palju väärt kui paljud tänapäeva luuletused.

¹⁸On oletatud, et see rändur on Apollinaire'i sõpruskonda kuulunud luuletaja, romaanikirjanik ja esseist ning ka ajakirjanik Blaise Cendrars (1887–1961), kes oli ühtlasi innukas rännumees. Paraku ei piisa kinnituseks tõsiasjast, et Cendrars rändas ka Venemaal. Tema pärisnimi oli Frédéric Louis-Sauser (1887–1961), päritolult šveitslane, kes naturaliseerus Prantsuse kodakondsusesse Esimese maailmasõja ajal, mille puhkedes ta koos Ricciotto Canudoga kutsus kõiki Prantsusmaal viibivaid kunstnikke astuma vabatahtlikuna võitlema Prantsusmaa eest. Nagu Canudo, sattus ka Cendrars Võõrleegioni, sai 1915. a raskest haavata, tema parem käsi amputeeriti. Ta kutsus end “vasaku käega luuletajaks”. Cendrars'i looming kajastab peamiselt tema seiklusrikast elu.

16. juuni

PASSANT'I SURM

Teatan teile, et on lahkunud *Le Passant*,¹⁹ lõbus ajaleht, mille asutasid Brüsseli head literaadid ja vaimukad joonistajad.

Le Passant'i viimane number väärib lähemat vaatlemist. See kannab epigraafina Laforgue'i värsse:

*Kui sureme, siis kauaks,
Ollallaa-trullallaa...*

Leinaraamis avaliku kirjaga annab *Le Passant* tellijatele teada oma surmast ja toob ära ka põhjuse:

Meil ei ole enam pennigi!

See on selge mis selge. Kuid sel puhul, kallid tellijad, tegelgem pisut, kui olete nõus, arvepidamisega:

Teie tellimuse seitsme frangi ja viiekümne santiimi eest on *Le Passant* teile tänaseks päevaks andnud kakskümmend kaks numbrit hinnaga kakskümmend santiimi number, kokku nelja frangi kuuekümne santiimi eest. Võttes arvesse, et viimane number kirjastati hinnaga kolm franki, ei ole teil kerge arvutamise järel keerule mõista, et te võlgnete meile summa kümme santiimi. Me loodame, et te ei koonerda ja toimetate selle väikese lisa meie kätte võimalikult kiiresti. Nõnda saadav summa läheb tervikuna peiefondi.

Väiklastele isikutele, kelle arvates meie käitumine on ehk natuke vaba, vastame, et meie näeme asja just täpselt niisamuti. . .

Ja *Le Passant*'i viimase lehekülje võtab enda alla Cambronne'i suurepärase portree, kus ta on Waterloo all.²⁰

¹⁹*Le Passant*'ile tegi Apollinaire kaastööd.

²⁰Tuntud on Cambronne'iga seotud legend. Talle kui Vana Kaardiväe viimase karree komandörile Waterloo lahingus olevat Briti kindral Colville teinud ettepaneku anda, millele Cambronne olevat vastanud: “Kaardivägi sureb, kuid alla ei anna!” Colville olevat oma ettepanekut tungivalt korranud, mille peale Cambronne olevat toonud kuulda-vale selle, mida prantslased nimetavad Cambronne'i sõnaks (*le mot de Cambronne*): “Merde!” (‘pask, sitt’). Niisugust asja eitas Cambronne

Tuleb lisada, et *Le Passant* täitis oma ülesande, milleks oli ilmutada universumile André Blandin'i vaimukust ja Horace Van Offel'i kirjanduslikku tublidust — Van Offel on ühtlasi nutikas ja tõelise andega joonistaja.

*Passant*²¹, puhka rahus!

1. august

LUNA PARKI BANKETT

Uue Poeetide Printsi²² auks korraldatud Luna Parki banketile eelnes teatav hulk ettevalmistavaid bankette. Kõigepealt oli Camõesi bankett, mida pakkus Portugali valitsus. Need külalised, kes ei olnud lugenud *Lusiaade*²³, teadsid vähemasti

kuni oma elu lõpuni. Ometi kutsus tema legendaarne meelekindlus brittides esile imetluse. Raskelt haavatuna võeti ta pärast viimaste karreede segipeksmist vangi. Hiljem Cambronne teritas hammast talle omistatud lause kallal: “Ma ei saanud öelda “Kaardivägi sureb, kuid alla ei anna!”, sest ma ei ole surnud ja alla ma andsin.” Haavatud ja vangistatud Cambronne'i põetas šoti päritolu Mary Osburn, kellega ta hiljem naitus. Cambronne olevat naisele vandunud, et tema ei ole see, kes brittidele nõnda vastas, mille eest ta olevat saanud kingituseks kella.

²¹*Le passant* — pr k ‘mööduja’.

²²Selleks valiti Paul Fort (1872–1960), Prantsuse luuletaja ja näitekirjanik, kelle elutööks kujunes kolmkümmend köidet *Prantsuse ballaade* (1897–1924). Tema luulet iseloomustatakse kui lihtsat ja lüürilist, milles peituvad sümbolismi sugemed. Käesoleva loo eel esitab Apollinaire samas ajakirjanumbris kirju ja muid Poeetide Printsi valimisse puutuvaid dokumente. Banketi kutsel oli kirjas, et see toimub 12. juulil 1912 Luna Parki salongides kell 8 õhtul. Poeetide Printsi epiteeti on Prantsusmaal kaua aega kasutatud kõneldes suurtest antiikaja luuletajatest nagu Homeros ja Vergilius, aga ka omamaiste suurte luuletajate, näiteks Ronsard'i puhul. Tiitlit on omistatud Prantsusmaal paljudele luuletajatele, kuid mitte ühtsete protseduurireeglite järgi, mistõttu tiitlil on luuletajati erinev kaal ja väärtus. 20. sajandil on Poeetide Printsi tiitlist loobunud Saint-John Perse. Põhimõtteliselt peaksid valimised toimuma eelmise “printsi” surma järel ja tiitlit peaks saama kanda korraga vaid üks luuletaja.

²³*Lusiaadid* — Luís Vaz de Camõesi peateos (1572), mida peetakse Portugali rahvuseeposeks.

*Aafriklannat*²⁴. Minu lauanaaber paremal käel, suur rännumees, oli külastanud kuulsat Macau koobast,²⁵ milles luuletaja oli koostanud osa oma epopöast. Kõnede eel ja järel kõneldi peamiselt *valimisest*. Niisamuti oli see banketil, mida pakuti Jean Royère'ile. Esimene bankett, mille eesistujaks oli uus Poeetide Prints, oli Passy künka bankett. See leidis aset mäenõlval Balzaci majas ning lauad olid kaetud väikeses salongis, kus Raphaelide ja da Vincide asemel, mida lootis *Šagräännaha* autor, oli hr de Royaumont seintele kinnitanud illustreeritud ajalehtede tükke.

Kuid mida öelda Luna Parki banketi kohta! Külalisi oli arvutu hulk. Õhtust söödi sillalt, mis oli rajatud lainelisest plekist merele, millel navigeerisid tugitoolid. Ja see oli ainus üksikasi, mis õigustas salongide mainimist kutsekaardil.

Küalistemurd, see, mis all kihas, *atraktsioonid*, kääbused, hiiglased, muusika, bengali tuled, väike elevant, kes punast nokkmütsi elumehelikult kõrva peal kandis, kaamelid, kelle lõuad vahetpidamata horisontaalselt liikusid, kellukeste helin, naiste kiljumine — kõik see kokku moodustas barbaarse terviku selles tähenduses, milles antud mõistet võib tänapäeval ajada segamini mõistega *modernne*. Kuid seda värviküllast tervikut täitis ka rõõmus, ootamatu ja hurmav luule, mille *Tundelise Pariisi*²⁶ poeet küllap elavalt vastu võttis.

²⁴*Aafriklanna* — Saksa helilooja Giacomo Meyerbeeri, pärisnimega Jakob Liebmanner Meyer Beer (1791–1864) ooper viies vaatuses, mis põhineb Eugène Scribe'i (1791–1861) libretol. Mõneti inspireeritud Portugali meresõitja Vasco da Gama (u 1460 või 1469 – 1524) eluloost. Meyerbeeri loomingut peetakse “suure prantsuse ooperi” alguseks.

²⁵Macao, Makao, Macau ehk Aomen — Portugali asumaa; tänapäeval taas Hiina koosseisus.

²⁶*Tundeline Pariis* ehk *meie kahekümnendate eluaastate romaan* (Paris sentimental ou le roman de nos vingt ans; 1902), kuulub Paul Fort'i *Prantsuse ballaadide* hulka.

1. september

ROOTSLASEST MUHAMEEDLANE

Hiljuti oli kubistidest maalikunstnikel rõõm võtta vastu üht niivõrd eriskummalist meest, et seesugust on raske isegi unes näha. Hr Aguéli on rootslane ja musulman. Tundub muide, et muhamedi usk teeb Euroopas suurt edukäiku, kui mitte Prantsusmaal, siis vähemasti Saksas ja Skandinaavia maades. Hr Aguéli ehk Abdul-Hadid²⁷ (see on tema muhameedlase-nimi) kasvatati üles Pariisis, kus tema vanemad elasid Montmartre'il Cortot' tänaval. Kuid peaaasjalikult on ta elanud oma kodumaal Rootsis ja mitmel musulmani maal. Räägitakse, et tal on suured kogemused salateadustes. Ta ei välju mitte kunagi, ilma et tal oleks kaasas võrk, millesse toidumoonna pannakse. Kubistide maalikunst ja skulptuur leidsid temas tulihingelise ja uutest ideedest pakatava kaitsja. Ta sarnaneb Rootsi kuningaga, kelle kunstimaitset ta kiidab ning kellele kodumaale tagasi minnes ta tahab Prantsuse uue maalikunsti kaunidust näidata. Ta on kõva kuulmisega, seepärast on hr Abd al-Hādī suur muusikaarmastaja. Tema häälsuudab vahetada helistikku ja väljendada kõige sügavamat põlgust, kui ta kõneleb näiteks futuristlikest maalikunstnikest, ning õigusega üllatab teda rõõmus heatahtlikkus, mida nende peale on raisatud Prantsusmaal.

Hanesitakarva rõivastuses, toiduvõrk paremas käes, kõnnib meie musulman läbi Pariisi, mida ta jumaldab: "Jõupingutuste maa," ütleb ta, "kus vaeva eest alati ei tasuta."

16. november

LEGEND MORÉAS'I KOHTA AMEERIKAS

Nüüd on Ameerikas Moréasi kohta legend. Selle üllatava legendi jutustas mulle hr Frédéric Boutet. Legend olevat paljude kummaliste üksikasjadega avaldatud ühes Ühendriikide ajalehes.

²⁷Võimalikud nimekujud: Abdul-Hādī, Abd al-Hādī.

Kui juttu uskuda, siis Jean Moréas, otsustanud surra, külastanud kõiki sõpru ja nõudnud tagasi oma fotod, et need hävitada. Seejärel ostnud ta valge hobuse, kelle seljas kapaanud Dieppe'i, kus aga meri teda ei olevat sugugi kinni pidanud, ja nii olevat ta hobusega tükkis merre vajunud.

16. november

KUBISTID JA POEEDID

Hiljaaegu kohtasin Hollandi luuletajat hr Albert Verwey'd, kes juhib üht hinnatud ajakirja *De Beweging* (Liikumine).²⁸ Temalt sain teada, et sel ajal, kui Prantsuse ajakirjandus tegi kõik mis suutis, et halvustada Prantsuse moodsat kunsti, see tähendab kubismi, mida ma pikka aega üksi kaitsesin, avas Hollandis Amsterdami linnapea seevastu kubistliku näituse, mis leidis aset Muuseumis.

Niisiis, kui Pariisis nõuti sanktsioone kunstnike vastu, kes on süüdi selles, et nende esteetilised arvamused erinevad toimetuste ruumides maksvatest, siis Amsterdamis korraldati kubistidele ametlik vastuvõtt.

Küsisin hr Verwey'lt, kas ta teab, mispärast uut maalikunsti, mitte jälgendavat, vaid sisemist kunsti, nii eriliselt koheldakse? Bataavia luuletaja, küps, tõelise kunstikultuuriga inimene vastas:

"Maalikunst huvitab Hollandis kõiki juba ammust aega ning meil ei ole ühtegi luuletajat, kes ei oleks kohemaid mõistnud seoseid uue maalikunsti ja luule vahel."

Tõesti ei tohi unustada, et Delaunay, Gleizes, Le Fauconnier, Metzinger, Léger jt, s.t enamik kubistlikke maalijaid elab luuletajate seltskonnas. Mis puutub Picassosse, kes leiutas uue maalikunsti ja kes — tänapäeval ei saa selles enam kahelda — on käesoleva aja kõige suurem kuju kunstis, siis tema

²⁸*De Beweging* — ajakiri, mis ilmus 1905–1919. Huvitav on asjaolu, et tegemist ei olnud avangardiajakirjaga, vaid seda on alalhoidlikuma hoiaku tõttu nimetatud isegi vastuliikumise ajakirjaks. Moodsaid luuletajaid aga avaldati seal küll.

on elanud vaid luuletajate seas, kelleks mul on au ka ennast pidada.

1912–1915–1917

AUTEUIL' MÄLESTUS

Inimesed ei lahku millestki kahetsuseta ning isegi neid nii väga õnnetuks teinud kohti, asju ja inimesi ei jäta nad valu tundmata.

Nõnda ka 1912. aastal ei lahkunud ma kibedustundeta teist, kauge Auteuil, mu suurte kurvastuste veetlev linnaosa. Mul tuli sinna naasta alles 1916. aastal kolju avamisele Villa Molière'is.

Kui ma 1909. aastal Auteuil'sse kolisin, meenutas Raynouard'i tänav veel seda, mis ta oli Balzaci ajal. Praegu on tänav üpriski inetu. Jäänud on Bertoni tänav, mida valgustavad petrooleumilambid, kuid kindlasti vahetatakse need peagi välja.

See on vana tänav, mis paikneb Passy ja Auteuil' linnaosa vahel. Kui ei oleks sõda, oleks Bertoni tänav kadunud või vähemasti tundmatuseni muutunud.

Linnavalitsus oli otsustanud muuta selle üldilmet, laiendada tänavat ning muuta see sõidetavaks.

Nõnda oleks kaotatud Pariisi üks maalilisemaid nurgakesi.

Algselt oli see tee, mis Seine'i kaldanõlvadelt viinamarjaistanduste vahelt üles Passy küngastele tõusis.

Tänavale pale ei ole sugugi muutunud sellest ajast, mil seda kasutas Balzac, kui ta mõnd tüütut inimest vältida soovides läks Saint-Cloudi tollaloksule, mis ta Pariisi toimetas.

Mööduja, kes Passy kaldapealselt Bertoni tänavat märkab, näeb vaid hooletusse jäetud teed, täis lahtisi munakive ja auke, mida ääristavad varemeis müürid ja mis lõpeb imetlusväärse pargiga vasakul, ja paremal maaga, mille valdajad olid määranud mitmesuguseid ja väga iseäralikke ülesandeid täitma. Ühest osast on tehtud aed. Teisel asub juurviljaaed. On ka ehitusmaterjali ning tohutu suurest

väravast, mis kaldapealsele avaneb, viib lai liivatatud tee suure puust teatri juurde. Nüüsguses kohas päris ootamatu monument, mida pealegi Jeanne d'Arci saaliks nimetatakse. Vanad plakatiräbalad näitasid 1914. aastal, et kunagi, viis või kuus aastat tagasi, etendati siin *M. I. Jeesus Kristuse Kannatusi*. Näitlejateks võisid olla seltskonnainimesed ning ehk olete Auteuil' Kristusega mõnes salongis kohutunudki. Mõni pöördunud börsiparun võis seal täiuslikult mängida tänamatut rolli püha kainiidi Juudana, kes alustas rahandusest, jätkas apostlina ja lõpetas koputajana.

Kuid mööduja pööraku Bertoni tänavasse, seal näeb ta kõigepealt, et seda palistavad seinad on kaetud kirjutistega, *graffiti*'ga, kui antikvaaride kõnepruuki kasutada. Nii te saate teada, et *Auteuil' Lili armastab Point du Jouri Totori* ning on selle rõhutamiseks joonistanud noolest läbistatud südame koos daatumiga 1884. Paraku! Vaene Lili, küllap on need nii paljud aastad, mis armastuse avaldamisest möödas, südamesse löödud haava juba parandanud. Nimetud autorid on kogu nende hingi vallanud tungi toonud välja sügavalt sissekraabitud karjes: *Elagu litsid!*

Aga on ka traagilisem hüüatus: *Olgu neetud 4. juuni 1903 ja see, kes selle andis*. Röömsameelne ja võllagrafiti jätkub nõnda kuni ühe vana ehitiseni, mis vasakul näitab uhket väravat, kummalgi küljel viilkatusega paviljon. Seejärel jõuame ringväljakuni, kust avaneb sepisaed imelisse parki, milles asub kuulus raviasutus²⁹ ning just sealt leiabki ainsa asja, mis õige õrnalt — on ju postiasjandus halvasti korraldatud — ühendab Bertoni tänavat Pariisi eluga: kirjakasti.

Pisut kõrgemalt leiame prügihunniku, millel kõrgub suur kipsist koerakuju. See mullaaz on terveks jäänud ning ma olen seda näinud alati samal kohal, kuhu koer jääb tõenäoliselt ajani, mil mullatöölised Bertoni tänavat ümber kujundama tulevad. Seejärel pöörab tänav täisnurga all, kuid enne käänakut on veel üks raudaed, mille taga paistab nõlvade

²⁹Esprit Blanche'i vaimuhaiguste erakliinik, kus raviti ka kunstnikke ja kirjanikke, näiteks viibisid seal Gérard de Nerval ja Guy de Maupassant.

vahele surutud moodne villa. Villa tundub olevat halet-susväärselt uus sel vanal tänaval, mis kohe käänaku järel oma vanas ja ootamatus kauniduses välja ilmub. Bertoni tänav aheneb, keskel veerenn, ning üle seda pitsitavate müüride tungib doktor Blanche'i vana ravila suure aia tihe lehestik, päris vohav taimestik, mis vanale tänavale jahedat varju heidab.

Piiritähised nõjatuvad siin ja seal seinte vastu ning ühe niisuguse kohal on marmorplaat, mis näitab, et siin oli vanasti Passy ja Auteuil' senjöörialduste piir.

Siis me jõuamegi Balzaci maja taha. Pealigipääs sellele majale asub ühes Raynouard'i tänava hoones. Tuleb minna kaks korrust allapoole ning tänu kadunud hr de Royaumont'i, Balzaci muuseumi konservaatori vastutulelikkusele võis laskuda kui mitte sellest samast trepist, mida Bertoni tänavale minemiseks kasutas Balzac ja mille kasutamine nüüd on keelatud, siis vähemasti minna ühest teisest trepist, mis viib õue, üle mille romaanikirjanik arvatavasti kõndis, läbides ka värava, mis lasi tal lõpuks Bertoni tänavale jõuda.

Seejärel jõuame kohta, kus tänav taas laiemaks muutub ja kus veel elatakse. Siin leiame maja, mis jääb seljaga vastu Raynouard'i tänavat, eendudes selle kohale. Piki maja ronib viinapuu ja kastides kasvavad fuksiad. Sel kohal viib väga kitsas ja väga järsk trepp Raynouard'i tänava uue teeni, mis on endine Mercedesi avenüü, millele nüüd on nimeks antud Colonel-Bonnet' avenüü ning mis on üks Pariisi moodsamaid tuiksooni.

Kuid parem on minna ikka mööda Bertoni tänavat, mis kulgeb edasi, lõppedes kahe kohutava müüri vahel, mille taga ei paista olevat vähimatki taimestikku — kuni teeristini, kus vana tänav saab kokku Guillou tänava ja Raynouard'i tänavaga jäävabriku vastas, mis nii päeval kui öösel lainetava vee mürinall lõdiseb. Need, kes liiguvad Bertoni tänaval siis, kui see on kõige kaunim, s.t koidu eel, kuulevad, kuidas ime-list kontserti annab sulnis rästas, kellega ühinevad tuhanded linnud, tunnil, mil enne sõda veel hubises kahvatu leegiga mõni petrooleumilamp tänavalaternais, mida ei ole veel välja vahetatud.

Viimane kord, kui ma enne sõda mööda Bertoni tänavat astusin, oli õige ammu ja koos René Dalize'i, Lucien Rolmeri ja André Dupont'iga, kes kõik kolm langesid lahinguväljal.

Kuid Auteuil's on veel nii mõndagi võluvast ja põnevast. . .

On veel väljak Raynouard'i ja La Fontaine'i tänava vahel, väike, nii lihtne ja puhas, et midagi kaunimat ei saagi näha. Seal näeme raudaeda, mille taga asub viimane *Hôtel des Haricots*!³⁰ See nimi manab esile Keisririigi ja Rahvuskaardi. Just sinna saadeti karistust kandma rahvuskaardiväelased. Neid majutati mõnusalt. Aega veetsid nad seal lustlikult. Niisugusesse toshemihotelli sattumist peeti pigem lõbuks kui karistuseks.

Kui Rahvuskaart ära kaotati, jäi sõjaväevangla otstarbeta ning linn tegi sinna oma valgustuslao. Niisugusena moodustab see üpris huvitava muuseumi, mis on võimeline heitma valgust — see on just õige väljend — viisile, kuidas öösiti Pariisi tänavaid valgustatakse.

Vanu laternaid on väga vähe järele jäänud. Need müüdi linnalähedastele kommuunidele. Kuid see-eest, missugune gaasi ja elektriga töötavate malmist postide, lüürade ja muud sorti valgustikandjate mets — varjugi ei teki!

Pronksi siin ei näe. Niisugusest kallist sulamist tänavalaternad on vaid Opéra kandis. Vanasti vasetati malmi ning see vasetamine maksis ligikaudu 200 franki laterna kohta. Praegu on linn kokkuhoidlikum, tänavalaternad värvitakse lihtsalt pronksivärviga üle ja toime tuleb umbes kolme frangiga.

Kõige kõrgemaid ja suuremaid tänavalaternaid nimetatakse bulvarilaternateks. Näeb ka aluseid, mida kasutatakse tänavanurkadel ja kitsaste kõnniteedega tänavatel.

Kahju, müümise asemel oleks võinud linn igast valgustus-seadeldisest kas või ühegi näidise oma lattu jätta.

³⁰*Hôtel des Haricots* — rahvalik väljend, mida võiks tõlkida “tošlemite hotell”, tegelikult olid need sõjaväevanglad. Rahvasuisel ristimisel on olnud oluline tegelane kolonel Darricaud.

Neid on küll Carnavalet's, kuid väga vähe, ning mõnest mudelist on fotosid veel Lepelletier de Saint-Fargeau raamatukogus.

Valgustusmuuseumi ei tasu külastada suvel. Selles metallist metsasalus ei ole varju rohkem kui mõnes Austraalia metsas.

Kuid varju leiab väikesel väljakul.

Just seal, pingil raudaia ees, käis Alexandre Treutens³¹ oma rännakute järel värsse loomas.

See rahvalik luuletaja oli vaesemast vaesem. Ta pani kokku ebamääraselt humanistlikke luuletusi, mida ta bistroodes mullatöölisele ja laevameestele ette kandis. Mis hämarad põhjused olid küll sundinud väikest kurba meest luule pärast kingsepaametit maha panema? Ta eksles Pariisi ümbruses ning kui ta mõnes kohas peatus, siis tegi lugupidamine võimude vastu talle nii suurt muret, et ta allutas oma inspiratsiooni kohaliku linna- või külavanema suvale. Olen oma silmaga näinud Enghieni valitsuse väljastatud ehtsat dokumenti, mis andis Alexandre Treutens'i nimelisele loa ühe päeva vältel Enghieni kommunis rändluuletajana tegutseda.

La Fontaine'i tänava vasakul küljel on pikk sünkjashall müür. Värav, millest ei olegi nii lihtne läbi pääseda, viib õue, kus tõsisel moel jalutavad mõned kanad. Kui sisse minna, siis vasakul on hunnik erakordseid asju, mis minu arvates olid omal ajal krinoliinirõngad.

Õu on täis kujusid. Kõikmõeldavas vormis ja suuruses, nii marmorist kui ka pronksist.

Näib, et seal on ka üks Rosso teos. 1911. aasta salongi suured pronkshirved toodi sinna, kohe sealsamas *Lõvi pruut*, veider teos, mille oli inspireerinud löik Chamissolt:

Mirdi ja roosade palgetega ehitud valvuri tütar, enne kui minna kaasa kaugele vastumeelse peigmehega, kes teda välja nõuab, tuleb oma kuningliku lapsepõlvesõbraga hüvasti jätma ning sellele viimset suudlust andma. Valust hullunud lõvi

³¹Apollinaire'ile võlgnevat luuletaja Treutens pääsemise täielikust unustusest.

paiskab neiu põrmu, seejärel heidab surnukehale, oodates kuuli, mis teda südamesse rabab.

Hoone paremal käel on üpris tundmatu muuseum, kus näeme suurt Philippe de Champaigne'i maali, üht Le Naini tööd: *Püha Jaakobus*, ilusat maali, mille õige koht oleks Louvre'is, ning suurt hulka kaasaegseid maale. Mõned saalid on täis Justiitspaleest kõrvaldatud Kristuseid.

Élie Delaunay Kristus vääriks väljapanemist Petit-Palais's. Selles tohtus Kristuste hulgas on midagi liigutavat. Võiks öelda, et käib ristilöödute kongress. Et nad kannavad ühiselt oma administratiivpagendust.

Mulle tundub, et selle asemel, et neid niimoodi hüljata, oleks parem need vaestele kirikutele anda.

Muuseum on osa suurest salapärasest vanast linnast, mille moodustavad endine *Hôtel des Haricots*, mille taga asub tänavalaternate mets. On veel Pariisi linna liisutõmbamise saal³² ja taamal tohtu suurel legendikul kõrguvad sillutuskivide püramiidid. Püramiide võetakse alatasa lahti ning laotakse taas üles, ja mõnikord variseb mõni püramiid mürinal — nagu siis, kui laine üle merekivide tagasi valgub.

Sellest linnavalitsuse hallatavast vanast linnaosast eraldab Boulainvilliers' tänav gaasivabrikut, mis oma gasomeetrite, mitmesuguste ehitiste, söemägede, räbuhunnikute ja väikeste juurviljaaedadega laiub Ranelagh' tänavani, asudes maailma kõige kõledamal alal. Seal elabki hr Pierre Mac Orlan, lõbus autor, kelle kujutlust täidavad *cow-boy*'d ja Võorleegioni sõdurid. Väljastpoolt ei ole maja, kus ta elab, kuidagi tähelepanuväärne. Ent sisse astudes satume koridoride, treppide, õuede ja rõdude rägastikku, kus vaid suuri-vaevu on võimalik asjast mingit oidu saada. Hr Pierre Mac Orlani uks asub hoone kõige süngema koridori lõpus. Korter on sisustatud suurejoonelise lihtsusega. Palju, kuid hoolikalt valitud raamatuid. Villane politseinikutopis võtab erinevaid hoiakuid ning vahetab kohta vastavalt korteriperemehe tujule. Elutoa kamina kohal paikneb Picasso tehtud tilluke

³²Liisutõmbamisega sõjaväkke värbamine kaotati seadusega 21. märtsil 1905.

karikatuur minust enesest. Suured aknad avanevad vastu müüri, mis asub umbes kolme meetri kaugusel, ning kui pisut välja kummarduda, paistavad vasakul pool gaasimõõtjad, mis ei ole mitte kunagi ühesugusel kõrgusel, ja paremal pool raudtee. Öösiti leegitsevad gaasivabriku kuus hiiglaslikku korstnat imeliselt — kuupaistes verev taevast, rohelised ja sinised leegid.

Pierre Mac Orlan, Baudelaire'ile oleks meeldinud see eriskummuline mineraalmaastik, mille te avastasite Auteuil's, aegade linnaosas.

Kui hr Ricciotto Canudo ei oleks Auteuil'st ära kolinud, et Pariisi keskel *Montjoie*³³ asutada, siis oleks tekkinud legend Auteuil's seoses toaga, kus ta ühes Raynouard'i ja Boulainvilliers' tänava nurgal asuvas hotellis elas. Ma ei ole mitte kunagi seda tuba näinud, kuid paljud Auteuil' elanikud on juhtunud sinna sisse vaatama, ja omal ajal linnaosa kohvikutes, autobussis ja metroos muust ei räägitudki. Nimelt Auteuil' elanikke hämmastas see, et hr Canudo, kes mainitud hotellis elas, ei elanudki möbleeritud toas. Näib, et tõesti oli ta seal oma mööbliga, milleks oli väike voodi, laud, tool ja raamatu-riiul. Kõneldi, et voodi oli väga kitsas, ning olen kuulnud üht Auteuil' elanikku ühe kõhna naise kohta ütlemas: "Ta on nagu hr Canudo voodi."

Räägiti ka, et toa eesriided olid alati akendele ette tõmmatud ning et nii päeval kui ka ööl põles seal suur hulk küünlaid. Sedavõrd palju, et hr Canudot peeti mingi uue usu ülempreestriks, kes oma toas riitusi talitab. Mõned laialipillutud luuderohulehed lasid teha erakordseid oletusi, millest kõige rohkem usuti seda, et hr Canudo kasutab luuderohulehti maagilistes toimingutes, mille eesmärki ei ole veel ära arvatud.

³³*Montjoie!* — Ricciotto Canudo 1913. aastal asutatud illustreeritud ajakiri (tõlkes *Lustimägi*), "Prantsuse kunstiimperialismi organ", mis pakkudes segu natsionalismist ja esteetilisest uuendusest, ja mille kaastöölised olid paljud hiljem väga tuntud kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad, näiteks Guillaume Apollinaire, Blaise Cendrars, Léon-Paul Fargue, Jacques Dyssord, Fernand Léger, Igor Stravinski, Albert Gleizes ja Raymond Duchamp-Villon.

Ja nõnda Auteuil' tublid naisterahvad tiirutasidki suure mõnu ja uudishimuga ümber hr Canudo toa.

Kuid mingem alla Seine'i poole. See jõgi väärrib jumaldamist. Selle vaatamisest ei tüdi. Olen laulnud ülistuslaulu küll öisele, küll päevasele Seine'ile. Pärast Mirabeau silda³⁴ pakub jalutamine huvi üksnes luuletajatele, linnaosa elanikele ja pühapäevavarõivas töölistele.

Vähesed pariislased tunnevad Auteuil' uut kaldapealset. 1909. aastal seda veel ei olnud. Kaldanõlvakud kõlvatusepesadega, mida armastas Jean Lorrain, on kadunud. "Grand Neptune", "Petit Neptune", jõeäärsed kõrtsid, mis on teist saanud? Kaldapealne on tõusnud teise korruse kõrguseks. Esi- mesed korrused on maasse kaevunud ja majadesse sisenetakse akende kaudu.

Ometi asub Auteuil' kõige nukram nurgake Port-Louis' ja Versailles' avenüü vahel. Théophile Gautier elas Boulainvilliers' ringväljaku ääres, kuid kindlasti ei olnud toona seal rauaristu nõnda palju nagu praegu ega olnud ka Port-Louis'd oma värvikireva praamilaevastikuga.³⁵ Sillale on paigutatud geraaniumi- ja fuksiapotid. Rohelised puud kasvavad kastides, ümbritsedes väikest lapsekirstu. Ja kui päike paistab, siis praamirahva kirstuke ei olegi jube.

TEKSTIS NIMETATUD ISIKUID

Ivan Aguéli ehk **Johan Gustaf Agelii** (1869–1917), rootsi päritolu sufi, kunstnik ja kirjanik. Emanuel Swedenborgist (1688–1772) mõjustatuna liitus Prantsusmaal teosoofidega. Pikema Egiptuses viibimise järel pöördus 1898. aastal islami usku, olles avastanud armastuse Idamaade vastu. Võttis nimeks Abd al-Hādī 'Aqīlī ("selle teenekes näitab teed").

³⁴Mirabeau sild — Pariisis üle Seine'i viiv terasest sild, mida ehitati 1895–1897. 1975. aastal tunnistati sild ajaloomälestiseks. "Mirabeau sild" (Pont Mirabeau) on Apollinaire'i tuntud luuletus, mis ilmus aastatel 1898–1913 kirjutatud luuletusi koondavas kogumikus *Alcools* (Alkoholid; 1913).

³⁵Tänapäeval on kadunud ka Port-Louis ning Boulainvilliers' ringväljakust on saanud *la place Clément-Ader*.

Uuris ka budismi ja reisis Indias. Pärast kümneaastast elamist Egiptuses saadeti ta sealt välja. Siirdunud Barcelonasse, hukkus veduri rataste all, ilmselt oma kuulumispuude tõttu. *Encyclopedie contemporaine illustrée* kaastöölisena asus toetama “katsetajaid” (*les essayeurs*), s.t “kunstnikke, kes ei tee mitte mingisuguseid järeleandmisi vaatajale, tema eelarvamuste ega tema pildilistele harjumustele” (Apollinaire). Niisugused kunstnikud olid Aguéli jaoks De La Fresnaye, Léger, Le Fauconnier. Veel hindas ta kõrgelt Daumier’i ja Cézanne’i, kaasaegsetest veel Picassot. 1911. aastal andis ta kõrge hinnangu “kubistlikule distsipliinile”.³⁶

Honoré de Balzac (1799–1850), Prantsuse kirjanik. *Toim.*

André Barre (1878–?), filosoof ja kriitik.

Charles Baudelaire (1821–1867), Prantsuse luuletaja, esseist, kriitik ja tõlkija. *Toim.*

Pierre Bayle (1647–1706), Prantsuse publitsist ja filosoof. Sündis kalvinistliku vaimuliku perekonnas, pöördus katolitsismi, tulles hiljem kalvinismi tagasi. Skeptilise mõtteviisiga Bayle’i võib nimetada eelvalgustajaks ja Voltaire’i teerajajaks. Ta oli veendunud selles, et mõistus ei ole võimeline leidma tõde, vaid üksnes vigu. Rõhutas ususalivuse vajalikkust kõikide uskude ja usundite, aga ka ateistide suhtes, teenides nõnda hulga pahameelt. Pierre Bayle’i *Dictionnaire historique et critique* ilmus 1696. aastal ning on Diderot’ ja D’Alembert’i juhtimisel aastatel 1751–1772 ilmunud entsüklopeedia eelkäija. Prantsuskeelne Wikipedia nimetab Bayle’i sõnaraamatu korraldust labürindiks ja hüpertekstiks. Segaduse taga on Bayle’i veendumus, et maailm eeldabki vasturääkivate arvamuste ja vaadete pidevat kokkupuutumist.

Ludwig van Beethoven (1770–1827), Saksa helilooja ja pianist. *Toim.*

Esprit Sylvestre Blanche (1796–1852), Prantsuse psühhiaater.

André Blandin (1878–1945), Prantsuse kunstnik ja karikaturist. *Toim.*

Frédéric Boutet (1874–1941), fantastiliste jutustuste ja romaanide autor.

Gaius Julius Caesar (100 eKr – 44 eKr), Vana-Rooma väejuht, poliitik ja kirjanik. *Toim.*

Léon Cahun (1841–1900), Prantsuse ajakirjanik, orientalist ja erudiit, menukate seiklusromaanide autor.

Pierre Jacques Étienne Cambronne (1770–1842), Prantsuse keisririigi kindral, Elba saare komandant 1814–1815. Napoléon I-le ustavana lahkus koos keisriga saarelt, juhtis eelvägesid, tegi kaasa nn 100 päeva.

Ricciotto Canudo (1879–1923), itaalia päritolu Prantsuse kirjanik, luuletaja, filosoof, kunstikriitik, muusika- ja filmiteadlane ning stsenaarist, kes 1912. aastal võttis filmikunsti kohta kasutusele mõiste “seitsmes kunst”, olles 1911. a kirjutanud manifesti *Kuuenda kunsti sündimine*. 1921. aastal õnnestus Canudol tuua kinokunst ka Sügissalongi.

Adalbert von Chamisso, ka Adelbert von Chamisso, kodanikunimega Louis Charles Adélaïde de Chamisso de Boncourt (1781–1838), prantsuse päritolu Saksa luuletaja, kirjanik, tõlkija ning botaanik ja rännumees. Tema kirjandusloomingust tuleb nimetada eelkõige romaani *Peter Schlemihli kummaline lugu* (1814, eesti k 1876) ja luuletsükli “Frauensliebe und -leben” (Naise armastus ja elu; 1830). Tema loomingu põhiteemad on armastus ja kättemaks ning lõbusamategi teoste alatoon on sünge või kurb, kuid ei puudu ka satiir. *Lõvi pruut* (Die Löwenbraut) on Chamisso ballaad tuntud saaga ainetel. Chamisso loomingu on saanud ajendust helilooja Robert Schumann, muinasjutukirjutaja H. C. Andersen jpt. 1815. aastal asus von Chamisso laevale Rjurik, et teha botaanikuna kaasa maailmareis koos Otto von Kotzebuega. Chamisso, kes sündis Prantsuse aristokraadina, kuid oli Saksa sõjaväelane, hiljem Alexander von Humboldti ettepanekul akadeemik, etnograaf ja botaanik, Vene maadeavastaja, kes kritiseeris Vene kolonialismi, on nimetatud “varajaseks Euroopa kodanikuks”.

Philippe de Champaigne (1602–1674), flaami päritolu Prantsuse kunstnik. *Toim.*

René Dalize, kodanikunimega René Dupuy (1879–1917), Prantsuse luuletaja. Apollinaire asutas koos temaga kirjandusajakirja *Les Soirées de Paris* ning pühendas talle oma *Kalligrammid, rahu ja sõja luuletused 1913–1916* (Calligrammes, poèmes de la paix et de la guerre 1913–1916; 1918).

Arsène Darmesteter (1846–1888), Prantsuse filoloog, suur keskaja uurija. *Dictionnaire général de la langue française du commencement du XVII siècle à nos jours* (Prantsuse üldkeele sõnaraamat 17. sajandi algusest kuni tänapäevani; I–II, 1895–1900) valmis koostöös Adolphe Hatzfeldi ja Antoine Thomas’ga, eessõnaks traktaat keele kujunemisest.

Benjamin DeCasseres (1873–1945), Ameerika ajakirjanik, kriitik ja luuletaja.

Jules-Élie Delaunay (1828–1891), Prantsuse maalikunstnik, tuntud oma seinamaalingute ja portreedega.

André Dupont (1884–1916), Prantsuse kunstikriitik, langes Esimeses maailmasõjas. *Toim.*

³⁶Kui pole osutatud teisiti, on seletused tõlkijalt. *Toim.*

Edmond Fazy (1870–1910), Prantsuse ajakirjanik ja kirjanik, *La République française*’i toimetaja. *Toim.*

Henri Victor Gabriel Le Fauconnier (1881–1946), Prantsuse kubistlik kunstnik. *Toim.*

Pierre Jules Théophile Gautier (1811–1872), Prantsuse luuletaja, näite- ja romaanikirjanik ning kunsti- ja kirjanduskriitik. *Toim.*

Albert Gleizes (1881–1953), Prantsuse kunstnik, kunstiteoreetik ja filosoof, kubismi rajajaid. *Toim.*

Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832), Saksa kirjanik ja loodusteadlane. *Toim.*

Remy de Gourmont (1858–1915), sümbolistidele lähedane Prantsuse luuletaja, kirjanik, esseist ning kunstikriitik. Kuulus nn teise *Mercur de France*’i asutajate ehk taasasutajate ringi 1889. aastal.

Juan Gris, kodanikunimega José Victoriano González-Pérez (1887–1927), hispaania päritolu Prantsuse kunstnik, kubist. *Toim.*

Alfred Jarry (1873–1907), Prantsuse luuletaja, romaani- ja näitekirjanik; patafüüsikute liikumise rajajaid.

Jeanne d’Arc (1412–1431), Prantsuse rahvuskangelane. *Toim.*

Faik bég Konitza, tegelikult **Faik Konica** (1875 Ottomani impeeriumis Konitsas — 1942 Washingtonis). Tema sünnikoht asub tänapäeval Kreeka vabariigi põhjaosas. Oli patriootlik ühiskonnategelane, Trieste Albaania kongressi korraldaja 1913. aastal, enne Teist maailmasõda Albaania suursaadik Washingtonis, seega riigimees. Ent eelkõige oli ta Albaania kultuuri suurkuju. Ajakiri *Albania* (1897–1910), mida Konica välja andis, koondas välismaal elavaid Albaania kirjanikke, ilmus Brüsselis ja Pariisis albaania ja prantsuse keeles, tutvustades nii “Albaania asja” Euroopale. Märkimisväärne on Faik Konica hariduskäik, mis algas koduküla türgi koolis, jätkudes jesuiitide kolleegiumis Shkodëris, seejärel kuulsas Galatasaray keskkoolis Istanbulis. 1890. a asus õppima Prantsusmaale Lisieux’sse ja Carcassonne’i. Omandanud keskhariduse, astus ta Dijon’i ülikooli, mille lõpetas 1895. aastal romaani keelte ja filoloogial. Järgnes kaks aastat õpinguid Pariisis, kus ta õppis Collège de France’is keskaja prantsuse kirjandust, ladina ja kreeka keelt. Õpingud viis lõpule Harvardi ülikoolis. Valdas kõnes ja kirjas albaania, kreeka, itaalia, prantsuse, saksa, inglise ja türgi keelt. Konica oli kultuuriliselt “läänlane”, kes pidas lugu oma maa traditsioonidest ja rõhutas Vana-Albaania kirjanduse tekstide avaldamise vajalikkust. Pidas tähtsaks ühtse albaania keele loomist kahe peamise dialekti, toski ja geegi sulandamise teel. Ta ise kasutas oma kirjutistes puhastatud

toski murret, mille alusel kujunes hiljem tänapäeva albaania kirjanduskeel. Konica maeti esmalt Bostonisse, 1998. aastal toodi tema säilmed Tiranasse. Nimekuju Faik bég Konitza oli üks tema kirjanikunimedest.

Jules Laforgue (1860–1887), Prantsuse sümbolistlik ja impressionistlik luuletaja. Üks vabavärsi kasutuselevõtjatest, kelle pessimistlikku loomingut iseloomustab nukrus, huumor ja familiaarsus. Osutamine Laforgue’i luuletusele “Noore mehe kaebus” (*La Complainte du pauvre jeune homme*) on paroodiline.

Joseph Fernand Henri Léger (1881–1955), Prantsuse kubistlik maalikunstnik, skulptor ja filmitegija, popkunsti eelkäija. *Toim.*

Leonardo da Vinci (1452–1519), Itaalia renessansiajastu õpetlane, kunstnik ja kirjanik. *Toim.*

Jean Lorrain, kodanikunimega Paul Alexandre Martin Duval (1855–1906), Prantsuse sümbolistlik luuletaja ja proosakirjanik. Elas mõnda aega Auteuil’s.

Prosper Mérimée (1803–1870), Prantsuse kirjanik, ajaloolane ja arheoloog. *Toim.*

Jean Metzinger (1883–1956), Prantsuse maalikunstnik, teoreetik, literaat ja luuletaja, kubismi üks põhjendajaid. *Toim.*

Jean Moréas, kodanikunimega Ioannis A. Papadiamantopoulos (1856–1910), kreeka päritolu prantsuskeelne sümbolistlik luuletaja. Avaldas 18. septembril 1886 ajalehes *Le Figaro* sümbolismi manifesti (*Le Symbolisme*).

Charles Victor Marius Morice (1860–1919), Prantsuse kirjanik, luuletaja ja esseist.

Pierre Mac Orlan, kodanikunimega Pierre Dumarchey (1882–1970), viljakas Prantsuse kirjanik, romaanide ja novellide, laulutekstide, filmistsenaariumide, esseede ja kuuldemängude autor. Töötanud reportöri. Montmartre’ilasena sõbrunes 20. sajandi algul kabareedes Apollinaire’iga. Tema romaanide hulgas on *Quai des Brumes* (1927), mis filmina (1938) linastus Eestis pealkirja all *Sadam udus*.

Le Nain, kolm venda: Antoine Le Nain (u 1599–1648), Louis Le Nain (u 1593–1648), Mathieu Le Nain (1607–1677), Prantsuse maalikunstnikud. *Toim.*

Nostradamus, ka Michel de Nostredame (1503–1566), Prantsuse apteeker, arst ja ennustaja. *Toim.*

Francesco Petrarca (1304–1374), Itaalia humanismi suurkuju, poeet ja teadlane. *Toim.*

Pablo Ruiz Picasso (1881–1973), hispaania päritolu Prantsuse kunstnik, kubismi rajaja. *Toim.*

Christophe Plantin (1514~1520–1589), Antwerpenis tegutsenud prantslasest mainekas köite- ja nahakunstmeister ning trükkal. Tema trükikoda *Officina Plantiniana* on säilinud ning sellest on tehtud muuseum. *Officina Plantiniana* peetakse kõige tähtsamaks Belgia territooriumil tegutsenud kirjastamise-trükkimisega tegelnud ettevõtteks.

Raphael, kodanikunimega Raffaello Sanzio või Raffaello Santi (1483–1520), Itaalia kõrgrenessansi maalikunstnik ja arhitekt. *Toim.*

Lucien Rolmer, kodanikunimega Louis-Jean-Marie-Ignace de Roux (1880–1916), Prantsuse luuletaja ja romaanikirjanik, langes Esimeses maailmasõjas. *Toim.*

Rosso Fiorentino, ka Il Rosso, tegelikult Giovanni Battista di Jacopo (1494–1540), Itaalia maalikunstnik. *Toim.*

Louis de Royaumont (1854–1918), Honoré de Balzaci majamuuseumi ametnik Pariisis. *Toim.*

André Rouveyre (1879–1962), Prantsuse kirjanik, ajakirjanik, portreeterija ja karikaturist. Henri Matisse'i sõber, koostasid ühiselt raamatu *Apollinaire* (1953), mille teksti kirjutas Rouveyre ja millele Matisse tegi seitse litograafiat. Illustreeris Apollinaire'i *Vitam impendere amor*'i (1917) ning meenutas Apollinaire'i oma 1921. aastal ilmunud mälestustes.

Jean Royère (1871–1956), Prantsuse luuletaja.

Skanderbeg, õigemini Gjergj Kastrioti, Georg Kastriota, prantsuspäraselt **Georges Castriot** (1403~1405–1468) oli Kastrioti vürst Albaanias, Albaania rahvuskangelane, Türgi-vastase vabadusvõitluse juht 1443–1468. Rakendas sissitaktikat. Albaania vürstide liiga lõi Skanderbegi juhtimisel tagasi üle kahekümne türklaste rünnaku. Tema peakindluse Kruja (alb. k Krujë) kolm rasket piiramist lõppesid kaitsjate võiduga. 1461. a pakkus sultan talle vaheahu ja tunnistas Skanderbegi Albaania isandaks.

Huvitav on tema nime lugu. Vürsti pojana tuli tal noorus koos kolme vennaga veeta sultani pantvangistuses, kus sai eriti sõjaliselt hea kasvatuse. Võttis vastu islami, millest Albaania vabadusvõitluse alates kristlusesse tagasi läks. Sõjalise andekuse pärast sultani teenistuses hakkasid türklased teda kutsuma Iskander beiks, s.t vürst Aleksandriks, võrdlemaks teda Aleksander Suurega. Nimi sai albaania keeles kuju Skänderbeu, saksa, inglise, prantsuse jt keeltes Skanderbeg. Niisiis, Faik bég Konitza — Konitsa vürst Faik.

Alexandre Treutens, Prantsuse luuletaja.

Horace Van Offel (1878–1944), Belgia prantsuskeelne kirjanik. Eesti keeles on ilmunud temalt kriminaalromaan *Viis mõrvarit — üks laip* (tlk Nurme Mangala (= Niina Murrik-Polonsky); Tartu—Tallinn: Loodus, 1940).

Luís Vaz de Camões (1524~1525–1580), Portugali luuletaja. Tema värssseepost *Lusíadid* (Os Lusíadas; 1572) peetakse Portugali rahvuseeposeks, tema surmapäev 10. juuni on Portugali rahvuspüha. Camões osales maadeavastusretkedel.

Albert Verwey (1865–1937), Hollandi poeet, õpetlane ja kirjandusajaloolane.

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880 Rooma – 1918 Pariis), tegelikult Wilhelm Albert Włodzimierz Apolinary Kostrowicki, poola päritolu Prantsuse kirjanik, sürrealismi teerajajaid. *Akadeemias* on temalt ilmunud “Tõsilood 1911: Valik anekdoote” (2011, nr 10, lk 1834–1858, tlk Andres Raudsepp) ja “Vöönd” (2012, nr 1, lk 19–24, tlk Paul-Eerik Rummo).

VILEN KÜNNAPU. Lamav akt (2010)

NARKOPROBLEMAATIKA TÕUS JA MÕÕN EESTI TRÜKIAJAKIRJANDUSES

Marianne Paimre

1. SISSEJUHATUS

Juba nelikümmend aastat tagasi täheldas USA poliitikateadlane Anthony Downs, et avalikkuse tähelepanu ei püsi ühel ühiskondlikul probleemil kaua (Downs 1972). Probleemsed nähtused tõusevad mingil hetkel avalikkuse huviorbiiti, on seal mõnda aega ning kaovad tähelepanu keskmest, jäädes enamasti lahendamata. Avalikkuse huvi kasv ja kadumine võib seejuures aset leida rohkem või vähem sõltumatult probleemi tegelikust olemusest ja poliitilisest reaktsioonist. Sellise “tähelepanutsükli” (*issue-attention cycle*) on USAs läbinud näiteks vaesus, rassism, töötus, kehv ühis-transport, haridussüsteem, aga ka narkomaania (Downs 1972: 41) ja aids (Fee, Fox 1991; Cullen 2003).

Eestis on narkomaania probleem kahel viimasel aastakümnel oluliselt teravnenud. Kui Eesti taasiseseisvumise künnisel ei teadnud üldsus narkootikumidest suurt midagi, siis nüüdseks oleme paljude näitajate poolest (nt opiaatide kasutajate ja narkosurmade arv miljoni elaniku kohta) Euroopas lausa esikohal (World... 2010: 155; EMCDDA 2011). Selles artiklis keskendun narkotemaatika kajastamisele Eesti trükiajakirjanduses ja uurin, kas see vastab tähelepanutsükli teooriale. Meediakajastust on tähtis uurida, sest ühelt poolt avaldab meedia mõju narkopoliitikale ning teisalt aitab vormida elanikkonna arusaamu narkoproblemaatikast (Noto, Pinsky, Mastroianni 2006: 1263; Hansen, Gunter 2007: 153; Smith *et al.* 2008; Lancaster *et al.* 2011).

Keelatud uimastusainete tarbimist esines Eestis juba nõukogude ajal (Kärdi 1993; Lagerspetz, Moskalewicz 2002), kuid siis polnud see veel tajutav sotsiaalse probleemina (Liiv 1993a, 2000). Teatud ühiskondlikud nähtused, nagu prostitutsioon, vaesus, kuritegevus, narkomaania, aids jms, ei sobinud kokku kommunistliku ideoloogiaga, mistõttu neist Nõukogude Liidus avalikult ei räägitud. Kui nõukogude meedias narkootikume mõnikord mainitigi, jäi see üldiselt kapitalistliku Lääne mandumise konteksti (Meylakhs 2009: 378). Seoses avalikustamisega ja tsensuuri leevenemisega hakati 1980. aastate teisel poolel meedias ka seni keelatud teemasid kajastama. Eesti ajakirjanduses ilmus meedikute sulest mitmeid artikleid narkomaaniast (nt Jänes 1987; Liiv 1987). Ehkki selle valdkonna asjatundjad olid probleemist teadlikud, piirdus avalikkuse ettekujutus keelatud uimastitest sel ajal peamiselt Soome TVst nähtud Hollywoodi filmidega või muljetega külaskäigust mõnesse lõunas asuvasse liiduvabariiki (Liiv 1993a).

Võimalus vabalt välismaal käia, senise narkokontrolli süsteemi lagunemine ja riigi ignorantsus löid 1990. aastate algul soodsa pinnase narkootikumide levikule Eestis. 1990. aastate teisel poolel hakkas riik probleemile reageerima. Loodi riiklik ennetusprogramm, võeti vastu narkootikumidega seotud seadusi ning Eesti ühines ÜRO uimastikonventsioonidega (Lagerspetz 2005: 103).^{*} 1990. aastate teisel poolel oli täheldatav ka muutus narkoprobleemi teadvustamises elanikkonna hulgas. Kui 1993. aasta avaliku arvamuse uuring näitas, et avalikkus ei ole narkoprobleemist informeeritud, siis 1998. aastal reastasid inimesed keelatud uimastid kuritegevuse, vaesuse ja töötuse järel juba neljandaks oluliseks probleemiks ühiskonnas (Narusk 1999: 107). 1990. aastate keskel ja teisel poolel võis ühiskonnas tajuda uimastitarbimise suhtes vastuolulisi hoiakuid. Kuigi sõltlastesse suhtuti sotsioloogide väitel üldiselt halvasti (Lagerspetz 2005: 111), leidis meedias isegi po-

^{*}ÜRO on vastu võtnud kolm uimastikonventsiooni: 1) *Convention on Narcotic Drugs* (1961); 2) *Convention on Psychotropic Substances* (1971); 3) *United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances* (1988). Eesti ühines nendega vastavalt 1996., 1996. ja 2000. aastal. Vt www.unodc.org/unodc/en/treaties/index.html. Toim.

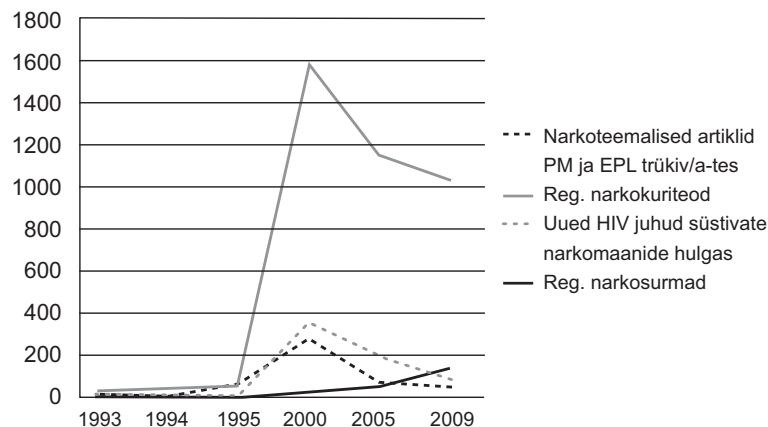
sitiivset suhtumist nn kergemate narkootikumide tarbimisse meelelahutuslikul eesmärgil (nt Volkmann 1995; Sobolev, Kivimaa, Tralla 1995; Soans 1996; Larin 1998).

Aastatuhandevahetuse paiku hakkas narkomaanide hulgas plahvatuslikult levima HIV, mis tekitas avalikkuses hirmu ja sundis riiki probleemiga aktiivsemalt tegelema. Kardeti, et aids levib narkomaanide populatsioonist väljapoole ja ohustab meid kõiki. Riik lõi uusi institutsioone (nt Eesti Uimastiseire Keskuse 2001. ja Tervise Arengu Instituudi 2003. aastal) ning töötas välja uue narkoennetusstrateegia (Narkomaania ennetamise... 2004). 2000. aastate algul tekitas avalikkuses ärevust ka narkokuritegevuse hoogne levik. Kui 1995. aastal registreeriti riigis poolsada narkokuritegu, siis 2000. aastaks oli see näitaja üle kolmekümne korra kasvanud (vt joonis 1). Narkoprobleemi mõningast kahanemist ühiskonnas näitab praegu süstivate narkomaanide seas uute HIV-juhtude ja registreeritud narkokuritegevuse vähenemine, kuid näiteks üledoosist tingitud surmajuhtude arv ilmutab kasvutendentsi (vt joonis 1). Narkootikumide tarbimine elanikkonna hulgas on uuel aastatuhandel märgatavalt suurenenud (Talu jt 2009: 13–14). Püsivalt on kasvanud ka uimastite proovimine kooliõpilaste seas: viimase uuringu andmeil oli peaaegu kolmandik (30%) 15–16-aastastest õpilastest mõnda narkootikumi proovinud (Allaste jt 2008). Eesti ajakirjanduse huvi hakkas aga narkotemaatika vastu 2000. aastate esimesel poolel väidetavalt kahanema (Laastik 2004). On põhjust arvata, et narkomaania näol on praegu tegemist küllaltki “nähtamatu” probleemiga, mis selle ulatuslikkusele vaatamata on avalikus diskursuses alatähtsustatud.

Meediakajastuse uurimiseks olen analüüsinud 1523 ajakirjandusartiklit. Aastatest 1993–1995 on vaatluse all 25 suurema levikuga eestikeelset väljaannet, edasi aga kaks suuremat päevalehte, *Postimees* (Pm) ja *Eesti Päevaleht* (EPL).

2. TÄHELEPANUTSÜKKEL

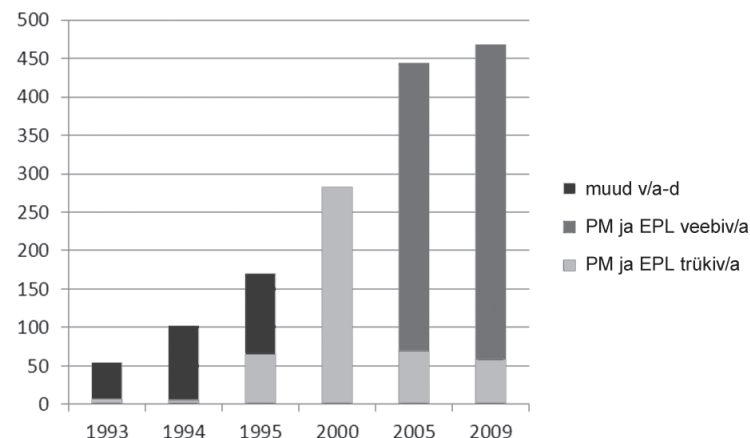
See, millal avalikkus või poliitikud hakkavad probleemseid seisundeid tajuma ühiskonnas kiirelt lahendust nõudvate probleemidena, sõltub peale tegeliku olukorra ka kõneaine kujundamise võtetest. Kõneaine kujundamise (*agenda setting*) teooria koha-

Joonis 1. Narkootikumidega seotud probleemide kulg Eestis pärast iseseisvuse taastamist ning trükiajakirjanduse huvi tõus ja langus.

selt on tugev seos selle vahel, kui palju rõhku paneb meedia mingile probleemile ja kui olulisena avalikkus seda probleemi tajub (McCombs, Shaw 1972; Dearing, Rogers 1996). Mida teravamalt meedia mingi probleemi esile tõstab, seda tõenäolisemalt poliitikud seda märkavad ja meediakajastus hakkab mõjutama poliitilisi otsuseid. Sama kehtib ka narkoprobleemi puhul (Dearing, Rogers 1996; Christie 1998, tsit. Lancaster 2011; Gonzenbach 1996).

Kõneaine kujundamise teooriaga seotud tähelepanutsükkel on teoreetiline mõiste, mis selgitab, kuidas avalikkuse huvi ühiskondlike probleemide vastu suureneb ja väheneb (Downs 1972). Mingile probleemile osutatav avalik tähelepanu on tsükliline: avalikkus saab probleemist järsku teadlikuks, kuid mõne aja pärast kaotab selle vastu huvi (Soroka 1999). Poliitikud on avalikkusest mõjutatud ning meedial on probleemi jõudmisel avaliku huvi keskmesse juhtiv roll (Downs 1972). Downs ei keskendu mitte meediale, vaid avalikule huvile (Soroka 1999), kuid mitmed uurijad on täheldanud tähelepanutsükli avaldumist just mitmesuguste probleemide meediakajastust analüüsides (nt Nisbet, Hüge 2003; Nisbet, Hüge 2006; Shih, Wijaya, Brossard 2008; Petersen 2009).

Joonis 2. Narkoteemaliste artiklite arv Eesti ajakirjanduses aastatel 1993–1995, 2000, 2005 ja 2009.

Downs eristab tähelepanutsükli viit etappi: 1) probleemieelne seisund, 2) probleemi avastamine ja eufooriline entusiasm, 3) arusaamine probleemi lahendamise kõrgest hinnast, 4) avalikkuse huvi järkjärguline vähenemine, 5) probleemijärgne staadium (Downs 1972: 39–41). Need faasid võivad probleemist olenevalt kestuselt varieeruda, kuid tavaliselt avalduvad nad just sellises järjekorras. Mõne probleemi puhul (nt rahvusvaheline terrorism) on täheldatud ühe või mitme etapi vahelejäämist (nt Petersen 2009).

Probleemieelse etapiga on tegemist siis, kui ühiskonnas on märgata olukorra halvenemist, kuid avalikkuse teadvusse see veel jõudnud ei ole. Näiteks keskkonnaprobleemist olid asjatundjad ja huvirühmad USAs teadlikud juba 1960. aastatel, kuid laiad rahvahulgad probleemi veel ei tunnetanud. Aids oli selles etapis USAs 1980. aastate esimesel poolel, kui see levis alles meeshomoseksuaalide ja süstivate narkomaanide hulgas. Esimene aidsihaige registreeriti küll juba 1981. aastal ning sellega seoses meditsiini- ja tervishoiuvaldkondades uuest viirusest ka räägiti, kuid ei avalikkus ega massimeediakanalid ilmutanud uue haiguse vastu mingit erilist huvi (Fee, Fox 1991: 84–91; Cullen 2003: 65–66).

Probleemi avastamine ja eufooriline entusiasim. Mingil hetkel, sageli mõne dramaatilise juhtumi tõttu või muul põhjusel, märkab avalikkus probleemi. Siin mängib tähtsat osa meedia (Downs 1972: 45). Raske on üle hinnata meedia rolli näiteks 2001. a 11. septembri terroriakti tajumisel. Aidsi puhul oli sündmuseks, mis viis uue haiguse avalikku diskursusse, Hollywoodi tuntud filminäitleja Rock Hudsoni haigus ja surm 1985. aastal (Fee, Fox 1991). Probleemi avastamist saadab tavaliselt innukus ja optimism, et sellega suudetakse kiiresti toime tulla.

Avalikkuse tähelepanu keskmes tulevad esile mitmed probleemid. Selles nn *probleemi lahendamise maksumusest teadasaamise* etapis, mida Neuman (1990) on nimetanud ka “plato faasiks”, veendutakse, et probleemi lahendamise hind on siiski väga kõrge (Downs 1972: 39). Probleemi lahendamise maksumus ei tähenda üksnes rahalisi kulusi, vaid inimeste muidki ohverdusi. Näiteks USAs olid 1970. aastatel mitmed keskkonnaprobleemid tingitud nähtustest, mida nautis suurem osa ameeriklasi. Võimatu oli tagasi pöörata protsessi, kus inimesed tarbisid aina rohkem elektrienergiat, mille tootmine kahjustas keskkonda, või ostsid järjest rohkem autosid, mis tekitasid õhusaastet.

Avalikkuse intensiivse tähelepanu järkjärguline vähenemine. Tajudes probleemi lahendamise kõrget hinda, hakkab avalikkus probleemi vastu vähehaaval huvi kaotama niihästi kognitiivsest dissonantsist hoidumiseks kui ka tühimuse tõttu (Newig 2004: 151). Mingi aja pärast on juba mõni uus probleem jõudnud teise staadiumisse ja muutub rahvale olulisemaks. See faas läheb sujuvalt üle *probleemijärgseks etapiks*, mil probleem lõpuks avalikkuse huviorbiidist kaob. Seevastu organisatsioonid ja programmid, mis loodi huvi kõrgajal, püsivad endiselt ning on sageli mõjukad ka veel siis, kui avalikkuse tähelepanu on muudele teemadele suundunud. Kord juba tähelepanutsükli läbinud probleemidel on hiljem kergem avalikkuse tähelepanu uuesti võita, ehkki sellist huvi tõusu nagu probleemi avastamise staadiumis nende taasisilmumine enam tavaliselt kaasa ei too (Downs 1972: 41).

3. TÄHELEPANUTSÜKKEL EESTI NARKOPROBLEMAATIKA KAJASTUSES

3.1. Probleemieelne etapp (kuni aastani 1995)

1990. aastate esimesel poolel Eesti elanikud keelatud uimasteid veel probleemina ei tajunud (Narusk 1999) ja ka poliitikud olid probleemi ulatuse suhtes skeptilised (Liiv 2000; Lagerspetz 2005), kuid meedia siiski juba kajastas narkoteemat. Eelkõige oli narkootikumidest juttu elanike hulgas kiirelt populaarsust võitnud uutes nn kergetes või kollastes ajalehtedes (Paimre 1999). Sageli kirjutati neis Lääne kuulsuste narkotarbimisest (35%; siin ja edaspidi näitab protsent vastavate artiklite osakaalu analüüsitud artiklite koguhulgas). Tüüpilised olid sellised pealkirjad nagu *Jackson vabaneb uimastitest* (1993), *Kas Elvise varajase surma põhjustasid narkootikumid?* (1993), *Courtney Love tunnistas, et tarvitab uimasteid* (1994) jne. Seega vähemalt teatud ajakirjanduse osas jäid narkootikumid uue iseseisvusaja algul hedonistlikusse raamistusse.

Samal ajal oli meedias tärnanud mitmete muudegi aladiskursuste algeid. Näiteks aastatel 1993–1994 moodustasid artiklid narkokuritegevusest ja selle vastu võitlemisest välismaal 15% ja Eestis 11%. Lugejaid narkootikumidest ja narkomaaniast informeerivaid artikleid oli 13% (nt Liiv 1993b, 1994). Ka teemat “narkootikumid sotsiaalse probleemina Eestis” käsitles juba tollal 8% lugudest. Peale endise peanarkoloogi Anti Liivi võtsid meedias sõna jõustruktuuride ja sisekorra ametnikud (nt Tenu Saar 1993; Allingu 1993). Arvamust avaldasid ka mõned noorpoliitikud ja majandusinimesed (nt Kitsing, Lepmets 1993), kes väljendasid soovi narkootikumid Eestis legaliseerida; neid toetas põhimõtteliselt sotsioloog Villu Kärki (1994). Olgugi et narkoteemal said sõna Eesti selle ala spetsialistid jm huvilised, näitab analüüs, et peaaegu viiendikul juhtudest rääkisid narkoteemalistes lugudes siiski väliseksperdid (19%). Järgnesid õiguskaitse esindajad (17%) ja väliskuulsused (13%). Narkotemaatika kajastusele 1993.–1994. a oli iseloomulik välisallikate kasutamise rohkus (37%). Ühelt poolt oli narkoprobleem konstrueeritud Eesti

meedias kui meist kauge välismaa probleem, puudutades eelkõige USA näitlejaid, lauljaid jt meelelahutustegelasi ning Kolumbia ja Mehhiko narkoparuneid, teisalt aga oli 1990. aastate esimesel poolel kujunemas ka Eesti narkodiskursus.

Kui mitmed uued väljaanded, nagu *Hommikuleht*, *Eesti Ekspress*, *Liivimaa Kroonika*, *Post* jt, olid Eesti iseseisvuse taastamise ajaks narkoteema juba avastanud, siis *Postimehes* ja *Päevalehes* ilmus 1993.–1994. a narkoteemal kokku vaid 12 artiklit (vt joonis 2). Oli vaja mingit juhtumit, sündmust, mis viiks narkoprobleemi rahva teadvusse ja peavoolumeediasse.

3.2. Probleemi avastamise esimene etapp 1995. aasta suvel

1995. aasta suvel ületas narkoproblemaatika järsku peavoolumeedia läve, jõudes mitu korda ka Eesti suurte päevalehtede esikülgedele. Seda põhjustasid nn Tai juhtum ja “moonisõda”. Esimese kohta ilmus analüüsitud väljaannetes 51 ja teise kohta 45 lugu. Seda oli palju, kui arvestada, et kogu 1994. a peale oli ilmunud 103 narkoteemalist artiklit. Ainuüksi 1995. aasta augustis ilmus eestikeelses ajakirjanduses 84 artiklit narkoteemal. Vaatlen neid kahte kaasust lähemalt.

Tai juhtum

Juhtum hõlmas nelja eestlase arreteerimist Bangkoki lennujaamas suure koguse heroiiniga 21. juunil 1995 ja sellele järgnenut. Tai seaduste kohaselt ootas narkokullereid surmanuhtlus või eluaegne vangistus. Just dramaatiline olukord — surmanuhtlus või eluaegne vangistus kuriteo eest, mida meedias esitati pigem ebaõnnena — tõi selle loo jõuliselt esiplaanile. Narkokullerlus kui süütegu jäi meediakajastuses suuresti kaasmaalaste suhtes väljendunud kaastunde varju. Ajakirjandus konstrueeris narkokullereid juhusliku mittevedamise tõttu toetust väärivate ohvritena, mis peegeldus näiteks loo kontekstualiseerimises. Motiivid (raha, võimalus reisida eksootilisse paika) näisid õigustatud, sest need olid üleminekuaegses Eestis inimestele arusaadavad väärtused. Näiteks kirjutati ajakirjas *Elu Pilt*:

Sa ei kujuta ette, kuid on täiesti võimalik vaid tänasele elada. Tahan seda, seda ja veel seda — ning siis pakub keegi võimaluse soov tegelikkuseks muuta. Loomulikult minnakse rõõmsalt reisima, et vaid oleks võimalus mõne aja pärast hooletult mainida: „See juhtus siis, kui ma parajasti Bangkokis olin. . .” (Saar 1995).

Selle juhtumi puhul eristus selgesti “meie-nemad” (rahvus)diskursus. Eestlaseks olekut hakati justkui vastandama kuritegevusele (kuna eestlane on tubli, töökas, aus). “Meie” ja “süütu vahelejäaja” diskursuse kõrval kajastus ka “nende” diskursus: kauge, lõunamaine ja võõras maailm, kus reeglid ongi teistsugused:

Ma [president Lennart Meri] tahaks öelda ka seda, et riigid, kus uimastusaineid toodetakse, on selle vastu võidelnud väga karmide vahenditega, selle eest karistatakse surmaga, just lõunapoolsetes riikides, Lõuna-Aasias ja Lõuna-Ameerika (Neli eestlast. . . 1995).

Narkodiskursuse seisukohalt on tähtis, et sellesse tuli kõnealuse loo taustal rohkem sisse kriminaalset aspekti. Lisandus uusi sõnasaajaid ja allikaid, eriti mitmesugusel tasandil Eesti võimukandjate ja politseitöötajate näol (vt ka Paimre, Harro-Loit 2011).

“Moonisõda”

1995. aasta juuli lõpus niitis keskkriminaalpolitsei maha Lõuna-Eesti talumehe moonipõllu. Tegevus toimus politseiameti peadirektori käsul ja siseministri heakskiidul. Justiitsminister seevastu pidas politsei tegevust seadusevastaseks (vt nt Paet 1995). Loo tegi eriti segaseks asjaolu, et põllumajandusminister ise oli toonud mooniseemned Eestisse ja ärgitanud talumeest neid kasvatama ning lubanud pärast saagigi ära osta (Paet, Lõhmus 1995).^{*} Näiteks *Eesti Sõnumitest* võis lugeda (Põld 1995):

Minister Ilmar Mändmets kinnitas Eesti Sõnumitele, et moonikasvatases pole midagi kriminaalset ega uut — seda taimet on Eestis kasvatatud kolmandat aastat, sest tema tõi siis mooniseemne Eestisse ja et politsei on põllumehet raudselt liiga teinud.

Olgugi et ekspertis tuvastas, et morfiinisaldus moonides oli väga suur (20%), leidis politsei tegevus taunimist kõrgemalgi

^{*}Kõnealusel ajal oli siseminister Edgar Savisaar, justiitsminister Paul Varul ja põllumajandusminister Ilmar Mändmets. *Toim.*

tasandil (vt nt Raag 1995). Politsei aktsioonis peegeldus siseministri silmapaistmistahe, mistõttu moonide hävitamise suhtu irooniliselt (nt Muuli 1995; Tarand 1995 jt). Ärksamad ajakirjanikud mõistsid, et küsimus ei ole mitte niivõrd eramandi hävitamises (moonipõllu mahaniitmine), vaid 1995. aasta sündmused peegeldavad suuremat probleemi — narkomaaniat ja narkokuritegevust Eestis. Ajakirjanik Ainar Ruusaa kirjutab (1995):

Kahe-kolme Eestis avastatud unimagunaistanduse hävitamine ei päästa aga olukorda ja siseministri katse lõigata sellest loobereid on hirmuäratava reaalsuse taustal pelgalt läbipaistev propagandanõks. Viljandimaa moonipõllu hävitamisega püüdis politsei näidata, et võitlus uimastitarbijate ja kasvatajate vastu on alanud. Kui sellele ei järgne aga uimastite vahendajate, sissetoojate ning hulgimüüjate vastane tõhus tegevus, jääb üksiku moonipõllu mahaniitmine vaid rumalatele mõeldud etenduseks.

Sellel juhtumil seoses lisandus meedias narkodiskursusse mitmesuguseid võimuesindajaid (riigikogu liikmed, ministrid, riigiprokurörid, poliitikud, politseijuhid jt) ning narkoprobleematika omandas meedias karmima konteksti.

Narkotemaatika kajastuse muutus

Võrreldes varasemaga tuli 1995. a rohkem esile narkokuritegevuse ja selle vastu võitlemise teema, nagu “Eesti narkokuritegude välismaal” (22%), “narkokuritegevuse analüüsiv/ülevaatlilik aspekt” (6%), “Eesti kuritegevuse ja politsei uudised” (6%) ning “kohtu-uudised” (2%). Korraakitsjatele anti sõna veerandis artiklites. Tugevnes ka poliitiline ja õigusteoreetiline aspekt. Võimuesindajad said sõna peaaegu kolmandikus artiklites.

Kui enne 1995. aastat tajuti meedias narkootikumide pigem välismaise probleemina, siis “moonisõja” ja Tai juhtumiga sai selgeks, et see on ka Eesti probleem. Enamik artikleid seostus 1995. aastal Eestiga (87%). Kui 1994. aastal oli poolte narkoteemaliste artiklite näol tegemist välisajakirjandusest vahendatud materjaliga, siis nüüd oli neid vaid kümnendik. Riigi tasandil tuli esile 74% puhul (aasta varem oli see näitaja vaid 35%).

Olgugi et seni peaaesjalikult kollases ajakirjanduses kajastatud muu maailma probleemist sai järsku n-ö Eesti asi, ei käsitletud narkootikumide ka 1995. aastal Eesti meedias eriti selles võtmes, nagu oleksid keelatud uimastid Eesti riigile potentsiaalselt suur probleem. Eufooriline entusiasm, mis peaks tähelepanutsükli teise faasiga kaasas käima, kaasnes peamiselt teemaga, kuidas Eesti narkokuritegude Taist kätte saada ja kas moonikasvatavast talumehel on kohtus ikka lootust politsei vastu õigust saada. Poliitikute aktiveerimisel järgnenud aastatel võis eespool analüüsitud sündmustel vähemalt mõningane roll olla. Suurem ind narkomaaniaprobleemi likvideerimiseks tuli aga esile alles viis aastat hiljem.

3.3. Narkoprobleemi teine avastamine aastatuhandevahetusel ja entusiasm probleemiga toimetuleku suhtes

2000. aastaks oli riigis narkootikumidega seoses palju muutunud. Narkokuritegevus levis, koolinoorte uurimine näitas uimastitega eksperimenteerimise kasvu (Allaste jt 2008), ravi saavate narkomaanide arv olid kümne aastaga mitmekordistunud (Kariis jt 1998: 31). Ka meedia huvi narkotemaatika vastu oli tunduvalt suurenenud (vt joonis 2). Ainuüksi *Postimehe* ja *Eesti Päevalehe* paberväljaannetes ilmus 2000. aastal kokku 283 narkoteemalist artiklit, mida oli ligi neli ja pool korda rohkem kui 1995. aastal (vt joonis 2). Võib öelda, et tegemist oli narkoprobleemi kajastuse kõrgajaga Eesti ajakirjanduses. 2000. aastal võis meedia huvi suurenemist täheldada sügisel, mil ilmnis HIV levik Ida-Virumaa süstivate narkomaanide hulgas.

Aidsiplahvatus

Kui 1990. aastate keskpaigani oli aidsiteema osakaal analüüsitud artiklites olnud nullilähedane, siis 2000. aastal moodustas see peaaegu kümnendiku (9%). Ilmus mitu juhtkirja (Narkomaania ja AIDS... 2000; Narkosõltuvus... 2000). Räägiti aidsiplahvatusel ja -epideemiast (Kalikova 2000; Rand 2000b). Paanika väljendus ka näiteks selles, et raporteeriti, kuidas surmaviiirus on pealinnale (“meile”) lähenemas (Narvas... 2000). Siiski tõi just aidsiteema narkodiskursusse humansema aspekti (vt

nt Mumma 2000; Sommer 2000; Sikk 2000b), hakati rohkem rääkima sõltlaste abistamisest (5%). Avaldati intervjuusid viirus-kandjate lähedastega (Ammas 2000).

Olgugi et varasemast rohkem oli narkotemaatikas esil sotsiaalset ja humaanset lähenemist, hakati narkomaanides nägema ohtu n-õ korralike inimeste heaolule (nt Püttsepp 2000; Päärt 2000; Pelutav. . . 2000). Räägiti sellest, et narkomaanid torkavad “korralikke” inimesi ühistranspordis naljaviluks süstlaga ja puhastavad toidupoes nõelu sidrunitesse, mistõttu me kõik oleme aidsist ja hepatiidist ohustatud (Alasoo 2000; Sikk 2000a). Teema “narkomaanid kui oht heaolule” moodustas koguni 7% kõigist narkoteemalistest lugudest.

Juurde oli tulnud veel mitmeid varem puudunud teemasid, näiteks “narkootikumid ja kool”, “lapssõltlased”, “sooline aspekt”, suurenenud oli ennetuse teema osakaal (6%). Seega oli teemade spekter uueks millenniumiks oluliselt avardunud. Õiguskaitsespetsialistide kõrvale oli varasemate aastatega võrreldes lisandunud meedikuid (16%), ennetustöötajaid, psühholooge, õpetajaid jt lastega tegelejaid (kõiki 4%) ning kohalike omavalitsuste esindajaid (5%). Rohkem said sõna ka narkomaanid ise (6%), tavakodanikud (6%), lapsed ja noored (4%), narkomaanide vanemad (2%) ning nende sõbrad ja kaaslased (2%), aga ka narkomaanide ja narkokurjategijate ohvrid (1%). Peaaegu kümnendikul juhtudel said sõna teadlased. Kui sotsiaalministeeriumi ametnikud meedias sõna võtsid, siis nad pigem vähendasid probleemi (Rand 2000a). Võimuesindajad said narkoteemal 2000. aastal meedias tunduvalt vähem sõna kui 1995. aastal (oli erandeid, nt Riigikogu liige Anti Liiv). Suurenenud oli teadus- ja ravi-, ennetus- ning sotsiaalkeskuste osakaal infoallikana.

Narkokuritegevus ja selle ohjeldamine

Kuritegevuse ja selle ohjeldamisega ning õigusega seotud teemad ei olnud humaanse aspekti lisandudes narkodiskursusse oma osakaalu kaugeltki vähendanud. Eesti kuritegevuse- ja politsei uudised moodustasid 15%, Eesti narkokuritegevust analüüsivad ülevaateartiklid 9%, kohtu-uudised 6% ning lood Eesti narkokulteritest 5% analüüsitud artiklitest. Meedia huviorbiiti olid tõusnud

eestlase vahelejäämised Põhjamaades (nt Tapver 2000; Soome. . . 2000). Õigusteoreetilised lood moodustasid 2% artiklitest. Allikana leidsid artiklites sagedamini äramärkimist just politsei, kohus ja prokuratuur.

Samal ajal kui narkoprobleem teadvustus ühiskonnas eriti teravalt, oli Tai juhtumi kajastamisel nagu 1995. aastalgi ülekaalus võõrast kohtusüsteemi süüdistav ja eestlasi õigustav toon (nt Hansen 1999). 2000. aastal kirjutati meedias peamiselt sellest, et vangidel võib peagi avaneda võimalus Eestisse saada (Eesti. . . 2000; Michelson 2000). 2003. aastal, kui narkokullerid Eestisse toodi, võtsid ajakirjanikud neid lennujaamas kaamerate ja mikrofonidega vastu kui rahvuskangelasi (Tai vangid. . . 2003; Eestlastest. . . 2003 jt). Samas kerkis nendega seoses esile ka uusi küsimusi, näiteks see, miks peaks maksumaksja nende sõidu Eestisse kinni maksma, jms (nt Mattson 2003).

Selle etapi kokkuvõtteks võib öelda, et aastatuhandevahetusel oli meedia huvi narkoteema vastu haripunktis. Seda võisid tingida mitmed asjaolud. Esiteks võisid narkootikumid tunduda uue põneva teemana. Teisalt vargused, mida narkomaanid tänaval toime panid, puudutasid paljusid. Kolmandaks, aids, mis hakkas Ida-Eestis levima, ähvardas Tallinnasse jõuda ning ka “korralikud” inimesed tundsid end ohustatuna. Neljandaks oli meedia jaoks atraktiivseid aktiviste, nagu Nelli Kalikova, kelle tegevussfäär on küll aidiennetus, kuid aastatuhandevahetuseks olid aids ja narkomaania muutunud Eestis teineteisega väga tihedalt seotud valdkondadeks. Viiendaks oli käivitunud riiklik ennetusprogramm, mille raames jagati ajakirjanikele koolitust ja meediaväljaanded said hõlpsamini vajalikku informatsiooni. Kui suur roll oli aktiivses meediakajastuses sellel, et riigi tasandil hakati 2000. aastate algul probleemi likvideerimiseks suuremaid aktsioone ette võtma, ei ole teada. Arvata võib, et intensiivsem meediakajastus mõjus poliitika aktiveerumisele positiivselt. Liina Raju uuring (2010: 102) näitas, et noored tajusid 2000. aastatel narkomaaniat ühe tähtsaima probleemina Eesti ühiskonnas, ja meedia rolli ei saa siin alahinnata.

3.4. Probleemi lahendamise maksumusest teadlikuks saamine 2000. aastate jooksul

2005. aastaks võis täheldada Eesti ajakirjanduse huvi kahanemist narkoteema vastu, millele on viidanud ka teised uurijad (Laastik 2004). Sündmus, mida 2005. aastal meedias kõige rohkem kajastati, oli narkomaanide päevakeskuse avamine Tallinnas (25 artiklit). Tekkis mõningane arutelu, mille käigus esitati poolt-ja vastuargumente ning millest muu hulgas selgus, et vähemalt osa inimesi näeb narkomaanide keskuse toomises elurajooni suurt ohtu n-ö korralike inimeste turvalisusele.

Narkomaanide keskuse nn madala läve juhtum

Juhtum puudutas Tallinna linna plaani avada Magasini tänaval narkomaanide päevakeskus. Selle avamist nägi ette uus riiklik ennetusstrateegia. Tsiteerigem linnapea avaldust meedias: “Oleme lubanud astuda reaalseid samme narkomaaniaga võitlemiseks ning ei saa piirduda sõnade ja loosungitega,” ütles Palts (Olvet 2005b).

Ene Tomberg, Tallinna sotsiaal- ja tervishoiuameti tervishoiuosakonna juhataja, oli optimistlik: “Nii riiklik kui ka linna uimastivastase võitluse strateegia näevad ette niisuguste keskuste rajamist mitmel pool Tallinnas. Kindlasti oleks vaja vähemalt nelja niisugust keskust. (Eelrand 2005.)

Kui elurajooni inimesed keskuse avamisest 2005. a kevadel teada said, tekkis protest ning asi jõudis meediasse (nt Rooväli 2005; Olvet 2005a jt). Kohalik elanik väljendas oma hirmu, et seni rahulikus elurajoonis võib peagi hakata levima narkoäri ja süstimine (Olvet 2005a):

“Asi pole pirtsutamises, see kant ei suuda vastu võtta ja ära mäluda nii palju sedalaadi asutusi,” põhjendas [kohalik elanik Hanno] Kindel. “Siin on väikeste majadega rahulik rajoon. Vaikse tänava park on ainus suurem avatud laste mänguplats kogu kesklinna peale. Selleks ei pea olema Delfi oraakel, et ennustada, mis narkarite tulles pargis juhtuma hakkab”.

Ajakirjanduses esitati teisigi vastuväiteid linna plaanile, näiteks ajakirjanik Küllike Rooväli kirjutas: “Juttu, et enesemürgitajad saadakse tänu keskusele tänavalt ära, ei kipu ilmselt keegi nende

tulevastest naabritest uskuma. Kui majal on madal lävi, siis on ka väljumine piisavalt lihtne. Narkootikumide hankimiseks on narkomaanid alati vargil käinud ja teevad seda ka edaspidi. Või hakkab linn neid sellega varustama ja tehakse riigihange parima diileri leidmiseks? Esimestena saavad maja asukoha igal juhul teada narkoäriks” (Rooväli 2005).

Tallinna Ühisgümnaasiumi direktor väljendas samuti seisukohta, et keskuse avamine tooks piirkonda probleeme: “Direktori arvates paneb keskuse rajamine ohtu paljude seal piirkonnas elavate inimeste, sealhulgas ühisgümnaasiumi õpilaste ja nende pereliikmete turvalisuse ning ta palub tungivalt kaaluda keskuse sobivust miljööväärtuslikku ja praegu veel rahulikku elamispiirkonda” (Olvet 2005b).

Samas leidis ka narkokeskuse idee pooldajaid. EPLi repliigis nenditi: “Protestihimulised kodanikud peaksid siiski endalt küsima: kus siis ja kuidas peaks avalik võim, olgu riik või omavalitsus, probleemi lahendama? Kas välismaal? Ja ka nüüd, mil probleemiks narkomaanide hoolduskeskused, meenutada Eesti seniseid positiivseid kogemusi” (Ennetada. . . 2005).

Noorsoosotsioloog Airi-Alina Allaste tõi esile, et narkomaaniat peetakse Eestis “teiste” probleemiks ja et Eestis ei olda veel valmis lääneeuroopalikult mõtlema ega käituma (Allaste 2005):

Narkomaania-alane avalik diskussioon Eestis on siiani pigem loonud pildi narkosõltlastest kui ebamäärasest “teisest”, kellega korralikul kodanikul mingit kokkupuudet ei ole. Tegemist oleks nagu kurjade tulnukatega, kes on tulnud “meid” röövima ja tapma ning meie lapsi oma mustade nõeltega mürgitama. Suhtumist narkomaaniasse kui “teiste” probleemi on süvendanud asjaolu, et suure osa probleemsest narkosõltlastest moodustab venekeelne elanikkond.

Linn pidas ärritumise tegelikult põhjuseks kinnisvaraobjektide võimalikku hinnalangust selles piirkonnas (Olvet 2005a). Riigikogu liige ning aidsi- ja narkoennetaja Nelli Kalikova tõdes, et Magasini tänava probleemid on valesti käitunud mõlemad konfliktisalsed: “Elanikud kaitsevad kirglikult ainult oma huve, ametnikel jäi aga kodutöö tegemata — puudulikuks jäi keskuse optimaalse asukoha põhjendus ja ühiskondliku arvamuse kujundamine” (Kalikova 2005).

1. juulil 2005 avas keskus ukseid ning samal päeval keelas kohus oma määrusega seal igasuguse narkomaanidega seotud tegevuse (Kohus... 2005). Narkomaanide keskus selles elurajoonis tegutsema ei hakanudki. Selle juhtumi kajastusest sai selgeks, et oma turvalise elukeskkonna loovutamine narkomaanide hüvanguks tundub inimestele liig. Olgugi et narkomaania ennetamise riiklik strateegia nägi selliste keskuste loomist ette, tekitas see rahvas protesti. Siin saab tõmmata paralleeli Anthony Downsi väitega, et elanikkonnale on paljude sotsiaalsete probleemide lahendamine tegelikult vastumeelt, sest ohvrid on liiga suured.

Eesti narkokullerid ja “-muulad”

Tai juhtumi peategelased said 2005. aastal Eesti vanglatest vabaks. Kümne aasta pikkuse kaasatundva kajastuse põhjal oleks võinud arvata, et vangide vabanemine tekitab suurt meediahuvi. Tegelikult erilist meediakära ei tulnud. Suuremad lehed märkisid vangide vabanemise fakti üsna kuival toonil ära (nt Kolmapäevast... 2005). Lugu oli muutunud meediale ebahuvitavaks (vt ka Harro-Loit, Paimre 2008). 2000. aastate jooksul jäi Eesti inimesi narkootikumidega vahele peaaegu kõikjal maailmas. Pikemat aega pälvis Tai narkokullerite kõrval 2000. aastatel tähelepanu ühe Tartu äri-mehe (Tarvet Vaik) ja rohkem või vähem tuntud Aafrika päritolu meelelahutustegelaste (Emelai ja De Luna) organiseeritud kokaiinivedu maailma eri paikadesse (vt nt Filippov, Vahter 2004; Jakobson 2004). Lugu pälvis kõrgendatud tähelepanu ilmselt ka seetõttu, et sinna oli kaasatud maailmakuulsa eestlasest tippmoodelli õde. Alates 2007. a hilissuvest on räägitud meedias Eesti poiste kinnikukkumistest Ladina-Ameerikas ja nende elust sealsetes vanglates (vt nt Rudi 2007; Anvelt 2008). Siinkohal on meediale huvipakkuvaks asjaoluks olnud ilmselt see, et tegemist on tavaliste naiivsete Eesti noormeestega (ühed “meie” hulgast), kes ei ole endale taskuraha teenimise tuhinas aru andnud, millised ohud sellise teoga kaasnevad. TV3-s jooksis eelmisel aastal (2011) isegi saade “Narkomuulad” noortest Eesti meestest, kes olid läinud hõlptulu teenima ja sattunud Ladina-Ameerika vanglatesse. Saadetes räägiti ka lähedastega ja uuriti, mida Eesti riik nende aitamiseks teeb.

Narkotematika kajastuse muutus

Teemade analüüs näitas, et suurenes “narkomaanide aitamise” osakaal (6%), jäädes ikkagi oluliselt alla kuritegevusalastele (19%) ja kohtu-uudistele (13%). 2000. aastaga võrreldes oli rohkem informatiivset ja teaduslikku aspekti, mis näitab, et ajakirjanduskajastus oli muutunud teaduspõhisemaks ja seega adekvaatsemaks. Nende seast, kellele lugudes sõna anti või kelle arvamus väljendus, tõusid esile korrakaitstjad ja juristid. Allikatest olid ülekaalus politsei ja kohus. Narkoprobleem jäi eelkõige riigi ja rahva tasandile (paberväljaannetes 74% ja veebis 81% juhtudest). Võib öelda, et narkoprobleemi oli 2005. aastaks hakatud meedias tajuma riikliku küsimusena, mille lahendamise on riik delegeerinud eelkõige politseile jt korrakaitsetele.

3.5. Intensiivse avalikkuse tähelepanu taandumine ja probleemijärgne etapp

Olgugi et 2009. a kajastasid kahe suure päevalehe võrguväljaanded narkoteemat veelgi rohkem kui 2005. aastal, ei kirjutanud paberväljaanded narkootikumidest suurt midagi (vt joonis 1 ja 2). *Postimehe* ja *Eesti Päevalehe* trükiversioonis ilmus kogu aasta peale kokku vaid 58 artiklit. Ka sisulises mõttes võis 2009. aastaks mõningaid muutusi täheldada. Juurde oli tulnud õigusteoreetilist aspekti ja legaliseerimistemat ning vähemaks oli jäänud Eesti kuritegevuse ja politsei uudiseid. 2009. aasta juulis tekkis meedias kanepidiskussioon, kus vahendati õigusteadlaste professor Jaan Sootaki ja Paavo Randma seisukohti, et ühiskonna ülekriminaliseerimise vähendamiseks võiks kerged narkootikumid legaliseerida (Raun 2009b). Vastupidisel arvamusel olid paljud terviseasjatundjad ja narkoennetustöötajad (Kurbatova 2009; Raun 2009b; Talu 2009 jt).

Paber- ja võrguväljaannetes oli teema käsitus mõneti erinev. Kui esimestes olid esiplaanil sotsiaalsemad teemad (narkomaanide aitamine, noorte elu ja aidsiteematika) ning õigusteoreetiline ja kultuuriline külg, siis võrguväljaanded kajastasid eelkõige narkoprobleemi laias maailmas; nt leidis tunduvalt rohkem lugusid kuulsustest ja narkokuritegevusest muudes maades. *Postimees* oli

2009. aastaks saanud endale veebiversioonis spetsiaalselt kuulsuste elu kajastamisele orienteeritud lisa Elu24, mis on ehk peamine põhjus, miks sel aastal oli oluliselt suurenenud kuulsustest ja narkootikumidest rääkivate lugude osakaal (14%).

Ajakirjanikud on 2000. aastate jooksul ilmselt mõistnud, et narkoteemal polegi nii lihtne kirjutada. Suured pealkirjad arreteerimistest ja aidi levikust võisid küll aastatuhandevahetuse lugejaid ligi meelitada, kuid praegu ollakse sellest tüdinud. Temaatika, mis ühelt poolt on huvitav ja põnev (poptähtede narkoprobleemid ja kinnipeetud uimastilastid piiril), võib lugejates arusaamatustki tekitada. Narkomaanide ravist ja rehabilitatsioonist meedias eriti ei räägita, sest seda probleematikat on niihästi keeruline käsitleda kui ka lugejatel vastu võtta. Raske on avalikkusele selgitada, miks peab narkomaane toetama, kui nad ise on endale selle tee valinud. Legaliseerimisproblemaatika kannab aga hoopis keerulist sõnumit. Kui ennetajad jt räägivad, kui ohtlikud narkootikumid on, siis kuidas nüüd äkki teadlased ütlevad, et kõik need pahad ained tuleks seaduslikuks muuta? Ajakirjanikult nõuab säärase kompleksse teema asjakohane avamine aega, teadmisi ja lisapingutust. Et aga näiteks legaliseerimine kütab rahva seas alati kirgi, võetakse see mõnikord meedias uudistevaesel perioodil kõne alla, ilmselt selleks, et lugejaid ligi meelitada.

4. DISKUSSIOON JA JÄRELDUSED

Narkoprobleemi kajastamine Eesti ajakirjanduses on läbinud tee, mis on küllaltki sarnane Downsi tähelepanutsükliga (1972), ehkki võib täheldada ka mõningaid erinevusi. Probleemieelne etapp joonistus välja üsna klassikalisel kujul ja puudutas aega kuni 1995. a suveni. Tegelikult olukorra näitajad viitasid olukorra halvenemisele ja asjatundjad, kes probleemi teadvustasid, võtsid ka meedias aegajalt sõna. Siiski oli seda nii vähe, et avalikkus ei tajunud narkomaaniat veel probleemina (Narusk 1999: 107; Lagerspetz 2005). Meedias kujutati narkomaaniat üldiselt kui kauget, Eestit mitte eriti puudutavat nähtust, teatud osas ajakirjandusest isegi ilma negatiivse kontekstita. See võis olla tingitud sellest, et ajakirjanikud ei teadvustanud uimastitarbimist probleemina ega osanud uut nähtust kajastada. Teisalt on millegi keelatu eksponeerimine eliidi

ja kuulsuste harjumuspärase tegevusena huvitav ja kõmuline ning meelitab lugema ja võib seega väljaande müügiedule kaasa aidata.

Probleemi avastamise periood tuli seevastu esile kahes jaos. 1995. aasta suvel jõudis narkoproblemaatika jõuliselt üle peavoolumeedia uudiskünnise seoses nn Tai juhtumi ja “moonisõjaga”. Uimastiprobleem hakkas seostuma “meiega” (eestlastega) ja negatiivsete sanktsioonidega (politsei sekkumine, arestimised, karmid karistused). Tai juhtumi ja nn moonisõja kajastuse intensiivsus 1995. aasta suvel tõi keelatud uimastite probleematika rohkem rahva teadvusse. 1990. aastate teisel poolel hakati ka poliitilisel tasandil probleemile reageerima (nt loodi riiklik narkoennetusprogramm). Raske on siiski öelda, kui suur oli meedia roll poliitikutel aktiveerumisel. Ilmselt mängisid siin tähtsat osa ka nii väliskohalike spetsialistide soovitusel hakata kiiresti narkoprobleemiga tegelema (Lagerspetz 2005: 98). Uimastiprobleemi teine “avastamine” leidis aset alles 2000. aastal seoses HIV ja narkokuritegevuse levikuga, millele järgnes ka riigi aktiivne reageerimine.

Narkomaanide keskuse nn madala läve juhtum 2005. aastal näitas rahva vastumeelsust narkomaanide abistamise suhtes, vähemalt oma elurajoonis. Oli alanud tsükli kolmas faas ehk arusaamine probleemi lahendamise kõrgest hinnast. 2000. aastate vältel on narkoprobleem eeskätt juhtivate päevalehtede trükiversioonist välja tõrjutud, samal ajal kui narkootikumidega seotud meelelahutuslik külg (kuulsused ja arreteerimised) on võrguväljaannetele praeguseni küllaltki huvipakkuv. Küllap on narkoteema midagi sellist, mis eeldatavalt meelitab inimesi internetis klikkama. Uudiseid kuulsuste kohta on kerge edastada, sest sageli on sellised lood välisajakirjandusest tõlgitud. Probleem ise — narkomaania Eestis — ajakirjanduses eriti esile ei tule, ehkki tegu on endiselt tõsise probleemiga (vt joonis 1). Ilmselt ei teadvustata keelatud uimasteid tähtsa probleemina praegu ka avalikkuses, kuid see vajaks lähemat uurimist. Tõsi, just viimasel ajal on Eesti meedias kõne all olnud noorte narkotarbimine kui probleem Eestis (vt nt Narkootikumid... 2012; Narkokoerad... 2012). See kinnitab Downsi väidet (1972: 41), et kui leiab aset midagi kõmulist, on tsükli läbinud nähtusel jälle võimalik meedias esile kerkida.

Trükimeedia huvi kahanemine Eesti narkoprobleemi vastu võib olla tingitud paljudest asjaoludest. Uimastid on liiga keeruleine teema meediale, mida huvitavad eelkõige suured pealkirjad, hirmulood ja probleemi lihtsustatud esitamine (Gossop 2007: xii). Viimastel aastatel on ühiskonnas esile kerkinud muid huvitavaid probleeme ja teemasid (nt majandussurutus, haridusreform, korruptsioon poliitikute hulgas, doping spordis jm), mida meedia meeleldi kajastab. Keelatud uimastid, mis oli uus ja põnev probleem 1990. aastate keskel ja aastatuhandevahetuse paiku, ei ole enam huvitav.

Narkomaania on üks neid ilminguid, mis sai ühiskonnas nähtavaks ja mille meediadiskursus hakkas arenema alles pärast Eesti iseseisvuse taastamist. Kas muud n-õ uued probleemid, nagu prostitutsioon, aids, töötus jms, on läbi teinud samasuguse meedia huvi tõusu ja languse ning läbinud tähelepanutsükli, vajab veel uurimist.

Kirjandus

- Alasoo, A. 2000. Mees torkas pensionäri verise süstlaga. — *Postimees*, 3. XI
- Allaste, A.-A. 2005. Narkosõltlased elavad meie keskel. — *Postimees*, 2. V
- Allaste, A.-A., M. Kobin, I. Kolk, M. Alterman, V. Võõbus, K. Kaha, N. Derman, M. Paakspuu, U. Saar 2008. Koolinoored ja uimastid. 15–16-aastaste õpilaste legaalsete ja illegaalsete narkootikumide tarvitamine Eestis. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus
- Allingu, L. 1993. Valitsust narkomaania ei huvita. — *Rahva Leht*, 4. II
- Ammas, A. 2000. Intervjuu aidsiohvri elukaaslasega. — *Eesti Päevaleht*, 21. IX
- Anvelt, K. 2008. Narkomuulad jäävad vahele varem või hiljem. — *Eesti Päevaleht*, 6. VII
- Courtney Love tunnistas, et tarvitab uimasteid. 1994. — *Post*, 7. XII
- Cullen, T. 2003. HIV/AIDS: 20 years of press coverage. — *Australian Studies in Journalism*, no. 12, pp. 64–82
- Dearing, J. W., E. M. Rogers 1996. *Agenda-setting*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Downs, A. 1972. Up and down with ecology — the issue-attention cycle. — *Public Interest*, no. 28, pp. 38–50
- Eelrand, H. 2005. Äsja rajatud keskus sõltlaste aitamiseks töötab tühikäigul. — *Eesti Päevaleht*, 30. VIII
- Eesti narkokulleritel on lootus Tai vanglast pääseda. 2000. *Eesti Päevaleht*, 6. IX
- Eestlastest Tai narkokullerid jõudsid Tallinna. 2003. *Postimees*, 13. V
- EMCDDA 2011. Annual Report Online 2011: The state of the drugs problem in Europe. Luxemburg, EMCDDA, www.emcdda.europa.eu/online/annual-report/2011/diseases-and-deaths/4
- Ennetada! Aga kus? 2005. *Eesti Päevaleht*, 16. V
- Fee, E., D. M. Fox (eds.). 1991. *AIDS. The Making of a Chronic Disease*. Berkeley: University of California Press
- Filippov, J., T. Vahter 2004. Must mees, tüdrukutebänd ja Tartu narkoparun. — *Eesti Ekspress*, 14. I
- Gonzenbach, W. 1996. *The Media, the President and Public Opinion: A Longitudinal Analysis of the Drug Issue, 1984–1991*. Mahwah, N.J.: L. Erlbaum Associates
- Gossop, M. 2007. *Living with Drugs*. Aldershot: Ashgate Publishing
- Hansen, A., B. Gunter 2007. Constructing public and political discourse on alcohol issues: Towards a framework for analysis. — *Alcoholism*, no. 2, pp. 150–157
- Hansen, R. 1999. Eestlaste elu Tai narkovanglas. — *Õhtuleht*, 22. V
- Harro-Loit, H., M. Paimre 2008. Ajakirjanduslikud teemalained — kas ka muutuste katalüsaatorid? — *Akadeemia*, nr 1, lk 82–95
- Jackson vabaneb uimastitest. 1993. *Liivimaa Kroonika*, 9. XII
- Jakobson, K. 2004. Poplaulja Emelai ajab narkoäri korraldamise mäenedžeri kaela. — *Õhtuleht*, 4. III
- Jänes, H. 1987. Uimastid: paljutahuline probleem. — *Aja Pulss*, nr 1, lk 25–26
- Kalikova, N. 2000. Aidsiplahvatus Eestis. — *Postimees*, 12. X
- Kalikova, N. 2005. Madala läve keskuse õppetunnid. — *Postimees*, 14. VII
- Kariis, T., A. Ahven, V. Jänes, A. Narusk 1998. Annual National Report, Estonia, 1998. Sub-Regional Report Estonia. PHARE Project on Drug Information Systems
- Kas Elvise varajase surma põhjustasid narkootikumid? 1993. *Liivimaa Kroonika*, 27. V
- Kitsing, M., T. Lepmets 1993. Uimastite keelustamine teeb ühiskonnale rohkem halba kui head. — *Hommikuleht*, 25. XI

- Kohus sulges ajutiselt narkokeskuse uksed. 2005. *Eesti Päevaleht*, 7. VII
- Kolmapäevast kõik eestlastest Tai narkokullerid vabad. 2005. *Eesti Päevaleht*, 9. VIII
- Kurbatova, A. 2009. Eksperiment Hollandi moodi. — *Postimees*, 24. VII
- Kärdi, V. 1993. Marihuaana ja hašiši tarvitajatest Eestis. — *Vikerkaar*, nr 8(5), lk 54–61, nr 8(6), lk 58–63
- Kärdi, V. 1994. Uimastid — võrrand mitme tundmatuga. — *Hommi-kuleht*, 11. I
- Laastik, L. 2004. Narkomaania representatsioonid Eesti ajalehtedes 2003. aastal. Uurimisraport. Tallinn: Eesti Uimastiseire Keskus. www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=20525/2003_meedia_analys_vii mane.%5B1%5D.pdf
- Larin, L. 1998. Narkar kasvatab kanepit ise. — *Eesti Ekspress*, 3. IV
- Lagerspetz, M. 2005. Eesti uimastipoliitika vaeviline teke ja areng. — Airi-Alina Allaste, Mikko Lagerspetz, Aljona Kurbatova (toim.). *Uimastid ja uimastitarvitajad Eesti ühiskonnas*. Tallinn, lk 95–116
- Lagerspetz, M., J. Moskalawicz 2002. Drugs in the post-socialist transitions of Estonia, Latvia, Lithuania and Poland. — *European Addiction Research*, no. 8, pp. 177–183
- Lancaster, K., C. Hughes, B. Spicer, F. Matthew-Simmons, P. Dillon 2011. Illicit drugs and the media: Models of media effects for use in drug policy research. — *Drug and Alcohol Review*, vol. 30, no. 4, pp. 397–402
- Liiv, A. 1987. Oli rock'n'roll, on džiinid. Kas tuleb ka crack? — *Vikerkaar*, nr 1, lk 71–73
- Liiv, A. 1993a. Eesti uimastipoliitika (sotsiaalpoliitika osana) XX sajandi lõpus. TPÜ magistritöö
- Liiv, A. 1993b. Ka sina — Brutus! — *Elu Pilt*, nr 2, lk 9
- Liiv, A. 1994. Narkomaania — lootusetu haigus. — *Politsei*, 6. VI
- Liiv, A. 2000. Sõltuvushaigused sõltumatus Eestis. — E. Rääts (koost.). *Eesti uue aastatuhande lävel: väikerahva võimalused ja valikud*. Tallinn: TEA, lk 300–311
- Mattson, T. 2003. Riik nõuab vangidelt Taist toomise kulud sisse. — *Postimees*, 7. V
- McCombs, M., D. Shaw 1972. The agenda-setting function of mass media. — *Public Opinion Quarterly*, no. 36, pp. 176–187
- Meylakhs, P. 2009. Drugs and symbolic pollution: The work of cultural logic in the Russian press. — *Cultural Sociology*, no. 3, pp. 377–395
- Michelson, T. 2000. Narkokullerid võivad Tai vanglast koju pääseda. — *Eesti Päevaleht*, 7. IX
- Moraal. 2004. Omnibuss-uuring. Tallinn: Turu-uuringute AS. www.valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/riigikantselei/uldinfo/dokumentideregister/Uuringud/moraal%20aprill%202004.pdf
- Mumma, J. 2000. Narkomaan väärrib ravi. — *Eesti Päevaleht*, 6. IX
- Muuli, K. 1995. Edgar Savisaar teel võimule. — *Eesti Päevaleht*, 15. VIII
- Narkokoerad leidsid Läänemaa koolist 12 patustanud noort. 2012. *Postimees*, 18. IV
- Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012. 2004. Tallinn: Sotsiaalministeerium. https://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/valitsus/arengukavad/sotsiaalministeerium/Narkomaania_ennetamise_riiklik_strateegia.pdf
- Narkomaania ja AIDS käivad käsikäes. 2000. *Eesti Päevaleht*, 21. IX
- Narkootikumid muutuvad laste seas üha populaarsemaks. 2012. Delfi, 31. III
- Narkosõltuvus kui kuritegu. 2000. *Eesti Päevaleht*, 9. IX
- Narusk, A. 1999. *Argielu Eestis 1990ndatel aastatel: Elanikkonnaküsitlustel "Eesti 93" ja "Eesti 98" põhinev sotsioloogiline ülevaade*. Tallinn: TPÜ Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
- Narvas puhkenud aidsiepideemia laieneb Kohtla-Järvele. 2000. *Eesti Päevaleht*, 7. IX
- Neli eestlast ja tšehh jäid Bangkokis kümne kilo heroini väljaveol vahele. 1995. *Postimees*, 28. VII
- Neuman, W. R. 1990. The threshold of public attention. — *Public Opinion Quarterly*, no. 54, pp. 159–176
- Newig, J. 2004. Public attention, political action: The example of environmental regulation. — *Rationality and Society*, no. 16(2), pp. 149–90
- Nisbet, M. C., M. H. H. 2003. Framing science: The stem cell controversy in an age of press/politics. — *Harvard International Journal of Press/Politics*, no. 8(2), pp. 36–70
- Nisbet, M. C., M. H. H. 2006. Attention cycles and frames in the plant biotechnology devate: Managing power and participation through the press/policy connection. — *Press/Politics*, no. 11(2), pp. 3–40
- Noto, A. R., I. Pinsky, F. de Carvalho Mastroianni 2006. Drugs in the Brazilian print media: An exploratory survey of newspaper and magazine stories in the year 2000. — *Substance Use & Misuse*, no. 41, pp. 1263–1276

- Olvet, T. 2005a. Elanikud ei taha endale naabriks narkosõltlasi. — *Postimees*, 28. IV
- Olvet, T. 2005b. Ühisgümnaasium protestib narkokeskuse vastu. — *Postimees*, 11. V
- Paet, U. 1995. Politsei rikkus moonipõldu hävitades seadust. — *Postimees*, 4. VIII
- Paet, U., A. Lõhmus 1995. Keskkriminaalpolitsei hävitas Viljandimaal moonipõllu: Kõrge morfiinisaldusega mooni seemned müüs talunikele põllumajandusminister Ilmar Mändmets. — *Postimees*, 1. VIII
- Paimre, M. 1999. Narkotemaatika Eesti loetavamates nädalalehtedes 1993.–1995. a.: Bibliomeetriline aspekt. TPÜ magistritöö
- Paimre, M., H. Harro-Loit 2011. Media generated news waves — catalysts for discursive change: The case study on drug issues in Estonian print media. — *Journalism Theory, Practice & Criticism*, no. 12(4), pp. 433–448
- Pelutav naabrus: Narkomaanide ravi tulutoova eraettevõtlusena küsitav äri. 2000. *Postimees*, 18. XII
- Petersen, K. K. 2009. Revisiting Downs' issue-attention cycle: International terrorism and U.S: Public opinion. — *Journal of Strategic Security*, no. 2(4), pp. 1–16
- Põld, T. 1995. Moonisõtta sekkus eurominister: Moonisõjast põllumehe pilgu läbi. — *Eesti Sõnumid*, 8. VIII
- Päärt, V. 2000. Küla asus narkomaanide vastu sõtta. — *Postimees*, 11. X
- Püttsepp, J. 2000. Muhu vald nõuab Peterburi narkomaanide lahku-mist. — *Postimees*, 18. XII
- Raag, T. 1995. Riigiprokurör hoiatab politseiriigi eest. — *Eesti Päevaleht*, 21. VIII
- Raju, L. 2010. HIV/aids avaliku arutelu objektina. TÜ magistritöö
- Rand, A. 2000a. AIDS-i ulatuslik levik Eestis vähetõenäoline. — *Eesti Päevaleht*, 21. IX
- Rand, O. 2000b. Narva HI-viiruse epideemia laieneb. — *Eesti Päevaleht*, 28. IX
- Raun, A. 2009a. Ekspert: legaliseerija peaks enne nägema tõelist narkomaani. — *Postimees*, 7. VII
- Raun, A. 2009b. Juuraprofessor: asugem narkootikumide legaliseerimise tee. — *Postimees*, 7. VII
- Rooväli, K. 2005. Madala lävega maja. — *Postimees*, 14. IV
- Ruussaar, A. 1995. Ja uimastiriik tuleb... — *Eesti Sõnumid*, 7. VIII
- Saar, V. 1995. Seal, kus liikus Andres Raid... — *Elu Pilt*, nr 9/10, lk 9–11
- Shih, T.-J., R. Wijaya, D. Brossard 2008. Media coverage of public health epidemics: Linking framing and issue attention cycle toward an integrated theory news coverage of epidemics. — *Mass Communication and Society*, no. 11, pp. 141–160
- Sikk, R. 2000a. Aids ajab liikvele muistsed katkujutud. — *Eesti Päevaleht*, 11. X
- Sikk, R. 2000b. Tallinna pensionär pakub oma Valgamaa talu narkomaanidele. — *Eesti Päevaleht*, 3. III
- Smith, K. C., M. Wakefield, Y. Terry-McElrath, F. Chaloupka, B. J. L. Flay, A. Saba, C. Siebel 2008. Relation between newspaper coverage of tobacco issues and smoking attitudes and behaviour among American teens. — *Tobacco Control*, no. 17(1), pp. 17–24
- Soans, H. 1996. Uimastid — kas paheline mooveidrus? — *Eesti Ekspress*, 15. III
- Sobolev, M., K. Kivimaa, M. Tralla 1996. Kas loovinimesele on uimastid lubatud? — *Sõnumileht*, 15. V
- Sommer, S. 2000. Narkomaanid saavad ravikodu. — *Postimees*, 7. II
- Soome kohus mõistis eestlasest narkoärimehe vangi. 2000. *Eesti Päevaleht*, 19. X
- Tai vangid jõudsid Tallinnasse. 2003. *Eesti Päevaleht*, 13. V
- Talu, A. 2009. Õigusteoreetikute idee ja rahva tervis. — *Eesti Päevaleht*, 28. VII
- Talu, A., K. Abel-Ollo, K. Vals, A. Ahven, H. Tärn 2009. 2009. a. riiklik raport (2008. a andmed) EMCDDA-le REITOXi riiklikult narkoteabekeskuselt. Eesti. Uus areng, suundumused ja süvainformatsioon valitud teemadel. Tallinn: TAI
- Tapver, A. 2000. Soome politsei kahtlustab eestlast ecstasy rekordkoguse maaletoomises. — *Eesti Päevaleht*, 15. XII
- Tarand, K. 1995. Kuritegevus likvideeritud! — *Eesti Päevaleht*, 2. VIII
- Tenusaar, A. 1993. Kas kogu maailm “nõela otsa”? — *Hommikuleht*, 7. XII
- Volkman, T. 1995. Õnne juubeliks ehk 10 aastat ekstaatilis Euroopat!!! — *Eesti Ekspress*, 17. XI
- World Drugs Report. 2010. United Nations, New York; United Nations Office on Drugs and Crime, Viin. www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf

MARIANNE PAIMRE (sünd. 1967) on lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli infoteaduste erialal (1995) ja kaitsnud samas magistriväitekirja (1999). Praegu töötab TÜ avaliku õiguse instituudis spetsialistina ja õpib Jyväskylä ülikooli doktorantuuris ajakirjanduse erialal. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artikkel “Ajakirjanduslikud teemalained — kas ka muutuste katalüsaatorid?” (koos Halliki Harroloidiga; 2008, nr 1, lk 82–94).

VILEN KÜNNAPU. Akt (2009)

ARVUSTUS

MEIE OMA AARETE SAAR

Mats Burström. *Minnesgömmor: Berättelser om föremål gömda i jorden i Estland under andra världskriget*. Lund: Nordic Academic Press, 2012. 125 s.

Mats Burström. *Treasured Memories: Tales of Buried Belongings in Wartime Estonia*. Transl. by Charlotte Merton. Lund: Nordic Academic Press, 2012. 125 pp.

Asjadel on peamiselt emotsionaalne väärtus, aga need võivad selektada mälestusi teisiti, kui mälu oskab. Ajaloolased on mälestusi pidanud subjektiivseks ja valikuliseks, aga viimasel ajal neile siiski rohkem tähelepanu pööranud. Võib küsida, miks muist on meeles ja muist unustatakse. Stockholmi ülikooli arheoloogiaprofessor Mats Burström (sünd. 1962) on uurinud 20. sajandi arheoloogiat, s.t kaasaega, kirjutanud sellealase õpiku ning niimoodi arendanud seda suunda Skandinaavias. Ta on varem tegelnud Smålandi vanakraamifirma, Saksamaa Kolmanda Riigi esindusstaadioni ja Kuuba raketibaaside tänapäevaarheoloogiaga. Tema uurimisteenaks on olnud asjade ja üldse aineliste leidude tähtsus inimeste mäletamisvõimele (vt ka Ülo Ignatši intervjuud “Rootslane, kes hakkab Eesti maapõuest varandusi otsima.” — *Eesti Päevaleht* = *Estniska Dagbladet*, nr 11, 25. III 2009, lk 1).

Burström kuulis üsna hiljuti, et Teise maailmasõja ajal Eestist põgenenud inimesed olid maasse peitnud asju, mida kaasa ei saanud võtta. Need, kes põgenesid, kavatsesid pärast hirmu kadumist ja Eesti Vabariigi taastamist kohe pärast sõja lõppu koju tagasi pöörduda ning siis oleks asju jälle tarvis läinud. Nii sügavale oli sööbinud Atlandi deklaratsiooni vaim: ka lihtsad eestlased uskusid, et peatselt taastavad lääneliitlased Eesti Vabariigi. Tagasituleku jaoks peideti maasse igapäevaasju, raamatuid, fotoalbumeid, spordiauhindu. Maasse kaevati

neid praktilistel kaalutlustel: oli kiire ja maa sees arvati olevat kindel koht.

Enamasti suulistele mälestustele toetudes on Mats Burström uurinud seda küsimust projekti “Artefaktilised mälestused: Tänapäeva arheoloogia lähenemine asjadele” ja veel kahe sellesarnase raames. Tema sel aastal rootsi ja inglise keeles ilmunud raamat *Mälestuse peidupaigad: Jutustusi Teise maailmasõja ajal maasse peidetud asjadest* hõlmab selliseid esemeid kuni 1953. aastani.¹ Sellisest peitmisest on seni kirjutatud vähe. Burström võttis ühendust mitme instituudi ja organisatsiooniga, et leida eestlastest peitjaid Eestist, Rootsist, Austraaliast, Kanadast, Inglismaalt ja USAst, ning otsis Eesti uurijaid, kes võinuks olla sama küsimusega tegelnud. Üllatuseks selgus, et Eestis pole seda teemat uuritud ega inimesi selle kohta küsitatud.

Sissejuhatuseks annab Burström ajalootagapõhja aastatele 1941–1944 Eestis: okupatsioonidele, põgenemistele ja kavatsusele peagi tagasi pöörduda, ja Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisele 1991. Raamatus leidub ka lause, et holokausti ja natside massimõrva Idarindel selles teoses üksikasjalikult ei käsitleta. Autor puudutab lühidalt ka teisi riike, kus oli tekkinud seda laadi olukord, nagu Karjala 1940, interneeritud jaapanlased Kanadas Teise maailmasõja ajal, põgenemised Saksamaal 1945, Jugoslaavia lagunemine 1990. aastatel. Eestlastele keskendudes tugineb ta umbes kolmekümnele inimeste jutustatud loole asjade peitmisest. Rõhk pole mitte niipalju “suurtel” esemetel, nagu relvad ja lipud, vaid tavalistel, rohkem igapäeva tarbeasjadel. Nende andmete kontrollimine pole enamasti võimalik ja mälu muutub aja jooksul, ka ei pruugi teadmine peitmistest olla täpne ega terviklik. Oluline on ka nendest asjadest jutustamise viis ja informatsiooni liikumine inimeste vahel, samuti see, kuidas peidetud asjad mälu aktiveerivad. Burström arutab, kui kaua selline teadmine peidetud asjadest üldse püsib, sest teadjad kaovad või ongi juba kadunud. Ka pole sellisest peitmisest räägitud kartuses, et teised inimesed või isegi vargad võivad asjad leida, samuti otsese poliitilise hirmu pärast Nõukogude okupatsiooni ees. On antud vaikimislubadusi.

Huvi Eestis peidetud asjade vastu tekkis Mats Burströmil pärast 1988. a *Dagens Nyheteris* ilmunud artiklit Letti Rappist ja tema vennast Ülo Rammusest, kus oli juttu ka tammepuust tünnist, mis enne Rootsi

¹Vt mõlemat väljaannet osaliselt books.google.ee.

põgenemist Suurupis aeda peideti. 1998. aastal polnud talu enam alles, aga tünn oli koos telefonide, kristallvaasi, klaaside, hõbeuuri, tsaariaegsete hõbemüntide, ehete, kiikri, suurendusklaasi, sukatrippide, nõopide, õlivärvide ja muuga seal. Sugulased jagasid asjad Rootsis omavahel. Sellega algavadki *Mälestuste peidupaikades* konkreetsed peitmiselood.

Helga Nõu jutustab 1941. aastal Tartus oma emapoolsete vanavanemate poolt Tammelinna aeda peidetud asjadest ja sellest, kuidas majaanik sama tegi, kelle hõbeda jm peidukoht aga otsetabamuse sai. Põhiosa jutustusest keerleb Helga isa Aleksander Raukase poolt kahete tõrvatud õlivaati peidetud fotoarhiivi, mälestusesemete, raamatute, käsitööde, metsainspektorivormi, jahipüsside, õlivärvide, kaamera, riiete ja muu ümber. 1944. aasta septembris mattis Aleksander Raukas nendega täidetud tünnid Pärnu lähedale metsa liivasesse pinnasesse ja joonistas täpse plaani, asetas selle pudelisse, mille omakorda peitis maja juurde viivasse kangialusesse. Nii selle kui tünnide asukohti näitas ta tütrelegi. 1958. aastal saatis Raukas Rootsist oma naisevennale kodumaale pakki peidetuna uuesti joonistatud plaani, ja naisevend leidiski peitmiskohad, kaevas tünnid öösel välja, jättis asjad omale ja müüs osa neist, aga fotod ja negatiivid saatis ükshaaval Rootsi, samuti *Eesti Entsüklopeedia*, mis küll postis konfiskeeriti ja kaotsi läks. Raamatus on ka fotod Aleksander Raukase kirjast. Siin on juba tegemist moodsa *Aarete saarega*!

Helga Nõu kaudu leidis Burström Palamuse ja Tartu Jaani kiriku endise õpetaja Arnold Keremi tütre Ädu Aunvere ja tema poja Indreku. Keremite pere oli peitnud pastoraadi hoovi kirikuga seotud asju, arvatavasti küünlajalgu, aga 1991. aastal polnud neid enam võimalik leida. 1940. aastal oli Kerem viinud pere asju onu August Keremi Mähkli tallu Lõuna-Eestis ja peitnud suure vaskkastruli hõbeasjadega mesipuu-aeda. 1941. aastal vangistati nii Ädu isa (suri Kirovi oblasti vangilaagris 1942) kui ka August Kerem, kes hukati 1942. aastal Sverdlovski vanglas. Ädu Aunvere vend kaevas asjad 1975. aastal üles ja müüs maha, jättes alles kaks hõbepokaali. 1941. aastal olid Ädu ja ta õde peitnud asju Jaani kiriku juurde prügikasti, aga 9. juulil läks kontorimaja põlema ja koos sellega ka prügikast, kaksteist hõbelusikat sulas hõbeklombiks, millest hiljem tehti suur, kulbi moodi lusikas, mis on praegugi alles. Maret Kalm (sünd. Lesta) jutustab ehetest ja dollareist, mis 1941. a Nõmmel siidiriidesse mähituna maasse peideti ja mis järgmisel aastal naelaga varustatud kepiga maapinda läbi torgates üles leiti. Hiired olid siidi ja dollarid küll katki närinud. Ester Salasoo USAst jutustab, kuidas

hõbe kaevatud ühte hoovi Tüiril, kust keegi oli selle hiljem üles leidnud ja Austraaliasse järele saatnud. Kalju Luksepa vanemad olid 1944. aastal Valgas peitnud laste liivakasti portselani, aga 1990. aastaks oli sinna uus üürimaja ehitatud ja liivakast kadunud. Kalju oli kodumaale tulles küll labida Rootsist kaasa võtnud, aga ei leidnud enam midagi. Ahto Kant Rootsist käis 1989. aastal Rapla ligidal Kivisillal vanal kolhoosipõllul vanemate kadunud talu kohal otsimas hõbeauhindu, mille nad koos Ahto isa Johannesega 1944. aasta septembris õliriidesse olid mähkinud ja kõrvalhoone põranda alla peitnud, aga sel kohal laius majade asemel kolhoosipõld ja asjad jäid leidmata. 2009. aastal otsis Burström seal ka ise koos Ahto Kanti ja Johan Landgreniga, varustatuna igasuguste ametlike lubade ja metallidetektoriga, aga ei leidnud muud kui naelu ja padrunikestasid. Adam Kreegi vanaisa Aleksander oli 1944. aastal Lihulas maasse kaevanud oma spordimedalid jm, aga talust polnud sel ajal enam midagi alles, kui Adam metallidetektoriga sinna jõudis. Ta ei leidnud midagi, aga tahab veel otsida, sest neil asjadel on ka laiem kultuurilooline väärtus. Filip Laurits jutustab 1944. aastal oma vanaema Virve Zirgu poolt Tartust põhja poole Viinapruulile peidetud päevikuist, mille olemasolu ja otsimine on Filipis tekitanud sügava huvi selle talukoha ja suguvõsa ajaloo vastu. Tomas Petmanson oli 1996. aastal Tallinnas tänaval kohanud meest, kellelt antikvariaat polnud vastu võtnud nelja köidet vabariigiaegset niiskusevigadega *Üldist ajalugu*, nii et need ostis Petmanson lõpuks ise ära. Jutu järgi olevat raamatud 1944. aastal piimapüttides maasse kaevatud, kus nad saanudki kahjustada. Rootsi elama asudes võttis Petmanson raamatud sinna kaasa kui kõnekad tunnustajad ajaloost. Maiu Preismanni vanemad olid 1941. aastal Siberisse saatmise hirmus peitnud väärtasju Tallinnas Raua tänava hoovi puuvirnade ja briketihunnikute vahele. Pärast kaevasid üles, kaasa arvatud vigastatud nokaga pronkskotka, venna spordiauhinna. Teised samas majas olid peitnud pööningule veetorude isolatsioonikastidesse saepurusse medaleid ja diplomeid ning leidsid need pärast küüditamist tagasi pöördudes. Sinna peideti ka püsse ja mõök. Tiiu Andræ (sünd. Mets) Uppsalas, ise arheoloog, teab, kuidas tema perekond oli 1941. aastal Jõgeval peitnud maasse asjadega kohvri ja kaevanud selle jälle üles, kui rinne oli üle läinud. 1944. aastal Pärnumaalt põgenedes olid nad karjamaale Kurni talu ligidal maapõue peitnud portselani. Nad on talu tagasi saanud, aga ei kavatse asju otsida, sest ei pea neid tähtsaks. Rutt Hinrikus Eesti Kirjandusmuuseumist teab lugusid peitmistest, ka oma vanaema päevikute

sellisest saatusest, aga pole neid leidnud ja arvab, et nüüd on ka hilja otsida. Pille-Mai Laas (sünd. Pae) Rootsist, Erwin Pari USAst ja Virve Raag Uppsalast teavad samuti peitmistest ja mitteleidmisest. USA emeriitprofessor P. Aarne Vesilind on Pirital oma tagastatud maja hoovist metallidetektoriga otsinud vanaisa kuldrahasid, aga pole leidnud. Urmas Wompa USAst kõneleb bensiinipaagist, mis 1940. aastal maa sisse peideti ja milles oleva kütusega oli abistatud metsavendi; 1989 olid nad selle üles leidnud, paak oli pinnase kerkimise tõttu nähtavale tulnud, kuid paiga uued omanikud ei osanud seda märgata. Aino Müllerbeck Torontost jutustab oma isa Johan Raudmäe poolt 1940. aastal Iigaste külla Raakannule aeda maetud kahest kastist; kolonelleitnant Raudmäe oli sel ajal Kaitseliidu Sakala maleva pealik. Tänapäeval on vana aia kohal tee, kuid kastide saatuse ja võimalik sisu painab jutustajat endiselt. Maarja Hollo Eesti Kirjandusmuuseumist jutustab emapoolse vanaema Maimu loo väärtuslike raamatute peitmistest maasse 1944. aastal Kõrgesaare külas Läti piiri lähedal ning nende edasisest heast ja halvast saatusest vastavalt Saksa ja Vene sõdurite käes. Aksella Kirotaja Keenist jutustab loo oma sugulase Regina Kirotaja toidu- ja riietematmisest sõja ajal Laheda vallas Sillaotsa talus. Need kaevati hiljem õnnelikult üles. Oma loo on autorile kõnelnud ka anonüümseks jääda soovinud Rootsi eestlane JK ja arheoloog Andres Tvauri Tartust, kes on kolleegi palvel aidanud otsida teise Nõukogude okupatsiooni algul maasse maetud portselaniserviisi, kuid see koht on nüüdseks uue tee all. Ka jutustab Tvauri arheoloogiliste kaevamiste käigus Tartust leitud pudelist, milles oli Saksa aja lõpus välja antud lenduritunnistus. Pudel olevat ülikoolis alles, kuid sellest eraldatud tunnistus läinud kolimiste käigus kaduma.

Leidmata jäämise lugusid on rohkem. Kõiki neid on aga põnev lugeda ja igal lool on oma isiklik värving. Burström tõstab esile suusõnaliste allikate tähtsuse lisaks asjadele ja tekstidele. Arheoloogidel on olnud tavaks uuema aja asjad kõrvale jätta, see aga pole õige. On olemas suur ja väike ajalugu. Sellest raamatust selgub, et asjad, mida algul peeti vajalikuks tagasipöördumise puhul, muutusid aastakümnetega pigem sümbolseks. Asjad olid tähtsamad nii kaua, kui polnud võimalik neid kätte saada.

Raamatus leidub ka mõni viga või ebatäpsus. Ilmselt vajavad täpsustamist 1940–1941 ja 1941–1944 hukatud Eesti kodanike arvud. Päril õige pole ka see väide, nagu oleks alles pärast Eesti iseseisvumist 1991. aastal hakatud otsima ja välja kaevama maasse peidetud monumente, sellega oldi ametis juba 1987. aastast, ja et Stalini-ajal oli eestlastel

keelatud kontakteeruda sugulastega välismaal, sest kirju siiski liikus. Rutt Hinrikus pole folklorist, vaid kirjandusloolane. Või siis osutus, et Kalevipoja isa oli esimene Eesti kuningas, mis peegeldab rohkem Rootsi kuningriigi teadlase suhtumist. Viide Kuperjanovi pataljonile Vabadussõjas 1918–1920 jätab seletamata, et Aleksander Raukas teenis aega hoopis Tartus samas pataljonis 1922–1923. Eesti lipu värvidest kõneldes ütleb autor, et valge osutab valgusele ja puhtusele. Martin Lipu luuletuse algvariandis, mille järgi laul hiljem Enn Võrgu viisile ümber tehti, seisab hoopis “Valges ehtes Eesti kased”, mida vist suurem osa eestlasi tänapäeval ei teagi.

Teos on hästi kirjutatud, seda on kerge lugeda. Ta on selge teadusliku suuna ja teostusega, aga seda võib lugeda ka kui soravalt kirjutatud põnevate lugude kogumikku. Ka on raamat rikkalikult illustreeritud head värvifotodega. Tasub lugeda, et silmaringi laiendada, kindlasti tuleks see tõlkida ka eesti keelde.

Enn Nõu

ENN NÕU (sünd. 1933 Tallinnas) on lõpetanud Uppsala ülikooli arstiteaduskonna 1961, meditsiinidoktor 1978. Töötanud arstina Uppsala ülikooli akadeemilise haigla kopsukliinikus 1961–1983 ja sisehaiguste kliinikus 1966–1969, ülemarsti ja kopsukliiniku asejuhatajana 1983–1998, olnud Uppsala ülikooli kopsuhaiguste dotsent 1979–1998. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel “Eesti pagulasvalitsus 1944–1988” (1990, nr 2, lk 252–294), arvustused teose *Eesti välisteenistus: Biograafiline leksikon 1918–1991* kohta (2007, nr 5, lk 1103–1108) ja Mai Beijeri raamatute kohta Aksel Margast (2012, nr 6, lk 1128–1131) ning materjale Aleksei Nõu kohta (2006, nr 12, lk 2620–2647).

ABSTRACTS

KADI LIIS SAAR. **Why should we need the Higgs boson?**

What is the Higgs boson and why does it matter? The answer is simple — because it makes matter. According to the Standard Model, Higgs boson is the particle that gives mass to all other elementary particles and explains the difference between particles with and without mass. This essay explores in some greater detail how elementary particles gain their mass and discusses what other and even more fundamental reasons justify the search for the elusive Higgs boson. At the same time it explains why finding the Higgs boson is not the whole story and what else there is we do not know yet (e.g. secrets of dark matter and gravity). Finally, finding a particle which no one else has yet seen is something that cannot be done with existing technologies — new technologies need to be developed. It is worth noting that many of the inventions in this area have already found implications in various fields of everyday life, ranging from information technology to medicine or weather modelling and forecasts.

This July scientists working at CERN in Geneva (Switzerland) showed that a particle very closely matching the predicted profile of the Higgs boson indeed exists. However, there is still a lot of work to be done to ascertain how well it fits the current predictions of the Standard Model as well as those of other theories such as supersymmetry. This essay was written in autumn 2011 when the jury about the existence of the Higgs boson was still out and it has intentionally been left unchanged. (Auth.)

KOCKU von STUCKRAD. **Western esotericism: Towards an integrative model of interpretation**

The author argues that, in order to study esotericism, a framework of analysis is needed which would accommodate all kinds of research. If we want to set up an academic field of research, we must extend our understanding of esotericism beyond definitions that are necessarily limited to specific cases. As for

the European history of culture, we can gain an adequate picture of the dynamics and dialectics only if we look for intra- and interreligious processes of exchange, for something that the author calls discursive transfer, which is not restricted to religious traditions but also functions in natural philosophy, science, literature and art.

Stuckrad's matrix of interpretation identifies two dimensions of an esoteric discourse: claims of higher knowledge and ways of accessing this knowledge. To these dimensions, we can add certain worldviews that are typically involved.

The first of them contains a vision of truth as a master key for answering all questions of humankind and is closely linked to a discourse of secrecy, albeit not because esoteric truths are restricted to an 'inner circle' of specialists or initiates but because the dialectic of concealment and revelation is a structural element of secretive discourses. Important here is not only the content of these systems but the claim to a wisdom that is superior to other interpretations of cosmos and history. We encounter claims of higher knowledge not only in religion and philosophy but also in science. It is revealing to compare the search for a 'grand unified theory' in contemporary physics or the religious language underlying the decipherment of the human genome with the interpretational instrument of 'esotericism'.

Higher knowledge can be achieved through mediators: gods or goddesses, angels, intermediate beings or other superior entities. In addition to mediation, and sometimes in combination with it, individual experience is an important mode of gaining access to secret or higher knowledge. Although every religion encompasses the dimension of experience, its individual character and the claim linked to it, which often transgresses the boundaries of an institutionalised religion, cause problems for institutionalised religions.

The third possibility is accessing the esoteric field of discourse through beliefs and worldviews. Neoplatonic cosmologies played an especially significant role in supporting esoteric claims from antiquity onwards. Although monistic, pantheistic or animistic lines of thought do not inevitably lead to a claim of higher knowledge, they can be seen as a natural backbone and explanation for esoteric modes of accessing the 'truth'. (Edit.)

VERONIKA VALK, IVAR LUBJAK, MARIA PUKK. **Dream > sense > adapt > feed or what to do with Tallinn Linnahall**

The paper focuses on the case study of Linnahall, a monumental Soviet-era proto-post-modernist building complex under metamorphic pressure for change but also under heritage protection on DOCOMOMO (International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the Modern Movement) initiative, in a key location in Tallinn, the capital of Estonia. The controversies of Linnahall's historic and ideological legacy are brought forward through conversations with its original planners, engineers and architects (Dmitri Bruns, Raine Karp, Ago-Allan Kuddu, Ülo Sirp among others), invoking a multiplicity of associations for the younger generation. A historic building is a work of art, yet our common ground.

Linnahall was completed in 1980 when the Moscow Olympics yacht races were held in Tallinn; the building later on won the Grand Prix from the Interarch 1983 World Biennale in Sofia and in 1984, the Soviet Union State Award. Linnahall, originally named after Lenin, succeeded to reconnect the city with the sea and to return some of the waterfront — closed-off industrial and military zone — to the public. To preserve such a building in today's context, is it necessary to transform it (change its form)? Or, is it a question of how to find its new purpose (alter the content)?

Secondly, the paper poses the question of “dignified aging” of the built environment. Being the spine of the society's physical identity, how can the existing structure simultaneously accommodate all the identities of different generations and cultural backgrounds, nurtured by shifting times, memories and tacit knowledge accumulated and still prove desirably “profitable” in neo-liberal terms? The paper highlights the values of adaptability and flexibility in a building's functionality.

This futuropective aspect, as well as the retrospective responsibility presented in the paper are targeted at the broader reflection on possible links between the socio-economic paradigm of “deregulation”, and the emergence of the post-capitalist condition in our cities. Rejuvenating “best-of” flashbacks from the story of Linnahall, the interviews presented

in the paper become instrumental devices, inviting the reader to follow the aspirations of the upcoming generation whereby the nonconformist architectural icons require a re-evolution of the term “use value”.

Linnahall workshop structure dream > sense > adapt > feed addressed the visual, spatial and tactile senses of the participants, concentrating on “here and now” as well as “here and tomorrow”, bearing in mind that adaptation is the primary process in bioevolution. Every individual, and in the metaphorical sense a building as well, may adapt to its environment within the constraints of its hereditary traits. The workshop participants regarded Linnahall like a hibernating “smart building” where the processes of healing and growth take place during sleep. Other scenarios saw it as a catalyst for both events as well as eventlessness, or even as a giant canvas.

One of the projects suggested it as jaws that “sensitive” creative people from all over the world, while another proposed a pipework net connection to Tallinn urban spaces as if a memo which prevents Linnahall's existence from being forgotten. One of the most intriguing proposals suggested Linnahall as a zoo and/or columbarium and/or refugee camp. Or, could Linnahall become Guggenheim, with a(n Estonian) twist? Or a power station — a conduit for currents? Linnahall's future genetic code depends directly on today's memes. Ultimately, the paper asks how to protect Linnahall from its own ideological baggage. (Auth.)

SABAHUDIN HADŽIALIĆ. **Ten poems**

GUILLAUME APOLLINAIRE. **True stories 1912: A selection of anecdotes**

On 1 April 1911 *Mercure de France*, then a literary journal, published a new column — *La Vie anecdotique* — in its Review of Two Weeks (*Revue de Quinzaine*). It was signed by someone unknown — Montade. The publication of the column was interrupted for a few months, but when it resumed, the author had replaced the pen-name Montade with Apollinaire, which was not his real name either. When World War I broke out, the publication of *Mercure de France* was interrupted but continued soon as a monthly publication. The voluntary artilleryman, later

infantryman Wilhelm Albert Włodzimierz Apolinary de Wąz-Kostrowicki alias Guillaume Apollinaire also continued his work on the column. *La Vie anecdotique* came out irregularly, the obstacle being the author's service in the army and getting wounded. On 17 March 1916 Apollinaire was hit by shrapnel just at the moment when he was reading *Mercure de France* in a trench.

Apollinaire collected the best of *Vie anecdotique* into the booklet *Flâneur des deux rives* (*Roamer on Both Riverbanks*). Apollinaire also used the anecdotal chronicle material elsewhere in his literary creation, for example in his unfinished novel *La femme assise* (*The Sitting Woman*). His last anecdote was published on 1 November 1918. The column was filled by a medley of everything and everyone. (Edit.)

MARIANNE PAIMRE. The rise and fall of drug problems in the Estonian press from 1993–2009

This article examines how the coverage of drug-related issues by the Estonian press has changed in the last two decades. "Issue-attention cycle" by A. Downs provides the theoretical basis for the discussion of the changes in the media coverage of drug problems. Results of formalized content analysis of 1523 press articles allow to claim that media reporting on drugs has changed dramatically and undergone a gradual development resembling that of the "issue-attention cycle". In the "pre-problem" stage (until summer 1995), drugs had not yet fully caught the mainstream media's attention, whereas it was not uncommon for the yellow press to cover the topic of drugs within a hedonist framework. In 1995 drugs made headlines due to two events, and the issue started to be associated more with crime and negative sanctions. At the turn of the millennium, the media developed a heightened interest in drug-related issues, further intensified by the spread of HIV among intravenous drug users which introduced a more humane aspect to the drug discourse. By 2005 the press had picked up on the public resentment of the idea of providing assistance to drug addicts. By then people had already realized that tackling drug problems was taking a heavy toll on them. In the 2000s the overall interest in the publicised drug matters declined significantly. This testifies to the fact that the

public as well as the press had grown weary of the whole drug discourse. (Auth.)

Review

ENN NÕU. Our own *Treasure Island*

Mats Burström. *Minnesgömmor: Berättelser om föremål gömda i jorden i Estland under andra världskriget*. Lund: Nordic Academic Press, 2012. 125 s. Mats Burström. *Treasured Memories: Tales of Buried Belongings in Wartime Estonia*. Transl. by Charlotte Merton. Lund: Nordic Academic Press, 2012. 125 pp.

Serial

"All kinds of rumours are going around...": Reports about the situation in Estonia in 1943–1945. Part XVIII

We publish information summaries about the situation in Estonia in the last years of the German occupation, the beginning of the second Soviet occupation, and about the fate of Estonian refugees. The reports meant for Estonian diplomatic representatives in Finland and Sweden (in 1943–1944 also for the Finnish General Staff) were mainly compiled by journalist Voldemar Kures (1893–1987). He interviewed refugees, monitored letters from Estonia, newspapers, radio programmes, etc. (Edit.)

AUTHORS

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880–1918), French poet, writer and art critic

SABAHUDIN HADŽIALIĆ (b. 1960), Bosnia-Herzegovina journalist and poet

VILEN KÜNNAPU (b. 1948), Estonian architect at Künnapu & Padrik Architects, professor at the Faculty of Architectural and Environmental Engineering, Tallinn University of Applied Sciences

IVAR LUBJAK MA (b. 1973), lecturer in landscape architecture at the Faculty of Architecture, Estonian Academy of Arts, founder of and architect at OAAS architectural design company

MARIANNE PAIMRE MA (b. 1967), specialist at the Institute of Public Law, University of Tartu, and doctoral student of journalism at the University of Jyväskylä

ENN NÕU PhD (b. 1933), Estonian writer and doctor

MARIA PUKK MA (b. 1976), visiting lecturer at the Faculty of Architecture, Estonian Academy of Arts, and architect at OAAS architectural design company

KADI LIIS SAAR (b. 1992), student of chemical engineering and biotechnology at Cambridge University

KOCKU VON STUCKRAD PhD (b. 1966), professor of religious studies, head of the Department of Comparative and Historical Study of Religion, University of Groningen

VERONIKA VALK MA (b. 1976), doctoral student at the Architecture and Design School of the Royal Melbourne Institute of Technology, co-founder of and architect at Zizi&Yoyo architectural design company

“MITMESUGUSEID KUULDUSI LIIGUB...”

Teateid olukorra kohta Eestis 1943–1945

XVIII

126.
20. V 1944
(jätk)

*

Lõpuks veel mõned märkused: Viimasel ajal on Soome tulnud eestlasi ka ümberasumise korras, sakslaste loal, kuuldavasti ingerlaste ümberasumise lepingu põhjal, osalt ka dr. Helaneni kaasaaitamisel. Siin imestatakse, kuidas sakslased on lasknud mõnel eestlasel ümber asuda, kel ei ole midagi ühist Soomega ja kes on ennem küll poollätlased kui eestlased. See näitab ainult sakslaste ebajärjekindlust ja nende arusaamatuid talitusviise eestlaste suhtes.

Et emal laps pandiks jäetakse, see on tuntud enamlaste võte. Nii talitati ka venelaste ajal, kui mõnele üksikule inimesele anti luba kodumaalt ajutiseks väljasõiduks. V. K.

127.
20. V 1944

Ossi, Arnold, lukussepp Tallinnast, sünd. 1923. a.

Pruul, Karl, raudteelane, pärit Saaremaalt, sünd. 1901. a. Saabusid Soome 18. mail salaja. Mõlemad mehed on peatunud viimasel ajal Vormsi saarel, kust koos rootslastega tulid Soome. Rootsled sõitsid siit edasi Rootsi.

Mehed jutustasid: Vormsi saarele, kus asusid ainult eestirootslased, on neist järele jäänud ainult mõned vanad inimesed. Noorem rahvas on salaja Rootsi põgenenud. Vormsil on paljud talud hoopis maha jäetud. Mõned talud olid saarele alles jäänud vanemate inimeste hoolde jäetud. Uksed olid lukku pandud ja aknad kinni löödud. Kuid Saksa sõjaväelased ei hoolinud sellest midagi. Uksed ja aknad kisti lahti ja viidi ära, mis meeldis, ka mööbleid. Peale selle tehti sellised teiste hoolde jäetud talud tühjaks viljast, kartulitest, heintest ja ka loomadest, kui neid veel oli järele jäänud. Ei tahaks arvata, et see oleks varanduste konfiskeerimine dr. Mäe poolt antud määruste põhjal, et need kaotavad oma varandused, kes salaja on Soome või Rootsi läinud. See on lihtsalt sakslaste omavoli.

Noarootsis, rootslaste asupaigas Vormsi saare lähedal, on olukord umbes samane. Ka mujalt rannast on rootslasi rohkesti kadunud.

Üldiselt on kogu rahval teada, et sakslased on haritlaskonna hulgas toimetanud massarreteerimisi. Muidu on rinde tõttu meeleolu päris rahulikuks muutunud. Rinne püsib ja see tekitab optimismi. Meeleolu on masendanud ainult arreteerimised.

Venelasi, vene põgenikke, keda sakslased meie aladele töid, kerjab veel maal ja linnades ringi. Sakslased hakkasid neid vene põgenikke tooma ka Vormsi saarele. Muud seletust ei saanud sellele anda, kui et venelasi tahetakse nähtavasti paigutada rootslaste poolt mahajäetud taludesse põldu harima. Loomade võtmine on põllupidajailt väga ränk. Loomi ja hobuseid on taludesse nii väheks jäänud, et on raske põldu harida ja ka norme täita.

Pitka tulek äratas üldist imestust. Üks ütetus liigub ringi: “Kandalanane Pitka tuli sakslasele Mäele külla ja meil ei ole nendega midagi tegemist.” Pitka omal ajal, kui ta poliitiline tegevus ja erakonna asutamine oli kodus viltu läinud, jättis kodumaa maha ja sõitis Kanada põlismetsa. Kui ta kangekaelsus oli järele annud, tuli ta seal tagasi.

Omaaegse Eesti välisministri ja Eesti-Vene rahu sõlmija Jaan Poska²⁸³ lapsed — Jüri Poska,²⁸⁴ pr. Sinaida [!] Poska-Laaman²⁸⁵ ja viimase poeg²⁸⁶ olevat nüüd ka vangist vabastatud, pr. Poska-Laaman juba varemalt. Istusid kinni ligi aasta Soome mineku kavatsuse pärast.²⁸⁷

128. 23. V 1944

Saksa teadeteameti poolt on viimastel päevadel levitatud teateid enamlaste hirmutegudest Eesti neil aladel Vene piiri ääres,

²⁸³ Jaan Poska (1866–1920 Tallinn) oli lõpetanud Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1890. Töötas Tallinnas vandeadvokaadina 1890–1920, oli Tallinna linnavolikogu liige 1904 ja juhataja 1905, linnapea 1913–1917, Venemaa ajutise valitsuse Eestimaa kubermangu komissar 1917, Vene Asutava Kogu liige 1917, Eesti ajutise valitsuse välisminister 24. veebruarist 1918 kuni 1919. a septembrini, peaministri kt ja kohtuminister 12.–27. XI 1918, Eesti välisdelegatsiooni juht Pariisis 1918–1919, Asutava Kogu liige ning selle välis- ja põhiseaduskomisjoni esimees, Tartu rahuläbirääkimiste Eesti delegatsiooni juht 1919–1920.

²⁸⁴ Jüri Poska (1919 – 12. I 1974 Sundbyberg, Rootsi) lõpetas Tartu ülikooli õigusteaduskonna 1942, Stockholmi ülikooli õigusteaduskonna 1967. Töötas Tallinnas kohtuametniku kandidaadina 1942–1943, põgenes 1944. a septembris Rootsi, kus töötas Malmö tööameti tõlgina 1944–1946, pühitseti preestriks ja oli EAÖK Göteborgi Ülestõusmise koguduse abipreester 1972–1974.

²⁸⁵ Tatjana Poska (a-st 1921 Arder; a-st 1930 Laaman; 1900 – 14. III 1988 Stockholm) lõpetas Pariisi kõrgema ajakirjanduskooli 1931. Oli 1943–1944 kuus kuud Saksa vang, vabanes 24. II 1944. Põgenes 1944. a sügisel Rootsi.

²⁸⁶ Árpád Arder (1922 – 19. IX 1995 Tallinn) õppis Tartu ülikooli majandusteaduskonnas 1942–1943, vangistati 1943. aastal Soome põgenemisel, pärast vabanemist Saksa sõjaväes 1944–1945, Tšehhi ja N. Liidu sõjavang 1945–1946. Töötas a-st 1950 Oleviste kiriku kantseleis, baptistikoguduse jutlustajana Rakveres 1955–1968 ja Suure-Jaanis 1968–1977.

²⁸⁷ Tatjana Laaman olevat muretsenud Árpád Arderile põgenemiseks valepassi.

kus praegu käib sõjaline tegevus. “Eesti Sõnas” 19. maist s.a.²⁸⁸ ja sama päeva “Revaler Zeitungis”²⁸⁹ on toodud pikemad kirjeldused Narva rindel avastatud enamlaste uutest hirmutegudest. Ei hakka neid kirjeldusi refereerima, vaid lisan siia juure väljalõiked nimetatud lehtedest. Umbes paar nädalat varem ilmus “Eesti Sõnas”²⁹⁰ kui ka “Revaler Zeitungis”²⁹¹ ühel ja samal päeval ka üks õuduste kirjeldus, kuidas Eesti sõdurid olevat leidnud põhjarannikult metsast lumelt ühe pooleldi külmunud poisikese, kes jutustanud, kuidas enamlased tulnud veoautol nende talu juure, käsutanud kogu perekonna autole ja viinud metsa. Metsas käsutatud poisikese isa ja teised perekonnaliikmed omale hauda kaevama labidatega. Kui haud valmis saanud, lastud tema omaksed maha ja aetud auku. Poisike, kes ära jooksnud, jälginud seda kõike eemalt. Kirjelduses ei olnud nimetatud kohta, kus see veretöö sündis, ega ka surmatute nimesid. Kirjeldus ise sisaldas teatud vastuoksusi. Mõrva ajal pidi olema veel lumi maas ja maa külmanud, nagu seisis kirjelduses eneses. Seega ei oleks siis pidanud võimalik olema labidatega hauda kaevata.

Mis puutub 19. mail avaldatud hirmutegude kirjeldusse, siis tekitab see lugijais samasuguseid kahtlusi. Kõigepealt ei ole teada, et Saksa vägedel oleks õnnestunud Narva rindel tugeva vastulöögiga neil päivil kätte saada seni enamlaste poolt okupeeritud suuremat maariba, kus olevat avastatud hirmuteod. Kirjelduses ei ole samuti nimetatud sündmuste täpset kohta, samuti hukatute nimesid. Erilist tähelepanu äratav, et umbes sama kir-

²⁸⁸Vt “Reetlikud eestlased”: Narva rindel avastati uusi hirmutegusid”. — *Eesti Sõna*, nr 115, 19. V 1944, lk 3. Saksa vägedel õnnestunud Narva rindel enda kätte saada seni enamlaste okupeeritud suurem ala. Enne taganemist olevat enamlased eesti elanikkonna seal täielikult ja piinarikkalt hävitanud.

²⁸⁹Vt “Stille zwischen Gehöften: Furchtbare Entdeckung neben den Ruinen geplünderten Dörfern”. — *Revaler Zeitung*, nr 116, 19. V 1944, lk 4.

²⁹⁰Vt “Enamlaste uus veresaun Põhja-Eesti rannikul: Terve küla elanikkonnast pääsis ainult 10-a. poiss”. — *Eesti Sõna*, nr 104, 6. V 1944, lk 3. Kümneaastase poisi nimeks on artiklis Jaan Allik.

²⁹¹Vt “Bolsewistische Greuelthaten: Blutbad in einem Dorf an der nordestnischen Küste”. — *Revaler Zeitung*, nr 104, 5. V 1944, lk 4.

jeldus on nähtavasti sakslaste poolt Soome teadetebüroo (STT) kaudu juhitud ka Soome ajalehtedesse (ilmus Helsingi ajalehtedes 20. mail, toon ka selle väljalõike ja lisan siia juure). Soome ajalehtedest avaldatud kirjelduses on aga enamlaste hirmutegu tehtud veel mitu kraadi kangemaks ja on toodud mitmeid fakte, mida Eesti lehtedest avaldatud kirjeldustes ei leidu.

Nende ridade kirjutaja ja ka kõik teised enamlaste hirmuvallitsuse all elanud teadlikud eestlased ei eita enamlaste metsikusi. Oleme kõik olnud tunnistajad nende hirmutegude jälgede avastamisel. Kuid me tunneme ka enamlaste tegutsemiste meetodeid. Ei taha uskuda, et sissetungivale punaväele on antud käsk asuda kohe naisi, lapsi ja raukasid tapma. Kui sakslased enamlaste talitusviise nii lihtsatena meile tahavad kirjeldada, siis ei ärata see usaldust ja tekitab vastupidist mõju. Teame väga hästi, enamlaste peenendatud mõrvamisaparaadid ja organid NKVD kujul jõuavad kohale hiljem. Kui meile lähemaid tõendusid ei tooda, siis jäävad eelnimetatud hirmutegude kirjeldused sakslaste liialdatud ja väga halvaks ja algeliseks propagandaks. Selle propaganda tagamõte on teada — sundida eestlasi, keda nüüd jälle uute üksustena rakendatakse rindel, ägedamale ja hoogsamale võitlusele enamlaste vastu. Aga seda me teeme ise, kui meid ainult koheldakse korrektselt ja õiglaselt.

Väga iseloomulik on, et hirmutegude kõvem kirjeldus on määratud soomlastele. Nähtavasti arvavad sakslased, et mõju avaldamiseks soomlastele tuleb neile jutustada õudsemaid asju.

“Eesti Sõna” ja “Revaler Zeitungis” numbrites on veel toodud üks sõnum Berliinist Saksa ametliku teadetebüroo (DNB) poolt pealkirja all: “Leiti 2000 lätlaste hauad: Küüditatud mõrvati NKVD poolt Venemaal.”²⁹² Selle kirjelduse kohaselt on Vitebski ja Polotski vahel Ulla läheduses leitud massmõrvatute haud. Kohalikud elanikud olevat mahalaskmist näinud ja surnuid ise haudadesse tassinud. Varsti pärast seda mõrva Vitebski ja Polotski ruumis edasitungivail Saksa soomusüksustel ei olevat aega olnud haudadega tegeleda. Hiljem ohustanud seda ümbrust ban-

²⁹²Vt *Eesti Sõna*, nr 115, 19. V 1944, lk 1. Info edastajana nimetatakse Ulla linnapead. Rongis Daugavpilsist Polotski kaudu sinna toodud lätlased olevat maha lastud 1941. a juunis.

diidid. Alles nüüd, pärast selle ruumi puhastamist bandiitidest, leitud hauad, millele kohalikud elanikud tähelepanu juhtinud. Eriüksused alustanud siis haudade lahtikaevamist.

Seni kui ei ole toodud lähemaid tõendusi, jääb ka see teade ülikahtlaseks. Kõigepealt juba see, et suure massmõrvatute haua olemasolust teavad kohalikud elanikud juba ligi kolm aastat ja alles nüüd olevat asutud selle lahtikaevamisele. Seni olevat seda takistanud bandiidid. See piirkond asus alul sügavas tagalas, kus ei olnud mingit bandiitide tegevust. Alles läinud suvel olid sakslased siin täielikud valitsejad. Koos eesti ja läti politseiüksustega põletati siin asulaid, hävitati teid ja telefoniliine, et taganemist ette valmistada. Just nüüd on selles rajoonis bandiitide tegevus võtnud suurema ulatuse.²⁹³

²⁹³Nõukogude allikate järgi tapsid konvoeerijad mõni päev pärast sõja algust Ulla lähedal Valgevene Vilejka (nüüd Maladzetšna) oblasti Glubokoe vanglast nr 28 Vitebskisse evakueeritava kolonni (kas peaaegu 600 või 714 inimest). Kohalike elanike teateil leidsid sakslased massihauad juba sama aasta augustis ja tegelesid nendega uuesti 1944. aastal. Vt users.livejournal.com/_a.moi.5.kopeek/486110.html; katyn.editboard.com/t1211-topic; katyn.editboard.com/t778-topic. *Bundesarchiv*'i dokumentidele tuginedes on seda sündmust kirjeldatud raamatus *The Tragedy of Vinnytsia: Materials on Stalin's Policy of Extermination in Ukraine during the Great Purge 1936–1938*. Ed. by Ihor Kamenetsky. Toronto—New York, 1989, eriti lk 24, 32–34. (Vt vtwww.xoxol.org/putin/kamenetsky-full.pdf.) Selles viidatakse 24. veebruaril 1944. a Saksa ettekandele Ulla massihauast u 1000 ohvriga, keda esmalt peeti Läti poliitvangideks. Haudadest teatas Rosenbergi Idaministeerium ja Goebbelsi Propagandaministeerium avalikult 1944. a mais. Uurimisel selgunud siiski, et 800–1000 tapetust on suur osa poolakad, u 200 juudid ja mõned leedulased ning pärit aladelt, mis 17. septembrini 1939 kuulusid Poolale. See teadmine olevat olnud löögiks Saksa ametkondadele, sest läti ohvrid oleksid andnud propagandamaterjali lätlaste liitumiseks Saksa sõjaväega ning Ulla oleks tõstetud poolakate Katyni ja ukrainlaste Vinnõtsja kõrvale. Sellega uurimine kohe ka lõpetati, tuues ettekäändeks, et uurimine on katkestatud partisanide tegevuse tõttu sealkandis.

129.

23. V 1944

Pikema vaheaja järel, mis kestis üle kahe kuu, kus suurema osa mobiliseeritud meestega ei tehtud suuremat midagi — lasti neil niisama omapead olla ja veeti ühest koonduspunktist teise —, on nüüd moodustatud uusi eesti üksusi ja rakendatud rindele. Juba mõnda aega tuli ette eesti lehtedes uus nimetus — “Eesti piirikaitse rügement”. 17. mail toimus Tartus ühe sellise nimetusega eesti rügemendi vannutamine. “Eesti Sõna” kirjelduses²⁹⁴ oli öeldud, et “Eesti sõjaväelastest olid kohal kõrgema Eesti väeosade ülemana Eesti SS-kindralinspektor”, kuid edasises kirjelduses seisab, et eesti piirikaitserügementi tervitas ka kohalik välikomendant, kes oma kõnes ütles järgmist: “Eesti piirikaitserügemendi sõdurid, tervitan teid kohaliku väli- ja võitluskomandandina. Nüüdsest peale alluvad rügemendid minu käsule” jne. Järgmisest kirjeldusest selgub, et vanne anti Saksa sõjalipule.

19. mail ilmus “Eesti Sõnas”²⁹⁵ ühe teise eesti väeosa vandetootuse andmise kirjeldus: “Hiljuti toimus ühe idarindel tegevusse rakendatud eesti väeosa vannutamine. Vanne anti juhile Adolf Hitlerile kui Saksa sõjajõudude ülemjuhatajale. Selles töotatakse vaidlematut käsutäitmist ülemustele ja võitlust bolševismi vastu kuni selle lõpliku hävitamiseni. Esimesena andis vande komandeeriva Saksa diviisi kindralile rügemendi ülem major Tamm. Viimane omakorda võttis vande pataljoni üle matelt ja staabiohvitseridelt.

Paar päeva hiljem vannutati meeskonnad pataljoni viisi, mis viidi läbi teatava pidulikkusega. Enne vande andmist selgitasid üksuste ülemad sõdureile praegust poliitilist olukorda ja seda, miks eesti rahval on vaja bolševike vastu võidelda. Kui meie ei soovi oma maale ja rahvale hävingut, siis on iga mehe kohuseks Eesti piiride kaitseks väljas olla.

²⁹⁴Vt “Vannutati üks piirikaitserügement”. — *Eesti Sõna*, nr 114, 18. V 1944, lk 2. Jutt on ilmselt 6. piirikaitserügemendist (ülem Paul Lilleleht). Vannutamisel laulis kogu rügement ja rahvas ka Eesti hümn.

²⁹⁵Vt “Vannutati eesti väeosa”. — *Eesti Sõna*, nr 115, 19. V 1944, lk 3. Jutt on 1. piirikaitserügemendist.

Pärast üksuse ülema sõnavõttu kordasid meeskonnad vandetootuse teksti sõnad, millega vandeandmise tseremoonia lõppes.”

Eesti sõjakirjasaatjate kirjeldustest selgub veel, et Soome lahest kuni Narvani seisab Narva jõe läänekaldal endiselt eesti SS-diviis. Narvast edela pool võtab Krivasoo sillapea piiramisest osa ka üks eesti piirikaitserügement.²⁹⁶ Võimalik, et siin on rakendatud ka teisi eesti väeosasid. Edasi neid seisab Peipsi-äärsel rindel kuni alla Pihkva järve lõunatipuni.

130.
29. V 1944

Kodusaar, Jaak, sünd. 1919, kalastaja, Kolga vallast. Saabus Soome salaja mootorivenel 24. mail.

Kodusaar jutustas järgmist: Olen Tapurla külast. Tean, et Pudi-sool, kuhu saab umbes 50 klm Tallinnast, asub nüüd sakslaste rannapatarei. See väeosa on siin juba kaks kuud. Tuli kuulda-vasti rindelt puhkusele ja seadis oma torud üles. Haras, Pudi-soolt umbes 10 klm ida poole, on ka patarei. Rannas on saksa sõjaväelasi majutatud võrdlemisi rohkesti, tulevad nähtavasti meie lähedaselt rindelt puhkusele. Ühed tulevad, teised lähevad. Enne minu ärasõitu tuli Tapurlasse uus väeosa, ütlesid, et tulevad kaheks kuuks, kuid kahe päeva pärast viidi juba minema. Meie rannas puhkusel olevad mehed koosnevad vanadest meestest. Eriti vanu, üle 40, on suurtükiväes. Saavad meie inimestega võrdlemisi hästi läbi, ei puuduta kedagi, kui neid ei puudutata. Peavad valvet rannas ainult selles osas, kus on nende majutuspai-gad. Ei teosta ülearust kontrolli. Käivad meie inimestega juttu ajamas ja kurtmas, et sõda on kõiki ära tüüdanud ja et sellest on isu täis kuni kurguni. Näitavad oma perekonna pilte ja senti-mentaaltsevad selle juures. See on sakslaste mood. Kurdavad ka, et nende kodud on purustatud, kuid midagi ülearust ei lo-bise. Keegi ei või öelda, et nad reedaksid mingeid sõjasaladusi. Küsivad toiduaineid ja vahetavad neid hea meelega konjaki, tu-baka ja muu sõdurikraami vastu.

²⁹⁶Mõeldud on 2. piirikaitserügementi.

Ranna valve paistab nüüd nagu kõvem olevat. Venelaste poolt ehitatud valvetornid on nüüd rannas kõik tarvitusele võetud. Üles torni tippu on ehitatud kindlad saepuruvoodriga putkad, mida saab ka kütta. Valvepostil on siin tuulise ja külma ilmaga hea olla. Valvelaevu liigub rannas kaunis palju.

Pärispea neeme otsas asuvad endiselt patareid, neid on võrdlemisi rohkesti.

Meilt Tapurla külast ei läinud keegi sõjaväkke ja ka Hara külast jäi umbes 40 meest minemata. Haaranguid tehakse, neid teostavad vormis eestlased. Kes kõrvale hoidjatest end ise üles annavad, neile ei tehta midagi. Üks poiss läks, sai veel 1. maini puhkust. Metsas olijaid kutsuti Saksa dokki tööle. Ei ole kuulda, et mobiliseeritud oleks veel maal koonduspunktides, kõik on ära saadetud.

Parašütistidest ei ole midagi kuulnud meie pool.

Kes väkke pole läinud, neist on osa metsas.

Põllutöid teevad nüüd naised ja lapsed enamikus. Ei ole kuulda olnud, et sõjaväest oleks kedagi meie meestest meie kan-dis koju lastud põllutöödele. Meil kaluritel põldu ei ole, saame omale toiduaineid kaardi põhjal. Liha ei ole meie veel saanud kogu Saksa aja kestes. Meie poole jaotuspunktidesse liha lihtsalt ei tuua. Arvavad vist, et eks kalurid liha ise kuidagi muretse hangeldamise teel. Vist kaks korda on kokku liha antud. Pa-kutakse soolakala, seda meie ei võta. Antakse tangu, leivajahu. Võid talvel ei antud, selle asemel anti marmelaadi. Nüüd paku-takse vahel võid ja margariini, annused õige väikesed. Nende normidega ei saa keegi ära elada.

Enamlaste metsikustest rindelähedases piirkonnas ei ole mi-dagi kuulnud. Talvel liikusid jutud, et enamlased on Narva-Jõesuus tapatalgud korraldanud.

Oli kuulda, et linnas on vangistamisi olnud. Meie ümbruses kedagi ei vangistatud.

Ajapikendust saanud mehed on paigal, vanaviisi.

Kalapüügi määrused merele mineku suhtes on vanad. Öösel merele ei tohi minna. Võib seal olla ainult päikese tõusust loo-dereni. Paadiomanikele anti nüüd uued piltidega passid välja, seni passidel pilte ei olnud. Paadid seisavad endiselt igalühel oma

sadamas, kokku neid ei koondata ühte keskk kohta, nagu oli enamlaste ajal. Igaüks vastutab ise oma paadi eest, ainult ööseks peab paadi sõidukõlbmatuks tegema. Rangest kontrollist paatide üle ei ole midagi kasu. Sakslased teavad niikuinii, et need paadid, millega inimesi üle veetakse, tulevad suuremalt jaolt Soomest.

Korra käisid kuulujutud ringi, et Pitka olevat vangistatud. Kõik küsisid, et miks ta Eestisse tagasi tuli. See pani imestama.

Vabad naised, kel tööd ei ole, peavad endid registreerima. Saadetakse siis põllupidajate juure tööle.

131.
29. V 1944

Paalberg, Valter, sünd. 1913, pärit Kolgast, kalastaja. Saabus koos eelmisega 24. mail.²⁹⁷

Jutustas: Muuksi linnusele Tsitre randa on sakslaste poolt nüüd ka valvetorn ehitatud. Valve on nüüd kõigis ranna tornides. Piirivalve on enamikus sakslaste kätte läinud. Sellest võtavad osa ka randa puhkusele tulnud väeosad, kuid oma piirkonna ulatuses. Pudisool on rannakaitse patarei, puhkusele tulnud väeosa oma. Pandi üles kaks kuud tagasi 2–3 torni. Selle patarei meeskonda kuulub 50–60 sakslast. Haras pidavat olema neli rauda. Minu arvates ei ole rannavetes suurenenud Saksa valvepaatide arv.

Rannast on näha, kuidas iga päev toimub mereteed kaudu sõjaväevarustuse vedu Narva alla. Iga päev möödub 4–5 laeva

²⁹⁷Valter Paalberg (1913–11. IX 1945) arretereeriti 31. oktoobril 1944 Hara lahes Kolga poolsaare lähedal Balti laevastiku “Smerši” operatsiooni käigus, kus soomepoiste ja Estonia teatri tegelaste Soome toimetamiseks mõeldud paadis ja kaldal võeti kinni 55 inimest. Balti laevastiku sõjatribunal karistas 9.–13. märtsini 1945 neist kolmekümmend kuut. Surma mõisteti soomepoiss Ants Kann ning ülevedajad Valter Paalberg ja Hermann Lahe, N. Liidu Ülemkohtu sõjakollegium asendas surmaotsuse viimaste puhul siiski 10+5-aastase karistusega. Paalberg suri kinipidamiskohas Norilskis; 1951. a suri vangilaagris ka Lahe. Vt ERAF, f 130SM, n 1, s 13 778 ja Meelis Saueauk. Soomepoisid raudeesriide taga Nõukogude võimu all. — *Soomepoisid: Võitlus jätkub. II maailmasõjas Soome armees võidelnud Eesti vabatahtlike ajalugu 1939–2010*. Toim. Toomas Hiio. Tallinn: Grenader, 2010, lk 166–169.

vähemalt, vahel 10, 15 ja isegi 17 pikas karavanis. 2–3 kilomeetert Juminda neeme otsast eemal läheb laevaliin läbi. Vene lennukid käivad nii päeval kui ka öösel neid laevu jälgimas. On enamasti üksikud lennukid, mõni üksik katsub ka pomme loopida. Siis on väikseid vastastikku laskmisi. Suurem kallaletung laevade karavanile oli Tallinna pommitamise ajal. Siis müristati kõvasti.

Olen kuulnud, et meie poolt mobiliseeritud mehed on viidud Narva rindele. Mehi on metsas. Kes end ilmutab, sellele ei tehta midagi. Pedaspealt läks üks poiss, sai enne väkke astumist veel ajapikendust.

Parašütistidest ei ole midagi kuulda meie pool kandis, kõneldi, et neid on sisemaa pool alla tulnud. Kohalikud punased ei julge veel pead tõsta. Sõjaväest ei ole kedagi põllutöödele lastud. Kus rohkem inimesi kodus, sealt aeti teise kohta põllutöödele. Sunniti minema ka poisikesi 12 a. peale.

Kõneldi, et linnas on vangistamisi. Haaranguid tehakse maal, kuid ainult pealekaebamiste põhjal, kui kätte juhatatakse, kus keegi end peidab. Haarajad on eestlased SDst, viiakse vanglasse ja sealt saadetakse liinile.

Liikusid Pitka kinnivõtmise jutud. Kui Pitka kodumaale jõudis, oldi arvamisel, et mehed, eesti vabatahtlikud, tulevad Soomest järele, et Pitka tuleb neile teed tegema. Ja kui mehi Soomest ei järgnenud, ei saadud tema tuleku põhjustest aru. Arutleti, et ei tea, mis nõks see kõige selle asja taga peitub.

Loksale tuli mõni aeg tagasi mingi üleskutse, kelle kaudu, seda ei tea, et metsas olijad ja mobilisatsioonist kõrvale hoidjad tulgu välja, ei ole mõtet end varjata, kui teised on tööle rakendatud või võitlevad rindel. Harast ilmus siis ausõna peale, et midagi ei tehta ja rakendatakse tööle, 17–18 poissi, ja mujalt tuli ka mehi, mitte üksnes noori, vaid ka vanemaid, 40-aastaseid. Nad olivat viidud laeva- ja sadamatöödele Loksale, Käsmu, Tallinna — dokki tööle, roostet kloppima jne. Mehed said liikumisloa kohe kätte. Selle mõttega läksid, et kui petetakse ja halvasti läheb, et eks siis pane jälle jooksu.

132.
31. V 1944

Alljärnevad teated on isikult, kes mõned päevad viibis Tallinnas, sõites Helsingist ja tulles tagasi sakslaste loal:

“Tallinnas küsisid kõik, kellega kokku puutusin, kas olid need siis haritlased või lihtsad inimesed, et kas ma võin öelda, milleks Pitka tuli kodumaale. Nad ei oska seda kuidagi seletada ja arvavad, et selle taga peab midagi peituma.

Muide — Pitka oli vahepeal vait, kuid laup. 27. mail ta avaldas ühe üleskutse eesti naistele, see ilmus Eesti lehtedes,²⁹⁸ milles ta manitseb neid, et nad mõjutaksid oma mehi, et need ei pruuliks enam puskarit. Edasi ta ütles: “Eesti emad, naised ja tütre! Pange maksma oma mõju oma poegade, abikaasade ja peiude peale, et ei jääks enam ühtki [puskaripõletajat, meie väheste toiduainete raiskajat ega ainustki] argpüks — kodumaa kaitsest kõrvalehoidjat meie kodumaa metsadesse ja soodesse, vaid et kõik asuksid meie kodumaa kaitsele.”

Pitka ütles veel üleskutses, et end varjajatel ei pruukivat ülesandmisel ja väljatulekul midagi karta, sest “ametivõimud suhtuvad neile amnestia andmisega andestavalt ja sellega on karistuse kartusel kõrvalehoidmise põhjus kadunud”. See on esimest korda, kus avalikult kõneldakse mingist amnestiast. Ametlikult ei ole sellest keegi teatanud.

Pitka kohta on veel kuulda, et teda olevat rakendatud mingi mereluure- või võitlussalga moodustamisele ja et ta olevat sel otstarbel viibinud ka Peipsi ääres. Kas need kuuldused tõele vastavad, selle kohta ei saanud kinnitust.

Saksa politsei ringkonnist levitatakse teateid, et arreteeritud olevat vähe, kõigest 120, ja neistki olevat 40 juba vabastatud. See ei vasta ilmselt mitte tõele.

Pühade paiku ja selle ümbruses käisid Vene luurelennukid sagedasti linna kohal. Häiret ei antud, kuigi õhutõrje töötas.”

²⁹⁸ Vt J. Pitka. Üleskutse Eesti naistele. — *Eesti Sõna*, nr 122, 27. V 1944, lk 4. Dateeritud 25. V 1944.

133.
31. V 1944

Kallian, Voldi, sünd. 1922, viibis viimati Virumaal ja Harjumaal Kosel. Üliõpilane. Saabus Soome 26. mail. Tuli salaja ärapeidetuna ühte laeva, mis kurseerivad Tallinna ja Hangö vahel.²⁹⁹

Kallian võeti väeteenistusse läinud aasta maikuu ja viibis mõni aeg Kohila väljaõppelaagris, kus oli tookord umbes 200 meest. Ta põgenes sealt ja varjas end viimati oma sugulaste juures Kohilas Harjumaal. Suuremat ei tea, kuid jutustab siiski mõnda kuuldust ja nähtust:

“Põlevkivitööstuse rajoone pommitati, aga kui palju kahjusid seeläbi tekkis, ei tea.

Selles kandis, kus viimati viibisin, tunti rõõmu Pitka tagasitulekust, et nüüd on ometi üks vana autoriteetne juht saabunud kodumaale, kes ehk midagi suudab ära teha.

Oli kuulda, et mobiliseeritud on veel maal kogumispunkti-des. Paraütistidest ei olnud meie lähikonnas kuulda.

Soome minejatesse suhtutakse mitmeti, ühed peavad seda õigeaks, teised on Soome minejaile tigidad: nüüd pidavat iga mees olema kodumaal ja seisma, relv käes, kodumaa rindel.

Kuulsin ainult üksikutest juhtudest, et mõned mehed olid oma väeosadest koju lastud põllutöödele.

Üldine meeleolu on kaunis ebamäärane. Elatakse päevast päeva ja katsutakse enestele sugereerida, et ehk läheb lõpuks kõik hästi. On jõutud nagu arvamisele, et ei oleks nagu enam seda otsustavat jõudu, kes suudaks enamlusele vastu astuda. Rindel on meie inimesi võrdlemisi palju.

Kodus on teateid, nagu teeksid ka Soome võimud nüüd inimeste ülevedamisele takistusi, kuigi see valgete ööde tulles on iseenesest vähemaks jäänud. Aga neilt meestelt, kes on siit läinud, on paadid ära võetud ja mehed ise saadetud sisemaale tööle, et nad ei saaks mereasjadega sekeldada. Sellest tehakse

²⁹⁹ Tartu Ülikooli ja Tallinna Tehnikaülikooli immatrikuleeritute hulgas sellenimelist leida ei õnnestunud, teda ei ole kantud ka Rahvusarhiivi isikuandmete kartoteeki.

järeldus, et sakslased on soomlastelt nõudnud ülevedamise takistamist ja et soomlased on nüüd osalt ka seda nõudmist täitmas.”

134.
5. VI 1944

Allpool järgnevad andmed, mis on saadud usaldatavatelt isikutelt, kes on saanud Soome sakslaste loal. Osa andmeid on saadud kirja teel.

Ärevust on tekitanud inimeste hulgas kuuldus, et sakslased viimasel ajal jälle jätkavad ettevalmistusi selleks, kui peaks vajalik olema tagasi tõmbuda Eesti piirkonnast. Sakslased olevat koostanud nimekirja, keda neil olevat kavatsus endaga kaasa võtta. See nimekiri sisaldavat 4500 nime ja sinna olevat võetud sakslaste hinnangu kohaselt sakslastele sõbralikud ja neile ustavalt kaasa töötanud inimesed. Nüüd on ärevust palju, sest mõned, kes näiliselt on olnud sakslastele sõbralikud ja kes nendega sugugi ei taha kaasa minna, kardavad, et nad võib-olla on sattunud sakslaste nimestikku. On küllalt selliseid “konjunktuuri rüütleid”, kes tahavad iga valitsusvõimuga heas vahekorras olla ja kes peavad oma tulevasele karjäärile kahjulikuks, kui sakslased neid oma sõpradena on ära märkinud.

Edasi on kuulda, et sakslased oleksid nagu külmemalt suhtuma hakanud soomlastesse. Seda võivat eriti tähele panna nendest muudatustest, mis olevat tekkinud Saksa ametivõimude ja nende soomlaste vahekordades, kes ametlike esindajatena viibivad praegu Eestis.

Selle õnnetuse kohta, mis eesti vabatahtlikega juhtus Jalkalas,³⁰⁰ liigub kodumaal väga kummalisi kuuldusi. Kogu õnnetusjuhtu on väga suurendatud. Suurendatud kuulduste põhjuseks

³⁰⁰ 17. aprillil 1944 hukkus Jalkala väljaõppelaagris 32 ja sai haavata 64 soomepoissi öise tulekahju põhjustatud tankitõrjemiinide plahvatuses. Miinid olid kohale toodud õppeotstarbeks. Väidetavalt niiskused ja süttisid kõigepealt samas hoones olevad karbiiditünnid. Hukkus ka Voldemar Kures poeg Toomas Kures (16. XI 1920 – 17. IV 1944), kes nagu teisedki ohvrid on maetud Malmi kangelaskalmistule Helsingis.

on see, et kodumaale ei ole saabunud täpsemaid teateid õnnetusel kannatadasaanute kohta.

Professor Uluots ja tema ümber koondunud kitsam ringkond, kes tahavad Eesti asju ajada, kui ka sakslastega hästi läbi saada, ei olevat sugugi rahul Eesti pagulastega Soomes. Professor Uluots olevat tähendanud, et Soome tulnud eestlaste aktiivsus segavat nende tegevust kodumaal ja kõigutavat nende kõrgeid positsioone. Ei tule mitte unustada, et professor Uluots omal ajal oli vapside usaldusmees ja oli nende poolt vapside riigipöörde puhul ette nähtud üheks kõrgemaks funktsionääriks.³⁰¹ Professor Uluots on minema valmis kõige suurematele kompromissidele ja viimastel aegadel on selgunud ikka enam, et tema ei saa olla see mees, kes võiks juhtida Eesti rahvuslike ringide õigustatud nõudmiste poliitikat.

Sakslased seletavad kõigile, et aprilli- ja maikuu vahistamise järele olevat veel inimesi kinni 80–90 ümber. Näib, et need sihilikult lendulastud jutud ei vasta tõe. Inimesi on kinni palju rohkem.

Admiral Pitka on võtnud nüüd uued noodid peale. Ta käib ringi ja levitab Soome kohta imelikke teateid. Ta mustab Soome sisemisi olukordi ja seletab, kui suures vaesuses Soome pidavat siplema. Saab ikka enam selgemaks, et sakslased tahavad Pitkat kasutada propagandaks Soome põgenemise vastu ja et tema seletused ja kõnelused on määratud esijoonel Eesti vabatahtlike üksuse laostamiseks Soomes.

³⁰¹ Eesti Vabadussõjalaste Liidu juhtidel “mõlkus meeles” riigivabandema kandidaadina ka Jüri Uluots, kuid temaga ei võetud kontakti. Uluotsa pakkus Artur Sirk ühiseks riigivabandema kandidaadiks välja ka asunikude koondusega peetud läbirääkimistel. Jüri Uluots oli vabadussõjalastel kirjas pärast nende kavatsuvat riigipööret 1935. aastal kõrgema riigivõimu ajutise teostajana ette nähtud ajutise Rahvuskongressi ühe liikmena, ilma temalt nõusolekut küsimata või saamata (vt Rein Marandi. *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937*. I: *Legaalne periood (1929–1934)*; II: *Illeagaalne vabadussõjalus (1934–1937)*. Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm, 1991–1997). Ta oli Põllumeeste Kogude ning Isamaliidu juhtiv tegelane.

Inimesi, kes Tallinna pommitamise järel evakueeriti maale, on jälle hakanud linna tagasi valguma.

Hiljuti oli Saksa erikohtus arutusel Soome põgenejate protsess, kus kaitsjana esines Eesti vandeadvokaat Virma. Oma kaitsekõne oli ta rajanud muuseas sellele põhjendusele, et Soome põgenejad noormehed ei ole mitte võitluskohustuse eest kõrvalepõiklejad, vaid on Soomes astunud vabatahtlikult Soome armee ridadesse, et enamlusvastast võitlust jätkata. Pärast seda protsessi võeti adv. Virmal advokaadiõigused ära.

Tallinnas asub keset linna Vabadusväljaku ääres suurim kinohoone "Gloria", mis otse kino jaoks ehitatud. Kinos on ka korralik näitelava. Kino kuulub varemalt juutidele. "Estonia" teater pöördus Saksa võimude poole, et temal lubataks kino "Glorias" etendusi anda. Estonlased arvasid, et sakslased palvele vastu tulevad, sest kindralkomissar Litzmann oli ju omas kõnes "Estonia" varemete juures peaaegu oma vesti märjaks nutnud hirmsa kaotuse puhul, mis "Estonia" hävimisega on osaks saanud eesti teatrikunstile ja kogu kultuurile.³⁰² Estonlaste üllatus oli kaunis suur, kui palve tagasi lükati.

Eesti tuntud kirjanik Albert Kivikas³⁰³ oli pikemat aega "Eesti Sõna" peatoimetajaks. Et ta omal ajal kuulus vapside organisatsiooni, siis katsus ta ka sakslastega sõber olla. Ta kirjutas näiteks Soome põgenenud eestlaste kohta avalikus juhtkirjas, et need on haganapuru, mida tuul üle lahe kannab, kuid kõik see ei aidanud. Kivikase juhtkirjade kohta leiti, et need ei ole ikkagi küllalt kange joonega. Kivikas saadeti "Eesti Sõna" peatoimetaja kohalt

³⁰²Vt nt "Mälestati terrorirünnaku ohvreid: "Estonia" teatri varemete juures korraldati [26. III] Tallinnas suurem aktus". — *Postimees*, nr 72, 27. III 1944, lk 1; "Õhuterror ei suuda meid murda: Kindralkomissar Litzmanni ja Omavalitsuse juhi dr. Mäe kõned terroriohvrite mälestusaktusel Tallinnas". — *Postimees*, nr 73, 28. III 1944, lk 1.

³⁰³Albert Kivikas (1898–1978 Lund) oli olnud vabatahtlik Vabadussõjas, elas Berliinis 1922–1923, kus toimetas ajakirju *Aeg* ja *Odamees*, 1928–1933 *Päevalehe*, 1933–1935 *Võitluse* ja 1935–1938 *Uus Eesti* toimetuse liige, 1937 Draamateatri ja 1938–1940 Estonia dramaturg, 1941–1943 (kuni 11. XII numbrini) *Eesti Sõna* ja 1943–1944 *Maa Sõna* peatoimetaja. Põgenes 1944. a aprillis Soome, kust läks sügisel edasi Rootsi.

minema ja talle määrati väiksem koht "Maa Sõna" juures, mis kolm korda nädalas ilmub maaelanike jaoks. Alb. Kivikas nägi nähtavasti ära, et tema olukord muutub kodumaal hädaohtlikuks ja ta saatis oma perekonna ingerlaste laevas Soome. Ise olevat ta lähemate sõprade ringis seletanud, et tahtvat ka Soome tulla. Kivikas on sest saadik kadunud. Kas ta on kinni võetud või põranda alla läinud, ei ole teada.

135.

5. VI 1944

Puura, Gunnar, sünd. 1918. a., keskkooliharidusega, elukutselt tehnik.

Puura, Salme, sünd. 1921. a., keskkooliharidusega, eelmise abi-kaasa.³⁰⁴

Proua Salme Puura on proua Alma Oinase³⁰⁵ tütar. Proua Alma Oinas on elukutselt advokaat ja on varematest aastatest tuntud aktiivse poliitikuna, kes kuulus Eesti Sotsiaaldemokraatide Erakonna juhtivate inimeste hulka ja oli kõikide parlamentide liige kuni Pätsu režiimi tulekuni. Proua Alma Oinase mees Aleksander Oinas,³⁰⁶ ka tuntud poliitikategelane ja end. valitsuse liige,

³⁰⁴Salme-Eva Puura (29. I 1921–8. IV 1994) on maetud Stockholmi Metsakalmistule.

³⁰⁵Alma Ostra-Oinas (1886 – 2. XI 1960 Intas) oli toitlusministeeriumi ametnik 1918–1919, Tallinna linnanõunik ja hoolekandeosakonna juhataja 1924–1934, vandeadvokaat August Rei abi Tallinnas 1934–1936, Ernst Jürmanni abi 1936–1939, Friedrich Rosenbergi abi 1939–1940, vandeadvokaat Tapal 1940–1941; Ajutise Maanõukogu, Asutava Kogu, I–IV Riigikogu liige sotsiaaldemokraatide nimekirjas, Riigivolikogu kandidaat 1938. Töötas Saksa ajal raudteede valitsuse tõlgina, vangistati Saksa võimude poolt 1944. a kevadel ja taas Nõukogude võimu poolt 8. X 1944. a Tallinnas; 1945. aasta juunis karistas tribunal teda 5-aastase vabadusekaotusega. Pärast vabanemist asumisel Komi ANSVs Intas.

³⁰⁶Aleksander Oinas (1887 – 3. III 1942 Solikamsk (?)) oli Eesti Vabariigi toitlusministeeriumi asjadevalitseja 1918–1919, riigikontrolör 1919, siseminister Otto Strandmani valitsuses 1919, ajalehe *Sotsiaaldemokraat* peatoimetaja 1919–1920, Tartu rahudelegatsiooni

vangistati enamlaste poolt ja on praegu kadunud. Proua Alma Oinas vahistati nüüd sakslaste poolt 23. aprilli ööl, kui toimetati eesti haritlaste vangistamisi. Tema vanem tütar Tiiu Oinas,³⁰⁷ kes liikus aktiivsete rahvuslaste ringides, on teadmata kadunud. Üks kahest, kas ta on põranda alla kadunud või on ta ka sakslaste kätte sattunud. Gunnar Puura tegutses viimasel ajal Tallinnas fotoreporterina ja on oma elukutse tõttu lähemalt kokku puutunud Tallinnas tegutsevate Saksa propaganda asutustega.

Gunnar ja Salme Puura jutustasid järgmist: “Pr. Oinas ei tegele viimasel ajal mingisuguste poliitiliste asjadega, oli tegev oma elukutse alal ja rohkesti tööd nõudis ka talukoha majandamine, mis oli muretsenud Lõuna-Eestisse.³⁰⁸ Arvame, et pr. Oinase vahistamise põhjuseks sai ühe Leedu vanema sõjaväelase tabamine tema korteris, kes oli tulnud Eestisse, et siinsete rahvuslike ringidega kontakti luua. Pr. Oinas oli temale oma korteris annud ulualust, sest peale Tallinna pommitamist oli võõral raske kusagil ulualust leida. Leedulane toodi pr. Oinase korterisse tema heade

ekspert 1919–1920, statistika keskbüroo juhataja 1921, riigikontrolör 1921–1926, raha- ja kaubandus-tööstusminister August Rei valitsuses 1928–1929, teedeminister 1931–1932 Konstantin Pätsi valitsuses, Eraettevõtete Ametnikkude Koja juhatuse esimees 1937–1940; Ajutise Maanõukogu, Asutava Kogu, I–V Riigikogu liige sotsiaaldemokraatide nimekirjas, Riiginõukogu liige 1938–1940. Vangistati 27. juunil 1941 Tallinnas, toimetati Permi oblastisse Ussollagi, erinõupidamise otsusega 1942. a maist mõisteti surma, kuid suri laagris juba enne seda otsust.

³⁰⁷Tiiu-Hella Hallik (1. abielus kirjanik Ilmar Mikiveriga (1920–2010), 2. abiel asumisel soomepoiss Arno Hallikuga (1920–1978); 1919 – 2. II 1980 Tallinn, maetud Rahumäe kalmistule) õppis Tartu ülikooli õigusteaduskonnas 1937–1942. Läks lootusega hiljem eesti rahvuslikku vastupanuliikumist aidata 1944. a veebruaris õppima Saksa luurekooli Riias, pärast täiendavat väljaõpet Königsbergi lähedal Neuhofti õppelaagris pöördus juulis tagasi Eestisse. Arreteeriti Nõukogude võimu poolt 19. XII 1944 Tallinnas ja uuesti 1. VI 1946, 1946. aasta jaanuaris karistas tribunal teda sidemete eest Eesti Vabariigi Rahvuskomiteega ja välisluure agendiks olemise eest 10-aastase vabadusekaotusega. Vabanes Komi ANSV Intlagist 1954. a novembris, sundasumiselt Komis 1964. a juulis. Eestisse elama ei lubatud, mispeale omandas elamiseks väikese taluhoone Valga lähedal Lätis.

³⁰⁸Ilmselt osa sünnikohast Vastse-Kuuste Sillaotsal.

tuttavate poolt. Mis vangistatud leedulasele süüks pannakse, seda ei ole teada. Näib, et ta kuulus ka nendesse ringidesse, kes ei ole rahul sakslaste hoolimatu ja toore võimutsemisega.³⁰⁹

Vangistamisi toimetati järjesti kahe nädala kestel. Vangistajateks olid viieliikmelised eestlaste rühmad SDst — kolm erariides ja kaks vormis meest. Neid rühmi ei olnud väga palju ja neil tuli siis kahe nädala kestel inimesi püüdnud käia. Arvame, et ei ole õiged sakslaste kinnitused, nagu oleks praegu kinni ainult 80 inimese ümber. On tõsi, et vahistatutest rohkesti inimesi vabastati, kuid neid on ka veel rohkesti kinni ja politseist ja vanglatest käis sadasid inimesi läbi.

Järelepärimistele ei anta mingisuguseid teateid, kus kohal vahistatud kinni istuvad ja kas üldse need isikud on kinni võetud, kes oma lähemate omaste teadmata äkki on kadunud. Kõik see

³⁰⁹Enn Sarve andmetel tulnud märtsi lõpul Tallinna Leedu Vabastamise Ülemkomiteega (VLIK) seotud kolonel Kazimieras (Kazis, Kazys) Ambraziejus (Ambrazieus) (“Oberst”, “Stravičius”), olles teel Helsingi kaudu Stockholmi Leedu saatkonna sõjaväeatašee ametisse. Jäälude tõttu sõit venis, talle otsis varjupaiku Enn Sarv, viimane neist oli Alma Ostra-Oina juures Kooli tn 17. Kolonel arreteeriti 20. (21?). aprillil koos Ostra-Oinaga, vabanes 26. juulil (vt E. Sarv. Eesti vastupanuliikumise suhetest Läti ja Leeduga Saksa okupatsiooni ajal. — *Tuna*, 2006, nr 2, lk 104). Arunas Bubnyse järgi soovinud mõjukad soomlased, et Leedu vabastusliikumise esindaja tuleks Soome. VLIK delegeeris sinna Ambraziejuse, kes pidi soomlasi teavitama olukorrast Leedus ning paluma Boforsi esindajailt relvi Leedu sõjaväe tulevaseks võitluseks enamlaste vastu. Ka pidi ta kohtuma Helsingis kapten Martialaga peastaabist, kes pidi tal aitama ühendusse astuda Leedu Komiteega Stockholmis, kus ta pidi asuma täitma sõjaväeatašee kohuseid ning taotlema Skandinaavia riikidega sõjalist koostööd Leedu heaks. Ambraziejus lahkus Kaunasest 23. märtsil. Tema arreteerimisele Tallinnas järgnes Leedu rahvusliku vastupanuliikumise juhtide arreteerimise laine. Vt A. Bubnys. *Nazi Resistance Movement in Lithuania 1941–1944*. Trans. Vijole Arbas. Vilnius: Vaga, 2003, lk 77, 136–141; ka: Uldis Neiburgs. *Resistance Movement in Latvia during Nazi German Occupation (1941–1945): Research Problems and Achievements*. (Social memory of Latvia and identity working papers 5.) 2011, lk 12 (academia.lndb.lv/xmlui/bitstream/handle/1/893/WP-2011-5.pdf?sequence=1).

tuletab täpselt meelde enamlaste aega. Suurem osa arreteerituist istub kinni nähtavasti Tallinnas Keskvanglas ja seal võetakse ka toidupakkisid vastu. Kui toidupakki tagasi ei tooda, siis on kindel, et toidupaki saaja istub kinni.

Viimastel päevadel enne meie lahkumist oli kuulda (meie lahusime Tallinnast 3. juunil), et on vangistatud omaaegne tuntud sportlane Jüri Lossmann, nüüdne Rahvakasvatuse Talituse spordiosakonna juhataja.³¹⁰ Ta olevat tabatud Soome minekul paa-dist ühes seitsme teise mehega. Seda olevat jutustanud Soome ohvitser Savolainen, kes on tegev ingerlaste ümberasumise korraldamisel.

Minu emal oli, nii jutustas Salme Puura, pangast laenatud vekslil kindlustusel 3000 riigimarka. Seda raha oli vaja meie talu korraldamiseks. Ema kinnivõtmise järel lähenes vekslil tähtpäev ja ma pöördusin SD poole, et nad muretsesid minu emalt vekslil pikenduseks uue allkirja. Mina ise olin vekslile esimese vastutajana alla kirjutanud. SDs hakkasid sakslastest ülekuulajad mind pingutama. Ma tunnistagu avameelselt üles, kuhu raha on läinud. Muidugi poliitiliseks tegevuseks — tähendasid nad. Minu kinnitused, et raha on läinud meie talu korraldamiseks, pani neid ainult naerma. Nii pressiti ja pinniti mind üle nelja tunni ja allkiri jäigi mul saamata.

Üldine meeleolu on kaunis masendatud ja lootusetu. Kõik tuletab jälle enamlaste aega meelde. Kõigepealt see ebakindel tunne, mis kõigis on tekkinud peale massvangistamisi. Keegi ei ole kindel, et öösel sinu uksele ei koputata ja sulle järele ei tulda. Ka on Saksa ametiasutused ise hoopis närvlikumaks muutunud. Ka paistab silma suur alkoholitarvitamine Saksa ametivõimude keskel — samad pildid, mida nägime enamlaste lõpupäevil. Nii nagu enamlasted otsisid “Saksa spioone”, nii peavad nüüd sakslased karmimat jahti “Inglise spioonidele”. On käimas üks igavene inimeste ülekuulamine Saksa politseiasutustes, nii nagu enamla-

³¹⁰ Jüri Lossman(n) (1891 – 1. V 1984 Stockholm) osales Vabadussõjas, oli sõjaväeametnik Helsingis 1919–1920, šokolaadivabriku Kawe esindaja Tallinnas 1922–1936, Rahvakasvatuse Peavalitsuse Spordiametis Eesti spordijuht 1942–1944. Saavutas 1920. a Antwerpeni olümpial maratonis hõbemedali ja 1924. a Pariisi olümpial 10. koha. Põgenes 1944. a Rootsi.

sed tassisid inimesi ülekuulamiseks oma NKVDsse. Inimesed on sellest kõigest põhjani tulpinud, eriti sakslaste üleolevast toonist ja nende karjatamisest ja käskimisest, kusjuures maa pärisrahvast võetakse mingisuguse alaväärtusliku elemendina.

Dr. Weiss,³¹¹ baltisakslane, endine ametnik Saksa Kultuurvalitsusest, mis tegutses Eesti iseseisvuse ajal Tallinnas, on nüüd Kindralkomissariaadi kultuurpoliitilise osakonna juhataja, mille alla kuuluvad ka ülikoolid. Dr. Weiss on kogu Saksa okupatsiooni kestel energiliselt tegevuses olnud, kuidas meie kultuuriväärtusi, nende hulgas ka Tartu ülikooli varandusi maalt välja viia. Viimaks jõuti niikaugele, et Tartu ülikooli hakatakse evakueerima Königsbergi. Weiss oli lubanud neile üliõpilastele, kes Königsbergi kaasa tulevad, stipendiume. Kuuldavasti olevat üliõpilased ja ka mõned aktiivsemad ülikooli õppejõud pidanud omavahelise koosoleku, kus oli arutatud peamiselt ülikooli evakueerimise küsimust. Mõned tulisemad üliõpilaskonna hulgast olid avaldanud arvamist, et tuleb hakata ülikooli varandust laiali tassima, enne kui see kaob Saksamaale. Nendest juttudest oli kuuldusi ulatanud sakslaste kõrvu ja hiljem oli üliõpilaste hulgast toimetatud arreteerimisi. On kuulda, et ülikooli varandusi seni ei ole Eestist välja viidud ja et neid on paigutatud peamiselt maale.³¹²

³¹¹ Hellmuth Weiss (1900 Tallinn – 10. IV 1992 Marburg) lõpetas Tübingeni ülikooli ajaloo, geograafia ja germanistika alal, *dr. philos.* 1925. Oli Saksa vähemusrahvuse kulturomavalitsuse aseesimees 1933–1938 ja esimees 1938–1939, Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu juhataja 1927–1937 ja ühingu abiesimees a-st 1936; Eesti kindralkomissariaadi kultuuripoliitika osakonna juhataja 1941–1944. Mobiliseeriti 1944 Saksa armeesse, vangistati enne sõja lõppu 1945, töötas pärast vabanemist tõlgina Potsdamis. A-st 1950 Marburgis, kus oli J. G. Herderi instituudi raamatukogu juhataja 1952–1959, instituudi direktor 1959–1965, juhatuse abiesimees 1974–1975, Balti Ajalookomisjoni asejuhataja 1951–1957. Osales 1970. a Tallinnas toimunud fenougristide kongressil.

³¹² 1944. a veebruari lõpul tõstatasid kindralkomissar Karl Sigismund Litzmann ja kindralkomissariaadi kultuuripoliitilise osakonna juhataja Hellmuth Weiss läbirääkimistel Tartu ülikooli ja Eestis olevate kultuurivarade evakueerimise küsimuse Königsbergi *resp.* Ida-Preisimaale, sest rinde lähedaloleku tõttu suurenevat õhurünnakute oht. 16. märtsil

võttis selle küsimuse üles Ida-alade Riigikomissari teadusliku nõuniku asetäitja Kurt Dülfer Tartus toimunud kohtumisel, kus osalesid ka Weiss, 18. armee ülemjuhataja esindajad, rektor Kant, prorektor Peeter Köpp, õigusteaduskonna dekaan Jüri Uluots ning Kindralkomissariaadi ja Haridusdirektooriumi määratud kultuurivarade varjuleviimise peavolinik ning tema asetäitja Tartus. Dülfer pani ette, et ülikool ja Eestis asuvad kultuurivarad tuleks evakueerida Königsbergi ning selle ümbruskonda. Seda põhjendati väitega, et õhurünnakute suureneva ohu tõttu ei saa neid jätta Tartusse ega paigutada mujale Eestisse, sest siin pole sobivaid varjupaiku ega transpordivõimalusi. Rõhutati ka, et ülikooli tegevus Tartus ega Eestis pole enam võimalik, kuid see võiks jätkuda Königsbergi ülikooli ruumides, kui Tartu ülikool seda soovib. Kanti need väited ei veennud ning ta ei saanudki ülikoolide seadusele tuginedes neile jaatavalt vastata, samuti soovis ta informeerida Eesti Omaavalitsust ning kuulata ära ülikooli seisukoha. Seetõttu jätkusid läbirääkimised 17. märtsil kindralkomissari juures, kus osalesid ka Litzmanni asetäitja Walter Mentzel, Dülfer, Weiss ja haridusdirektori abi Vasar. Litzmann eristas sellel kokusaamisel ülikooli tegevuse jätkamise ning kultuurivarade varjuleviimise, kinnitades, et ülikool kas jätkab tegevust Königsbergis või suletakse kuni sõja lõpuni. Kultuurivarade evakueerimine Ida-Preisimaale olevat aga otsustatud. 17. märtsil toimunud dekaanide ja teaduskondade nõupidamistel asuti ülikooli evakueerimise küsimuses Ida-Preisimaale üksmeelselt eitavale seisukohale. Sellest teatati Kanti kaudu telefonogrammiga Mäele 18. märtsil. Lisaks kohtus 18. märtsil Kant ses asjas ka ise Mäega, kelle kokkuleppel Litzmanniga lükati lõplik otsustamine edasi 25. märtsile. 21. märtsil käis Mäe küsimust arutamas rektoraadi ja dekaanide nõupidamisel Tartus, kus kinnitas: “Kuivõrd ülikool kui kultuursentrum küsimuse otsustab, nii meie seda toetame. Missuguste tulemustega, seda ei või ette öelda.” Mäe soovil kutsus ülikool 21.–23. märtsini kokku teaduskondade nõupidamised ning kolm korda kogunesid ka rektoraat ja dekaanid. 23. märtsil teatas rektor Edgar Kant telefonogrammiga Mäele, et “Tartu ülikoolil puuduvad veenavad motiivid, mis põhjendaksid ja õigustaksid ülikooli evakueerimist Königsbergi resp. Ida-Preisimaale. Ülikooli evakueerimine väljaspoole Eesti piire kahjustaks kindlasti oluliselt Eesti piiride sõjalist kaitsmist ja sõjaks vajalikku tegevust Eesti tagalas. Ülikooli kultuurivarade kaitse teostamine sõjaohutude vastu peaks jätkuma kõige intensiivsusega Eesti piirides, samuti peaks ülikooli õppe- ja uurimistegevus jätkuma Eestis kuivõrd sõjaline olustik seda võimaldab.” 24. märtsil allkirjastas Kant selle täienduseks kuueleheküljelise seletuskirja, mis koos teaduskondade arvamustega järgmisel päeval Mäele edastati. Vt telefonogramme,

Pitka tagasitulek tekitas mõningaid segadusi, nii Eesti Omaavalitsuse kui ka sakslaste eneste ringides. Kuigi Pitka toodi tagasi Saksa ametivõimude soovil ja korraldusel, ei teadnud Saksa propagandaametkond, et Pitka tagasi tuleb. Päälegi ei olnud propagandameestel õieti aimu, kes see admiral Pitka õieti on. Ühel päeval loeti “Eesti Sõnast” ja nähti ka ülesvõtet Pitka saabumise kohta Soomest. Peab siia vahele tähendama, et suure diktaatoririigi ametiasutused töötavad tihti vastuolus ja teadmatuses teineteise tegevusest. Näib, et Saksa ametiasutuste vastuolud on suurenenud eriti viimasel ajal. Paistab, et Saksa politseivõimud ei pea suuremat kindralkomissar Litzmannist, keda nad omavahel nimetavad “eestlaste kaitseingliks”, kuigi meie eestlased saame väga teravalt tunda omal nahal, mida see Litzmanni “eestlaste kaitsmine” tähendab. Niisiis Saksa Propagandaamet oli väga pahane Pitka puhul, et teda ei oldud asjast informeeritud. Kutsuti kohe kiires korras Eesti Omaavalitsuse propagandajuht Meret välja ja söimati ta läbi, et tema süü pärast ei saavat nüüd Pitka tagasitulekut täiel määral ära kasutada. Eriti pandi Meretile süüks, et tema lohakuse tõttu ei olevat Pitka asja saadud välispoliitiliselt n.-ö. suure kella külge köita. Kuidas nad Pitkat välispoliitiliselt suuremal määral mõtlesid kasutada, see jääb muidugi nende saladuseks. Pitka tegi juba küllalt, kui ta liitlasi söimas. Pitka senine tegevus kodumaal äratas ainult õlgade kehitamist ja imestust. Ta on muuseas ametis ka Soome ja Soome olude mahategemisega.

Mobiliseeritud mehed, kes kaua aega olid ilma tegevuseta koonduspunktides, olevat nüüd kõik tegevusse rakendatud. Osa neist on veel ikka labidamehed, kes urgitsevad Tallinna varemete keskel, täites korrastamisülesandeid. Oleme kuulnud Viljandist, et seal on jooksnud osa mehi laiali, kui neil midagi teha ei olnud. Siis tuli äkki korraldus alata harjutustega, ja need kestsid nüüd hommikustest varajastest tundidest kuni õhtuhiljani. See

seletuskirja ja teaduskondade arvamusi EAA, f 2100, n 13, s 116 ja 126. Ka nt: Hans Kauri. Tartu ülikool ja üliõpilased: E. V. Tartu Ülikool okupatsioonide ajal. — *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas*. X: *Võitlus jätkub*. Toim. Richard Maasing et al. Stockholm: EMP, lk 59–65 (sh ülikooli valitsuse 22. II ja 21. III 1944 koosolekute protokollid); Edgar Kant. Tartu Ülikooli tegevusest ja võitlusest Eesti ülikooli pärast 1941–1944. — *Akadeemia*, 2002, nr 2, lk 271–272.

oli vanematele meestele tervisele käiv ja põgenemised sagesid uuesti. Rügemendist olevat õige vähe mehi järele jäänud.”

136.
21. VI 1944

Läinud nädala alul oli Tallinnast Helsingi sõitnud baltisaksa ajakirjanik Berendt von Nottbeck.³¹³ Ta viibis Helsingis mõned päevad, ja mis ülesanded tal siin olid täita, seda ma ei tea. Nottbeck on noor mees kolmekümnendates aastates, kuulub Balti väikeaadlisse ja hakkas juba Eesti iseseisvuseaja lõpul tegutsema ajakirjanikuna, kuuludes tookordse Tallinna saksa lehe “Revalsche Zeitung” toimetustliikmete hulka. Sel ajal ma tutvusingi Nottbeckiga. Enamlise pöörde ajal ta siirdus ümberasujana Saksamaale ja tuli sealt koos Saksa vägedega Eestisse tagasi. On huvitav, et Balti sakslaste vanemast generatsioonist ja kõrgemasse ja rikkamasse aadlisse kuuluvaist isikuist õige vähesed pääsesid tagasi Eestisse. Siia tulid ainult mõned nooremad ja aktiivsemad mehed, kes olid vahepeal saanud NSDAP liikmeiks. Nende hulka kuulus ka Nottbeck. Esimest korda nägin teda Saksa võimu ajal Tallinnas, kui kindralkomissar Litzmann Kadrioru lossis pidulikult oma ametisse kinnitati. Selle toimingu juures figureeris ka Nottbeck, kellel oli pruun parteimunder seljas ja kes tegeles Kindralkomissariaadi informatsiooniametnikuna. Selles ametis ta oli ainult lühikest aega. Varsti hakkas ilmuma Tallinnas “Revaler Zeitung” ja Nottbeck nimetati sinna juhtivaks ajakirjanikuks — nii umbes teiseks peatoimetajaks. Siin ta paistis silma võrdlemisi objektiivsete ja sõbralikkude artiklitega, mis olid kirjutatud Eesti kohta. Näis, et tema sooviks oli eestlaste ja sakslaste seniseid tera-

³¹³Berend von Nottbeck (1913–1990 München) õppis Tartu ülikooli filoloogiateaduskonnas 1933–1935. Töötas *Revalsche Zeitung* toimetuses 1936–1937, asus 1938. aastal Saksamaale, ajalehe *N.S.Z. Rheinfront* toimetuse liige 1939, a-st 1939 Berliini Ajakirjandusinstituudis. Väidetavalt olnud ta ka Riigi Julgeoleku Peaameti (RSHA) välisluure kaastöoline. A-st 1949 kirjastaja ja ajakirjanik, 1961–1966 kirjastuse Wissenschaft und Politik ärijuht, a-st 1966 omanik Kölnis. Eesti keeles on ilmunud tema *Võnna lahingu eellugu*. Tlk Kadi Eslon ja Aarne Ruben. Tallinn: Kunst, 2009.

vaid vahekordi parandada. Kuid neil ei olnud sakslaste ringides kuigi suurt vastukõla. Hiljem oli kuulda, et Nottbeck oli “Revaler Zeitung” toimetuses sattunud oma liberaalsete vaadetega teistega vastuollu. Kas see täpselt tõele vastab, seda ei saa ma sajaprotsendiliselt kinnitada. Igatahes tähendas ta kord mulle ise, et [“]olen katsunud oma artiklitega kahe rahva vahekordi pehmemaks muuta ja vastastikust arusaamist arendada, kuid see ei ole mul korda läinud. Muid abinõusid ei ole ma oma soovide teostamiseks saanud käsitada[“].³¹⁴

Näib, et toimetuses midagi juhtus, sest kui moodustati Poolas Eesti Leegion, astus ka Nottbeck sõdurina selle ridadesse. Hiljem temast sai Eesti Leegioni juures tegutsev sõjakirjasaatja. Nüüd Helsingis temaga kokku puutudes Nottbeck tähendas, et ta olevat edasi sõjakirjasaatja. Teiselt poolt olen kuulnud, et ta tegutsevat jälle Kindralkomissariaadi pressiametis selles osas, mille alla kuulub eestikeelsete ajalehtede kontroll ja suunamine. Selle sissejuhatuse lõpuks ütleksin veel, et mul on olnud Nottbeckiga kõige sõbralikumad suhted ja et ta on jätnud minusse sümpaatse mulje.

Helsingisse ilmudes ta nähtavasti soovis minuga tingimata kokku saada, sest ta oli mind pidevalt otsinud nii Eesti Büroost, kodust ja ka mujalt. Nähtavasti tema ülesandel oli mind telefoni teel taga küsinud mitmel korral ka Saksa Telegraafiagentuuri Helsingi osakond. Lõpuks saime kokku, ta tuli minu korterisse ja vestlesime kokku kaks tundi. Nottbeck ei öelnud mulle täpselt, mis tagamõttega või ülesannetel ta tahtis minuga kokku saada. Märkis ainult nii möödaminnes, et olevat tahtnud niisama sõbralikku visiiti sooritada. Ta lisas juurde, et tal olevat soov olnud kohata ka ajakirjanik Voitki,³¹⁵ kes samuti pagulasena viibib Helsingis. Voitk nimelt oli pikemat aega “Rev. Zeitung” lähem kaastöoline. Ta olevat tahtnud Voitkilt küsida, miks see Eestist

³¹⁴Valikut pealkirju Berend von Nottbecki artiklitest *Revaler Zeitung* vt Eesti artiklite andmebaasist ise.nlib.ee.

³¹⁵Evald Voitk (1907 – 29. X 1976 Toronto) õppis Pallases 1930–1932. Töötas ajakirjanikuna Tartus ja 1935 Valgas, *Vaba Maa* toimetuses 1936–1938 ja *Rahvalehe* toimetuse liige 1938–1940. Põgenes 1943. a Eestist Soome, sealt suundus 1944 edasi Rootsi, 1955 Kanadasse.

lahkunud, sest tema arvates ei olevat Voitkil selleks mingisuguseid põhjusi olnud.

Olime alul mõlemad väga tagasihoidlikud, puudutasime ettevaatlikult üht ja teist teemat, ja siis ma hakkasin kaunis teravalt ja üksikasjalikult praegu Eestis valitsevat Saksa režiimi ründama. Juhtisin muuseas tema tähelepanu nendele suurtele vigadele, mida Saksa okupatsioonivõimud meie suhtes teinud, ja lisasin juurde, et vahekorrad on nüüd nii teravateks läinud, et neid on võimatu parandada. Sakslased on meid oma lubadustega kõige tooremal viisil petnud. Nottbeck ei vaielnud vastu. Ta möönis, et vigu on tõepoolest palju tehtud ja paljugi oleks võinud teistmoodi kujuneda, kuid mis seal parata. Sõjaaeg on juba kord niisugune, mis kõigile tema otsesesse piirkonda puutuvaile paneb raske koorma peale. Ta oli ka sellel arvamisel, et üks sakslaste põhiviga on see, et nad Balti rahvaid alul kaunis alla hindasid. Ka praegu veel tunnevad ainult vähesed sakslased, kui kõrgele kultuuritasemele oma arengus on jõudnud eestlased.

(Järgneb)

